

UVODNI DEL

Polona Matjan:

PSIHOLOŠKIM OBZORJEM NA POT

UREDNIŠKA BESEDA

RAZISKOVALNI ČLANKI

Janez Musek:

DIMENSIONS OF PERCEPTION OF HUMAN BEHAVIOR

Marko Polič, Slavko Polič:

PERCEPTION OF HUMAN BEHAVIOR

Valentina Bucik & Klavdija:

STRATEGIJA ODGOVOROV NA TESTIH IN NEKATERE HIERARHIČNI PRISTOPI

Cirila Peklaj:

KOGNITIVNI STIL OBLIKE IN USPEŠNOSTI V REŠEVANJU MATEMATIKI

Zlatica Cugmas:

REAKCIJE STUDENTOV NA OTROKOV KOGNITIVNI NEUSPEH (PRELIMINARNO)

Peter Prapret:

UPORABA PSIHOANALITIČNE PSIHOTERAPEVTSKE METODE

Polona Matjan:

NEKATERE ZNAČILNE INDIVIDUALNE PSIHOTERAPEVTSKE RAZVOJNI DEFIČITI

TEORETSKI PREGLEDNI IN STROKOVNI ČLANKI

Eva D. Bahovec:

KAJ JE PSIHOLOGIJA

Sigmund Freud:

O WELTANSCHAUUNG (PREVOD)

Vlado Miheljak:

LOV ZA IZGUBLJENIM ZAKLADOM

Edvard Konrad:

MOTIVACIJA V LUČI KIBERNETIČNE TEORIJE

KONTROLE

Vid Pogačnik:

NOVEJŠI PRISTOPI V TEORIJAH INTELIGENTNOSTI

Janez Mayer:

DEBLOKIRANJE USTVARJALNOSTI - NAJPOMBENEJŠA NALOGA SLOVENSKEGA MANAGERJEV

Aleksander Bratina:

STRES OB NEZAPOSLOITVOSTI IN BREZPOSELNOSTI

Pavel Pogačnik:

PROBLEMI PRI PRISTOPIH V PSIHOANALITIČNO TERAPIJO

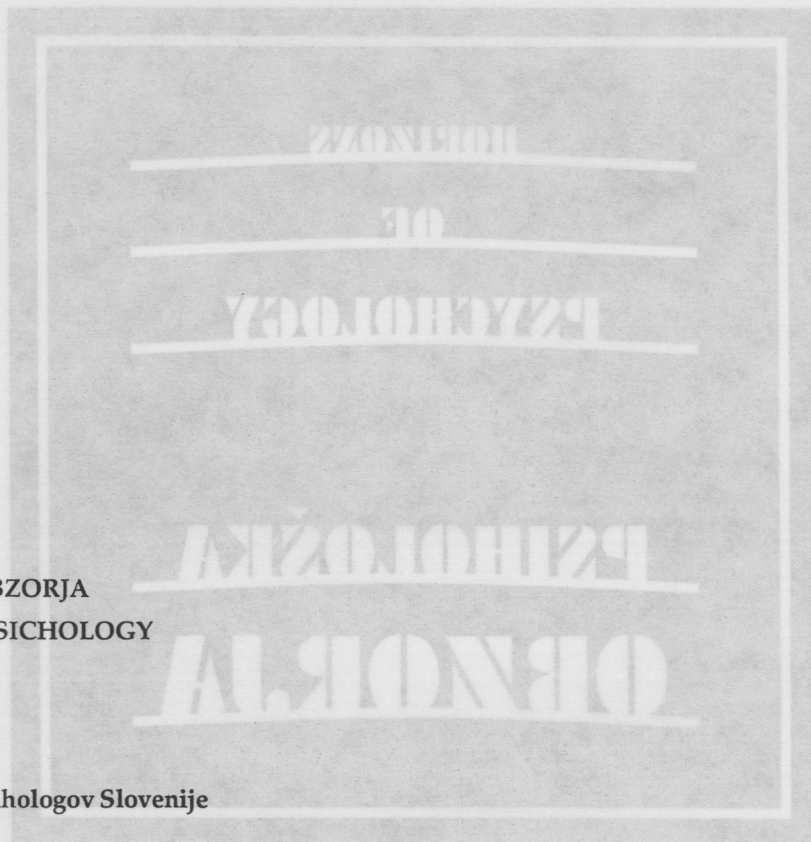
ORIENTIRANJE V TERAPIJI IN PSIHOANALIZI

HORIZONS OF PSYCHOLOGY PSIHOLOŠKA OBZORJA

999301385

0433740

PSIHOLOŠKA OBZORJA
HORIZONS OF PSYCHOLOGY

ISSN

Izdaja Društvo psihologov Slovenije

Uredniški svet:

Živana Bele Potočnik, dr. Marko Polič, Andrej Žižmond

Uredniški odbor:

mag. Eva Bahovec, dr. Gabi Čačinovič Vogrinčič, Slavica Česnik, dr. Bojan Dekleva, dr. Onja Grad Tekavčič, dr. Ludvik Horvat, mag. Miro Kline, dr. Janez Majer, dr. Barica Marentič Požarnik, Polona Matjan, dr. Janek Musek, mag. Vid Pogačnik, dr. Peter Praper, dr. Mirjana Ule, dr. Peter Umek, dr. Sonja Žorga

Glavni urednik: dr. Peter Umek

Odgovorni urednik: dr. Janek Musek

Oblikovalec: Zdravko Papič

Lektorica: Vilma Kavšček

Tehnični urednik: Klemen Zorman

Računalniški prelom: DTP MLADINA

Tisk: Kopija Mavrič, Erjavčeva 7, 61000 Ljubljana

Naslov uredništva:

Društvo psihologov Slovenije,
Prušnikova 74, 61000 Ljubljana - Šentvid
tel. (061) 50 480

Revija izhaja dvakrat na leto.

28105992

PSIHOLOŠKA OBZORJA - HORIZONS OF PSYCHOLOGY

UVODNI DEL

Polona Matjan: PSIHOLOŠKIM OBZORJEM NA POT	5
UREDNIŠKA BESEDA	5

RAZISKOVALNI ČLANKI

Janek Musek: DIMENSIONS OF PERSONALITY AND PERSONAL HARDINESS	6
Marko Polič, Slavko Rajh, Bojan Ušeničnik: PERCEPTION OF POSSIBLE STORE-FIRE AND HUMAN BEHAVIOR IN IT.	11
Valentin Bucik & Klas Brenk: STRATEGIJA ODGOVARJANJA V OBJEKTIVNIH TESTIH IN NEKATERE OSEBNOSTNE LASTNOSTI- HIERARHIČNI PRISTOP.	15
Cirila Peklaj: KOGNITIVNI STIL ODVISNOST - NEODVISNOST OD POLJA IN USPEŠNOST FANTOV IN DEKLET PRI MATEMATIKI	20
Zlatka Cugmas: REAKCIJE ŠTUDENTOV PEDAGOŠKE FAKULTETE NA OTROKOV KOGNITIVNI USPEH OZIROMA NEUSPEH (PRELIMINARNA RAZISKAVA)	25
Peter Praper: UPORABA PSIHOANALITIČNEGA KAVČA V PSIHOTERAPEVTSKEM PROCESU	29
Polona Matjan: NEKATERE ZNAČILNOSTI IN POTEK INDIVIDUALNE PSIHOTERAPIJE PACIENTA Z RAZVOJNIMI DEFICITI EGA.	32

TEORETSKI PREGLEDNI IN STROKOVNI ČLANKI

Eva D. Bahovec: KAJ JE PSIHOLOGIJA	37
Sigmund Freud: O WELTANSCHAUUNG (PREVOD)	44
Vlado Miheljak: LOV ZA IZGUBLJENIM ZAKLADOM	45
Edvard Konrad: MOTIVACIJA V LUČI KIBERNETIČNE TEORIJE KONTROLE	48
Vid Pogačnik: NOVEJŠI PRISTOPI V TEORIJAH INTELIGENTNOSTI	52
Janez Mayer: DEBLOKIRANJE USTVARJALNOSTI- NAJPOMEMBNEJŠA NALOGA SLOVENSКИH MANAGERJEV	60
Aleksander Bratina: STRES OB IZGUBI ZAPOSLOTITVE IN BREZPOSELNOSTI	63
Pavel Fonda: PROBLEMI EDUKACIJE V PSIHOANALITIČNO ORIENTIRANI PSIHOTERAPIJI IN PSIHOANALIZI	67

Peter Praper:

DINAMIČNO INTERPRETATIVNA ALI TUDI
RAZVOJNA DIAGNOZA V TRETMANU
NEPSIHOTIČNIH PACIENTOV?

73

Dušan Rutar:

SUBJEKT KOT VMESNA STRUKTURA

78

Nina A. Kovačev:

EKZISTENČNE DIMENZIJE ČLOVEKA - NJHOVA
TRANSFORMACIJA IN INTERPRETACIJA.

81

Tomaž Vec:

SISTEMSKO-PSIHODINAMIČNI POGLED NA
ETIOLOGIJO DISOCIALNOSTI

84

Sonja Žorga:

KAJ IMAJO PROSTOVOLJCI OD PROSTOVOLJNEGA
DELA?

87

INFORMATIVNI PRISPEVKI

Velko S. Rus:

SOCIALNA KLIMA IN (INOVATIVNI)
MANAGEMENT (KRATKA INFORMACIJA
O KOMPLEKSNEM PROJEKTU).

90

Izdaja Društvo psihologov Slovenije

Uredniški svet:

Živana Bele Potočnik, dr. Marko Polič, Andrej Žižmond

Uredniški odbor:

mag. Eva Bahovec, dr. Gabi Čačnovič Vogrinčič, Slavica
Česnik, dr. Bojan Dekleva, dr. Ojta Grd Tiskavica,
dr. Ludvik Horvat, mag. Miro Klinc, dr. Janez Majer,
dr. Barica Marentič Požarnik, Polona Matjan, dr. Janek
Mussek, mag. Vid Pogačnik, dr. Peter Praper, dr. Mirjana
Ule, dr. Peter Umek, dr. Sonja Žorga

Glavni urednik: dr. Peter Umek

Odgovorni urednik: dr. Janek Mussek

Oblikovalec: Zdravko Papič

Ktorica: Vilma Kavšek

Tehnični urednik: Klemen Zorman

Računalniški prelom: DTP MLADINA

Tisk: Kopia Mavrič, Trnavska 7, 81000 Ljubljana

Naslov uredništva:

Društvo psihologov Slovenije
Prusnikova 74, 61000 Ljubljana - Beživodje
tel. (061) 50 480

PSIHOLOŠKIM OBZORJEM NA POT

Ob procesu osamosvajanja slovenskega naroda se zdi logično in naravno, da čutijo izziv in potrebo po bolj jasni identiteti tudi skupine in posamezniki v njem. Tako ni naključno, da Društvo psihologov Slovenije večji del svoje pozornosti namenja uzakonitvi in zaščiti naše dejavnosti in tu ni dvoma - lastna revija je izraz trdnejše identitete vsakega poklica.

Ob ustvarjanju koncepta revije smo se želeli, da bi bila revija društvena, da bi pokrivala tako akademsko psihologijo kot tudi psihološko prakso, da bi vsak psiholog v njej našel košček, ki ga potrebuje in si želi, zase. Upam, da bo revija z vašo pomočjo in vašimi prispevki taka tudi ostala.

Porod je bil dolgotrajen in težak. Zato želim "Psihološkim obzorjem" plodno otroštvo in zrelo odraslost, pri zdravljenju zgodnjih otroških bolezni pa kakšno finančno injekcijo.

Polona MATJAN

PREDSEDNICA DRUŠTVA PSIHOLOGOV REPUBLIKE SLOVENIJE

UREDNIŠKA BESEDA

Relativno hitro potem, ko je bila na Odboru Društva psihologov Republike Slovenije sprejeta ideja, da se ustanovi nova psihološka revija, je bila ta zamisel tudi uresničena. Pred nami je prva številka revije "Psihološka obzorja". V bodoče naj bi revija izhajala dvakrat na leto, ena številka v prvi, druga v drugi polovici leta.

Nova psihološka revija ni hkrati tudi prva revija našega društva, je pa prva, ki je v celoti "naša". Seveda bo še naprej izhajal tudi "Anthropos", znanstvena revija psihološkega in filozofskega društva ter skupine družboslovcev. Glede na raziskovalno in strokovno dejavnost psihologov se ni bati, da bi bile dve strokovni reviji preveč. Nasprotno, prispevkov, vrednih objave, je čedalje več in ob kolikor toliko ugodnih gmotnih okoliščinah smo lahko prepričani, da redno izhajanje psiholoških revij ne bo ogroženo.

Po zamisli bi morala biti Psihološka obzorja znanstvena revija visoke kvalitete. To naj bi zagotavljal izbor prispevkov, ki bodo recenzirani po najstrožjih merilih, ki so uveljavljeni v pomembnejših svetovnih psiholoških revijah (dvojna "slepa" recenzija). Ta merila bodo v celoti uveljavljena že v naslednji številki. Skušali bomo storiti vse, da se bo revija uveljavila tudi v mednarodnem prostoru. Zato tudi predvidena dvojezičnost (eventualno tudi večjezičnost) revije. Na zadnjih straneh te številke so natančna navodila za objavlanje prispevkov, ki določajo vsebino, obseg in obliko teh prispevkov. Avtorje posebej tudi tukaj obveščamo, da bo revija oblikovana računalniško in da so temu namenu prilagojena tudi navodila.

Vsebinski koncept Psiholoških obzorij je širok, saj zajema več kategorij prispevkov: 1. izvirne znanstveno raziskovalne članke empiričnega značaja, 2. teoretske razprave, 3. pregledne teoretske članke, 4. strokovne prispevke, 5. strokovno informativne prispevke, novice in aktualnosti, 6. prevode pomembnih sestavkov, 7. prikaze in ocene. Po potrebi se lahko pojavijo tudi druge rubrike.

Prva številka revije vključuje prispevke, ki sodijo v ključne kategorije: raziskovalne članke, teoretične prispevke, strokovne sestavke in informacije. Menimo, da bodo predvsem te rubrike predstavljale stalen okvir Psiholoških obzorij. Kot rečeno, bodo pravila za nadaljnje objavlanje v celoti začela veljati šele za naslednje številke, zato naj ne motijo nekatere odstopanja, ki jih lahko opazite v prispevkih v tej številki. Nova, enotna pravila lahko pač dosledno uveljavimo šele potem, ko bodo tudi sama objavljena in tako dostopna vsem potencialnim avtorjem. Vsekakor lahko upamo, da je teh veliko in prva številka naše nove revije naj jih le še spodbudi. Slovenska psihologija ima dovolj moči, znanja in sposobnosti, da lahko izdaja kvalitetno profesionalno revijo, ki zagotavlja napredek stroke doma in njeno uveljavljanje v svetu.

Janek MUSEK
Filozofska fakulteta (Faculty of Arts and Sciences), Ljubljana

DIMENSIONS OF PERSONALITY AND PERSONAL HARDINESS

ABSTRACT

The aim of the present study was a further clarification of some unresolved problems concerning the theoretical conception of personal hardness. Two basic questions were examined in our investigation, the first dealing with the inner structure of personal hardness, and the second dealing with the relationship between personal hardness and other perso-

nality traits. The results of correlational and multivariate analyses showed that personal hardness is not a unique phenomenon. Most probably, it is composed of three or two rather independent components. Additionally, it has been proved, that the subscales as well as the composite scale of personal hardness are significantly related to the source traits of personality.

The construct of hardness: Conceptual issues

INTRODUCTION

The research of psychosocial stress and coping processes has increased very strongly in past decades. Recently, a considerable degree of attention has been dedicated to the factors, which have either direct or buffering effects (decreasing or facilitating) on consequences of stressful life events. The research of Kobasa and other authors (Ganellen & Blaney, 1984; Kobasa, 1979, 1982; Kobasa, Maddi, & Courington, 1981; Kobasa, Maddi, & Kahn, 1982; Kobasa, Maddi, & Puccetti, 1982; Kobasa, Maddi, Puccetti, & Zola, 1985; Kobasa, Maddi, & Zola, 1983; Kobasa & Puccetti, 1983; Musek, 1989) demonstrated that the personality dimension called hardness (or personal hardness) is responsible for the manner, how people perceive and appraise the stress provoking events and situations and consequently for the success of coping reactions. Personal hardness evolved as underlying personality characteristic which discriminate between individuals with little stress and high negative consequences (illness and others) and individuals with high stress and low negative consequences.

Kobasa and co-workers conceived hardness as a common construct combined of three basic components: commitment, challenge and control. Several scales were used for measurement of these components. In recent research (Kobasa et al., 1981; Kobasa et al., 1982; Kobasa et al., 1983; Kobasa & Puccetti, 1983) the following six scales were accepted as measuring instruments for hardness: the scale of Alienation From Self and the scale of Alienation From Work as measures for commitment subcomponent; the scale of Security and the Scale of Cognitive Structure as measures for challenge subcomponent (in newer research the last one was often omitted); the scale of Powerlessness and the scale of External Locus of Control for control subcomponent (see Table 1). Combined and standardized subjects' scores on these six scales were then taken to constitute the composite score on single hardness dimension.

Table 1. The components and test measures (subscales) of personal hardness.

COMPONENT	SUBSCALE
Commitment	Alienation from Self
	Alienation from Work
Challenge	Security
	Cognitive Structure
Control	Powerlessness
	External Control

There are some theoretical as well as methodological questions relating to the construct of hardness which remained unresolved up to now. Although based on the retrospective data, the concept of hardness showed itself as a promising one, because it also seems to have a considerable predictive value for prognosing many stress-related behavior patterns. It is questionable however, how hardness is involved in such behavior: some studies indicate that it has indirect effect by buffering the impact of stressful life-events (Kobasa, 1979; Kobasa & Puccetti, 1983), but some other authors claimed that lack of control and commitment could have direct effects on psychophysical health because it is per se psychologically stressful and that the evidence for buffering effects of hardness is weak (Funk & Houston, 1987; Hull, Van Treuren, & Virnelli, 1987).

The very concept of hardness is still under critique. There is an open question, whether hardness is an unique phenomenon at all. Kobasa and coworkers already dropped the scale of Cognitive Structure for its failure to be loaded on the general factor of hardness (Kobasa et al., 1982). A number of investigators failed to confirm the existence of common general factor of hardness in their factor analyses of composite scales of hardness (Funk & Houston, 1987; Hull, Van Treuren, & Virnelli, 1987). Some researchers obtained only moderate correlations between subscales of hardness and found other indications for essential mutual independence of them (Ganellen & Blaney, 1984; Rich & Rich, 1985; Schlosser & Sheeley, 1985). According to these results and considerations it would be probably more appropriate to use the hardness subscales separately and independently.

The aim of the present study was to clarify some of the issues mentioned before. First, we attempted to get more insight into the inner structure of hardiness itself, especially into the nature of relationships between subscales of hardiness as well into the relationship between subscales and the composite scale of hardiness. Second, we attempted to analyze the relationship between hardiness and primary traits of personality in order to obtain the insight into the location of hardiness and its components in the dimensionality of personality structure. Finally, we attempted to compare the relative contributions of integral and separated measures of hardiness in relation to the dimensions of personality.

METHOD

Subjects. 70 subjects from 4. class of high school participated in the study. They were predominantly female (only 5 male subjects were included). The age of the subjects was between 17 and 18 years.

Design of study. The study was programmed as correlational multivariate research. The variables representing personal hardiness (measured by composite scale of hardiness and 6 subscales: Alienation From Self, Alienation From Work, Security, Powerlessness, Cognitive Structure, and External Control) and dimensions of personality (16 primary factors of personality) were entered into correlational design.

Measuring instruments. Hardiness was measured by Personal Hardiness Scale, constructed by Kobasa et al. (1982). The scale contains 6 subscales: Alienation From Self, Alienation From Work, Security, Powerlessness, Cognitive Structure, and External Control. The scoring procedure for the subscales was modified in that manner, that high scores of each subscale indicated high value for hardiness. Personality traits or dimensions were measured by Cattell's 16 PF inventory, containing 16 primary factors of personality (so called "source traits", representing basic stylistic patterns of personality).

Procedure. Both instruments were administered anonymously to the subjects in two respective classes of high school. The results of subjects were then collected and prepared for further analyses. Various kinds of correlational and multivariate analyses were performed including factor analyses, cluster analyses and multidimensional scaling procedures.

RESULTS AND DISCUSSION

The structure of hardiness

According to the findings of some investigators, the conception of hardiness as a unitary phenomenon is highly questionable (Funk & Houston, 1987; Hull, Van Treuren, & Virnelli, 1987; Rich & Rich, 1985; Schlosser & Sheeley, 1985).

Thus, the first step in our analyses was an attempt to provide further clarification concerning that issue.

Table 2 shows the correlations between six hardiness subscales. By inspection we can see that both measures of commitment (Alienation From Self and Alienation From Work) correlated significantly, but, surprisingly they correlated also with the measure of control, Powerlessness, which in turn showed not substantial correlation with other measure of control, External control! Powerlessness also correlated negatively with one of chal-

nge measures, Cognitive Structure. Other correlations are insignificant. The correlations of single subscales with composite scores of hardiness are moderate or low, with exception of Security scale, which does not correlate significantly.

Table 2. Correlations between subscales and composite score of hardiness.

	Alienation from work	Security	Powerlessness	Cognitive structure	External control	Composite score
Alienation from self	.4589**	-.0139	.3917**	.0424	.0951	.5224**
Alienation from work		.0020	.3181*	.1004	.0565	.4007**
Security			.0729	-.0244	-.0999	.0800
Powerlessness				-.2818*	.0853	.3643**
Cognitive structure					-.1331	.3335*
External control						.4519**

Note: N = 70 Significance of coefficients of correlations: p * -.01, p ** -.001

Factor analysis of six hardiness subscales yielded three factors, explaining 68.8 per cent of variance (see Table 3 and Figures 1 and 2). The Alienation From Self and the Alienation From Work scales (both indices of commitment) and also the scale of Powerlessness loaded heavily

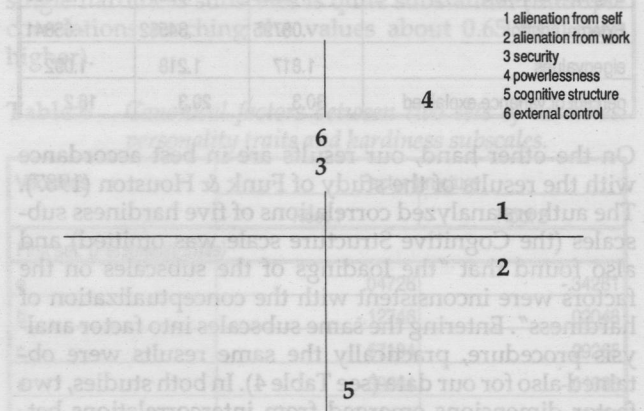

Figure 1. The positions of six subscales of hardiness in the space of first two factor dimensions. Both Alienation scales (1,2) and scales of Security and External Control (3,6), constitute clearly distinctive common clusters, while the Powerlessness scale (4) is about equally close to both of those groups.

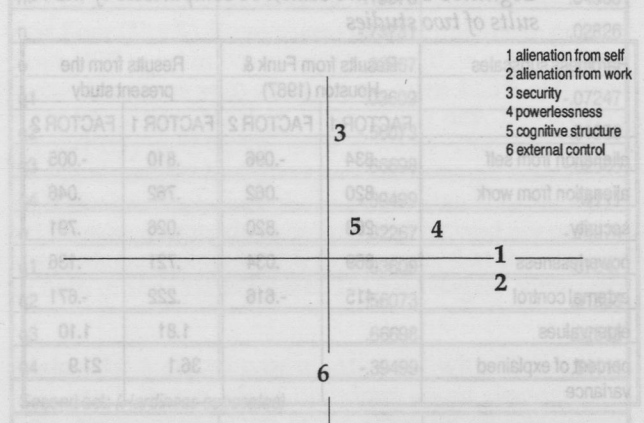

Figure 2. The positions of six subscales of hardiness in the space of first and third factor dimension. The Alienation scales constitute together with Powerlessness scale very distinct cluster. Other three scales are located at more distant positions.

on the first factor; the loadings of other scales on the first factor are unsubstantial. The second factor loaded the Cognitive Structure scale (an index of challenge) and - in opposite direction - the Powerlessness scale. The third factor is bipolar too: it loaded the Security scale (another index for challenge) as contrasted with External control.

In these results, there is obviously no evidence for any general factor of hardiness. Moreover, the dimensional structure of subscales is hardly in accordance with original conceptualization of hardiness. The dimensions obtained could be interpreted as commitment, challenge and control, but their subscale representations were unexpected. Powerlessness is very close to the commitment factor, and Security to the factor of control.

Table 3 Factor analysis of hardiness subscales: loadings of three extracted factors on 6 hardiness subscales.

	FACTOR 1	FACTOR 2	FACTOR 3
Alienation from self	.82809	.01184	-.06808
Alienation from work	.81608	-.12229	-.01877
Security	.02824	.21013	.80830
Powerlessness	.61376	.55980	.09223
Cognitive structure	.12386	-.88364	.04385
External control	.08795	.34552	-.65841
eigenvalues	1.817	1.218	1.092
percent of variance explained	30.3	20.3	18.2

On the other hand, our results are in best accordance with the results of the study of Funk & Houston (1987). The authors analyzed correlations of five hardiness subscales (the Cognitive Structure scale was omitted) and also found that "the loadings of the subscales on the factors were inconsistent with the conceptualization of hardiness". Entering the same subscales into factor analysis procedure, practically the same results were obtained also for our data (see Table 4). In both studies, two factor dimensions emerged from intercorrelations between five scales. The only difference to be worth of mention is the lack of the loading of External Control scale on the first factor in our results.

Table 4 Factor analysis of 5 hardiness subscales (without Cognitive Structure scale): A comparison of the results of two studies

Hardiness subscales	Results from Funk & Houston (1987)		Results from the present study	
	FACTOR 1	FACTOR 2	FACTOR 1	FACTOR 2
alienation from self	.834	-.096	.810	-.005
alienation from work	.820	.062	.762	.046
security	.263	.820	.026	.791
powerlessness	.869	.034	.721	.136
external control	.415	-.616	.222	-.671
eigenvalues			1.81	1.10
percent of explained variance			36.1	21.9

The hierarchical cluster analysis and multidimensional scaling of subscales of hardiness also confirm the findings from factor analyses. The hierarchical structure of subscale similarity indices (Figure 3) shows close association between both Alienation scales and Powerlessness scale and rather independent positions of three remaining scales.

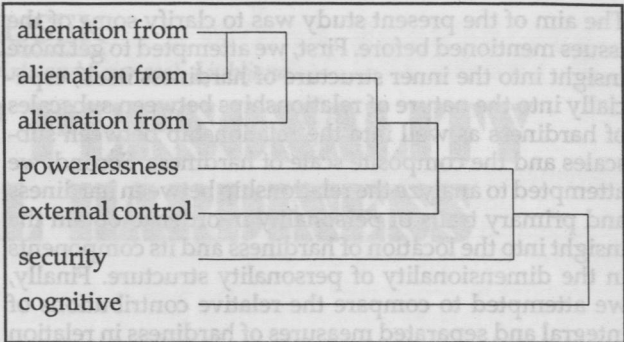

Figure 3. Hierarchical cluster structure of six hardiness subscales.

The location of subscales in the space of MDS dimensions also revealed similar structure: three subscales (Alienation From Self, Alienation From Work, Powerlessness) are located very closely, the others being quite apart (Figure 4). Facet analysis (FSSA; Shye, 1985) solution with six hardiness scales distinguishes quite well a larger group of subscales classified into common facet A. This facet contains both Alienation scales and Powerlessness scale. Facet B contains Security scale and External Control scale and facet C contains Cognitive Structure scale. Facet analysis solution without Cognitive Structure scale confirmed clearly the largest facet defined by Alienation scales and Powerlessness scale, while the other two scales took different independent positions (see Figure 5).

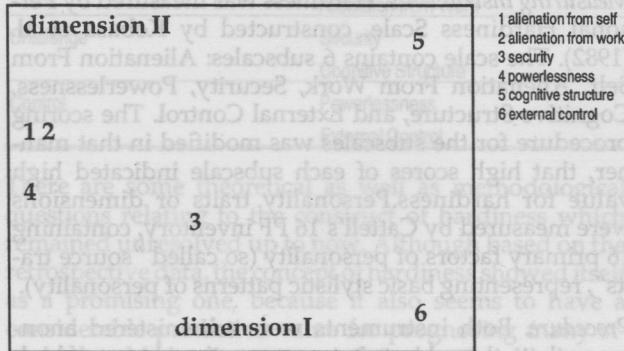

Figure 4. Multidimensional scaling analysis for 6 hardiness subscales: Positions of subscales in the space of first two dimensions for three-dimensional solution.

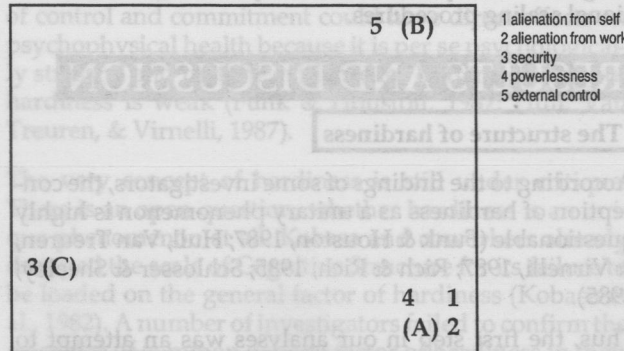

Figure 5. Results of facet-analysis (FSSA) of five hardiness scales. Three scales classified into facet (A) are extremely close, both remaining scales are classified separately into facets A and B respectively.

We can now resume our findings: 1. our results strongly support the idea, that there is no general factor of hardiness in the dimensional space of six or five hardiness subscales; 2. the Powerlessness scale belongs to the same

factor dimension as both Alienation scales while the other scales took rather separate independent positions in the dimensional space of hardiness; 3. Security scale and External Control scale constitute another common dimension taking the positions on both ends of this dimension respectively; 4. Cognitive Structure scale has obviously very little in common with other subscales, it is maybe even slightly oppositional to most of them; 5. the contributions of some subscales to the composite scale of hardiness are negligible (Security scale) and low (Cognitive Structure scale). Our results are consistent with the findings of some other authors (for example Funk & Houston, 1987, Rich & Rich, 1985; Schlosser & Sheeley, 1985; Hull, Van Treuren, & Virnelli, 1987) which also show that hardiness is not unique dimension and which found connections between subscales different from those conceptualized in the previous work of Kobasa and coworkers.

The position of hardiness in personality structure

The next basic question of our study concerns the relationship between hardiness and primary traits of personality. The correlations between 16 personality factors and all scales of hardiness are displayed on Table 5. As we can see, hardiness scales correlate significantly with source traits C (Ego Strength), E (Dominance), G (Super-ego Strength), H (Parmia), L (Protensia), N (shrewdness), Q2 (Self-sufficiency), Q3 (Self-sentiment) and Q4 (Ergic Tension). The most expressed correlations with personality dimensions could be observed for the composite scale of hardiness (-N, Q3, C, -Q2, -L), for Alienation From Self scale (-N, -Q2, Q3, G), for Alienation From Work scale (-N, C, -Q2), and for External Control scale (Q3, C, -E, -N).

Table 5. *Correlations between personality traits and hardiness subscales.*

variable	alienation from self	alienation from work	security	powerlessness	cognitive structure	external control	composite
A	.1975	.2153	.1336	.2694	-.0351	-.1889	.1175
B	-.0209	.0307	-.0557	-.0107	.0310	-.1697	-.0978
C	.1948	.3576*	.0437	.2215	-.0829	.3538*	.4205**
E	-.1205	-.0522	.1989	-.0373	.1171	-.3504*	-.1962
F	.1847	.0443	-.1204	.1557	-.0475	.0107	.0987
G	.3259*	.1754	-.1480	.1071	-.1287	.2692	.2734
H	.2600	.2245	.0656	.2787*	-.1859	.0647	.2248
I	.1320	.1297	-.2300	-.0313	.1136	.2189	.1966
L	-.2038	-.1756	.1258	-.0413	-.2051	-.2190	-.3071*
M	-.1001	.0151	-.0219	-.0345	.0709	-.1850	-.1243
N	-.4116**	-.4224**	.1437	-.2281	-.0415	-.3180*	-.5023**
O	-.0977	-.1774	-.0805	.0098	-.1615	-.2022	-.2605
Q1	-.0322	.0178	.0670	-.1571	-.0921	.0770	-.0448
Q2	-.4097**	-.2942*	-.0336	-.2961*	.1240	-.2313	-.4095**
Q3	.3329*	.2676	-.0821	.1231	-.0300	.4005**	.4281**
Q4	-.1637	-.2552	-.0097	-.2632	.2976*	-.2495	-.2565

NOTE 1-tailed Signif. * -.01 ** -.001

The most informative insight into relationship between both sets of our variables, personality dimensions and hardiness subscales, could be obtained by further multivariate analyses. Thus, the canonical factor analysis was performed in order to reveal latent dimensions (canoni-

cal variates) which should account for the variance between two sets. First canonical variate proved to be significant, extracting more than 17 percent of variance for personality traits and even about 25 percent of variance for hardiness traits. As Table 6 shows, this canonical factor connects personality traits naivete (-N), self-control (Q3), ego-strength (C), group orientation (-Q2), super-ego-strength (G), confidence (-L), submissiveness (-E) and low frustration (-Q4) with hardiness components of commitment (Alienation from Self and Alienation from Work) and of control (Internal Control). The second canonical variate explained only six percent of variance for personality traits, but more than 20 percent for hardiness traits. This canonical factor associates ergic tension (Q4), low parmia (shyness, -H), and eventually sizia (-A) and self-sufficiency (Q2) positively with Cognitive Structure and negatively with Powerlessness and Security.

It may be concluded from these results that hardiness is connected with quite a number of basic personality traits. That is true for single subscales of hardiness as well as for the composite score of hardiness. The most significant correlations between personality and hardiness dimensions are not high, however, but in the whole, as regression analyses show, the impact of multiple compositions of personality traits on hardiness components as well on single hardiness subscales is quite substantial (multiple correlations reaching the values about 0.65 and even higher).

Table 6 *Canonical factors between two sets of variables: personality traits and hardiness subscales.*

Variables	Factor structure	
	Root 1	Root 2
First set: (Personality traits)		
a	.04726	-.34281
b	-.12746	.02048
c	.57134	-.29265
e	-.39661	-.01388
f	.14761	-.04820
g	.50442	-.08868
h	.28927	-.43846
i	.36326	.29129
l	-.42664	-.30828
m	-.19376	.04963
n	-.73731	.02826
o	-.32267	-.14074
q1	.03609	-.07247
q2	-.56073	.31838
q3	.66698	-.02565
q4	-.39499	.54111
o	-.32267	-.14074
q1	.03609	-.07247
q2	-.56073	.31838
q3	.66698	-.02565
q4	-.39499	.54111
Second set: (Hardiness subscales)		
alienation from self	.68576	-.06135
alienation from work	.62954	-.24325
security	-.15840	-.38394
powerlessness	.31695	-.57527
cognitive structure	.06231	.82239
external control	.69085	.02260

GENERAL CONCLUSIONS

Finally, we can resume the conclusions from our investigations as follows:

1. Personal hardiness is probably not a unique phenomenon. The structural analyses of this construct reveal rather independent components, three for six scales solution and two for five scales solution. Therefore, the use of separate subscales of hardiness or the use of new subsets of items based on separate hardiness factors should be preferred over the use of composite scale of hardiness.
2. The factorial loadings of single subscales of hardiness are somewhat different than those originally supposed by Kobasa and coworkers.
3. The components of hardiness as well as the composite scale of hardiness are significantly related to the primary personality traits. The highest single correlations are modest, however, but the compound regressions of personality traits on hardiness traits are quite substantial.

REFERENCES

- Funk, S.C., & Houston, B.K. (1987). A critical analysis of the hardiness scale's validity and utility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 3, 572-578.
- Ganellen, R.J., & Blaney, P.H. (1984). Hardiness and social support as moderators of the effects of life stress. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 156-163.
- Hull, J.G., Van Treuren, R.R., & Virnelli, S. (1987). *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 3, 518-530.
- Kobasa, S.C. (1979). Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1-11.
- Kobasa, S.C. (1982). Commitment and coping in stress resistance among lawyers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 707-717.
- Kobasa, S.C., Maddi, S.R., & Courington, S. (1981). Personality and constitution as mediators in the stress-illness relationship. *Journal of Health and Social Behavior*, 22, 368-378.
- Kobasa, S.C., Maddi, S.R., & Kahn, S. (1982). Hardiness and health: A prospective study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 168-177.
- Kobasa, S.C., Maddi, S.R., & Puccetti, M.C. (1982). Personality and exercise as buffers in the stress-illness relationship. *Journal of Behavioral Medicine*, 5, 391-404.
- Kobasa, S.C., Maddi, S.R., Puccetti, M.C., & Zola, M.A. (1985). Effectiveness of hardiness, exercise, and social support as resources against illness. *Journal of Psychosomatic Research*, 29, 525-533.
- Kobasa, S.C., Maddi, S.R., & Zola, M.A. (1983). Type A and hardiness. *Journal of Behavioral Medicine*, 6, 41-51.
- Kobasa, S.C., & Puccetti, M.C. (1983). Personality and social resources in stress resistance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 839-850.
- Musek, J. (1989). Personality and critical life events. *Anthropos (Ljubljana)*, 1-2, 21-33.
- Rich, V.L., & Rich, A.R. (1985, August). Personality hardiness and burnout in female staff nurses. Paper presented at the annual convention of the American Psychological Association, Los Angeles.
- Schlosser, M.B., & Sheeley, L.A. (1985, August). The hardy personality: Females coping with stress. Paper presented at the annual convention of the American Psychological Association, Los Angeles.
- Shye, S. (1985). Smallest space analysis. In T. Husen & T.N. Postlethwaite (eds.), *International Encyclopedia of Education*. Oxford, Pergamon Press.

Marko POLIČ, Slavko RAJH, Bojan UŠENIČNIK

Filozofska fakulteta (Faculty of Arts and Sciences), Ljubljana

PERCEPTION OF POSSIBLE STORE-FIRE AND HUMAN BEHAVIOUR IN IT

ABSTRACT

Human aspects of dangerous fires became an important field of psychological interest in the recent years. The reason for this lays in numerous fires caused by people, but also in tragedies caused by inappropriate human behaviour in them. Human cognition of possible fire development, and their behaviour in fire, were the subjects of this research. The

results of the fire simulation study, conducted for the two storied shop centre were compared with the answers of its employees and buyers. Also the answers of both groups were compared. The questionnaire comprises questions about the probability of fire in the store, its dangerousness and possible causes, safety of the building and safety preparedness of the personnel, responsibility for the buyers, evacuation, etc. Answers were analysed and explained in the terms of recent findings about human behaviour in dangerous situations.

INTRODUCTION

Human behaviour during dangerous fires became an important field of psychological interest only in recent years. Therefore, the observation, made by John Keating and Elizabeth Loftus (1981), that we know a lot about the behaviour of the fire, but much less about the behaviour of people in fire, is completely justified. With regard to the fact that the majority of fires is caused by people, and that they themselves are often victims of fires, it is surprising, that this kind of research appeared so late. Indeed, it is evident that only technical precautions are not enough, because very often they can not prevent human failures, mistakes, and unsuitable behaviours. Therefore, every fire precaution that does not take into account human behaviour, will be insufficient, and often even unsuitable. Only the understanding of psychological aspects of the origin and course of fires, can in important ways contribute toward the reduction of their harmful consequences. Findings about behaviour of people in fires also represent the direct demand to change regulations, traditional behaviour etc.

Fires are usually experienced as complex, rapidly changing events. Especially in their early stages they are usually highly ambiguous, and provide insufficient information for people to begin acting. But this information is necessary for them to understand the situation and take the appropriate role in it. An important insight into the structure and dynamics of behaviour during fires was given by the research of Wood (1972), Canter et al. (1978), Sime (1988), and many others. Canter et al. also offered the general model of behaviour during fire. In the sequence of acts there appeared three points of potential sequence change: the first immediately after the initial cues ("investigate" or "misinterpret"), the second comes after seeing some valid cue of fire (e.g. smoke), and the third follows the occurrence of the particular preparation. It is evident from the model that potential actions increase in variety as the sequence of behaviour unfolds. This means, that general statements about all fires can be made only for the initial stages of the sequen-

ce, while later actions are more likely to be highly specific for different environments.

Some other psychological findings will be discussed in connection with particular points of our research. We tried to find out, how the personnel and buyers of a two storied shop centre estimate different aspects of a possible fire, and behaviours of persons present in it. The answers of both groups were compared between themselves as well as with the results of the fire simulation study, conducted for the same building (Grm & Urbas, 1990).

METHOD

Subjects: 59 members of personnel and 40 buyers took part in the research. In both groups women prevailed (85% and 60%); the average age of personnel was somewhat lower (33.3 vs. 40.5 years), because of the greater age range of buyers. Secondary level of education prevailed. Between the personnel there were the greatest number of shop-assistants, mainly from the ground (47.5%) and first floor (33.9%). Buyers were buying mainly on ground floor (40%) and in basement (45%), either only (20%) or in combinations with other floors. Even 42.5% of buyers were buying in this shop centre every day, 17.5% every second day and 32.5% once a week. The majority of buyers therefore had the opportunity to get acquainted with the building, though the acquaintance depend also on the way somebody uses the building, and not only on the frequency of visits. All this means, that the answers of both groups are at least to a certain degree comparable.

Materials: A closed type questionnaire with 28 questions was used. It comprised questions about demographic data, probability of fire in the store, its dangerousness and possible causes, about safety in the building and safety preparedness of the personnel, about responsibility for the buyers, about evacuation, about behaviour of people in fire etc.

Procedure: All subjects filled the questionnaires by themselves, either alone or in a group. Buyers were motiva-

ted for cooperation by the coupon which brings them a certain prize (e.g. fire extinguisher).

RESULTS AND DISCUSSION

It is well known that big shop centres are relatively highly menaced buildings with regard to fire, because of the large, vertically and horizontally connected shop areas, great quantity of different goods, and a great number of visitors in the whole object. Particularly, if all safety measures are not put into effect, dangerous fires are probable. The object under consideration was no exception. Safety evaluation and computer simulation study of possible fire (SIA procedure) showed, that the accomplished fire safety measures did not meet all the fire safety demands. We shall omit technical details of this procedure here, and present only those findings that are psychologically relevant.

It is characteristic of accidents, also of fires, that they are rather rare and unexpected events. Therefore people often underestimate the probability of their occurrence, and behave according to this. From Figure 1, it is evident, that the personnel and buyers share a rather optimistic view of the possibility of fire in the shop centre. Estimations of the probability of a fire outburst for two time periods ("this year" and "in ten years") were almost identical, as between the groups as for both time periods. The latter indicates obvious difficulties in estimating the probability of rare events.

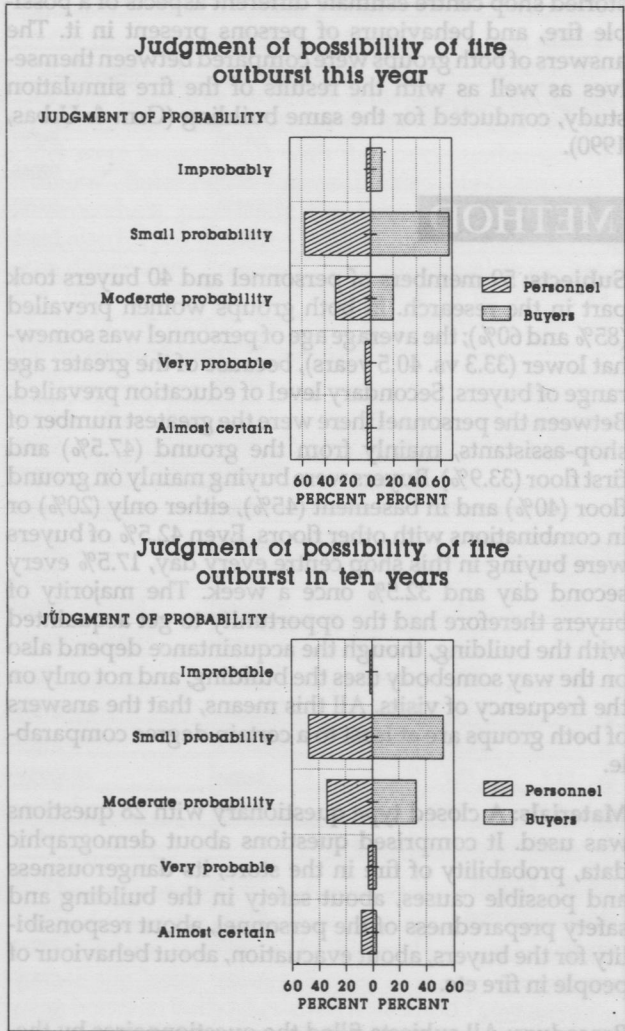

fig 1

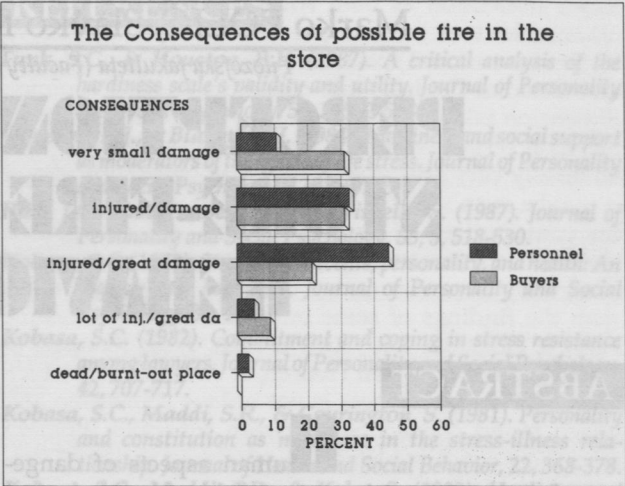

fig 2

Perhaps even more important is the estimation of possible consequences of fire. Also in this case the estimations of both groups, especially the buyers, were rather optimistic. If any, according to their opinion, mainly material damage would appear. Compared with the results of the simulation study this opinion could not stand. It reflects either real ignorance of the danger (what is probable), or is the consequence of different mechanisms of cognitive dissonance.

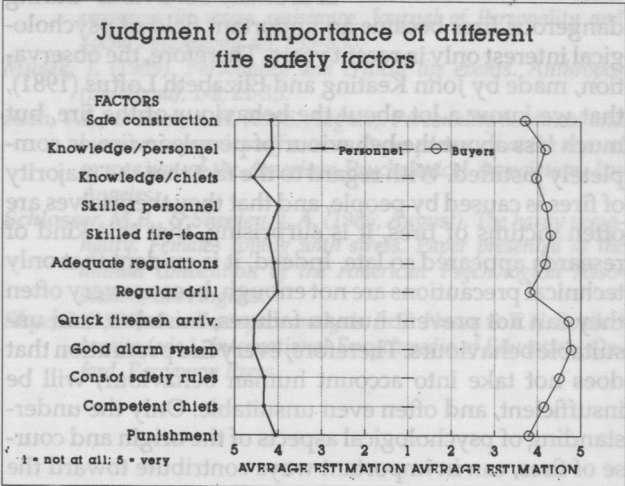

fig 3

Judgment of importance of different fire safety factors ranges in the interval of approximately one point, estimations of personnel being even more homogeneous. This incapability of better discrimination probably reflects the lack of knowledge about roles of different factors, what is understandable for laymen. In spite of small differences, the importance of external factors (chiefs, firemen arrival, good alarm system, but not in such degree also of the safe construction) was emphasised. This was perhaps the consequence of the tendency to put the responsibility on someone else.

All, but a few correlations between the just mentioned estimations were highly significant, though the structure of two dimensional SSA solution was not the same for both groups. This means that fire safety factors are in the same cognitive space, but somewhat differently organised for two groups. While personnel took more into account some hierarchical and formal factors, in buyers' solution, more similar function factors were grouped together. In a way results reflect different positions and roles of both groups.

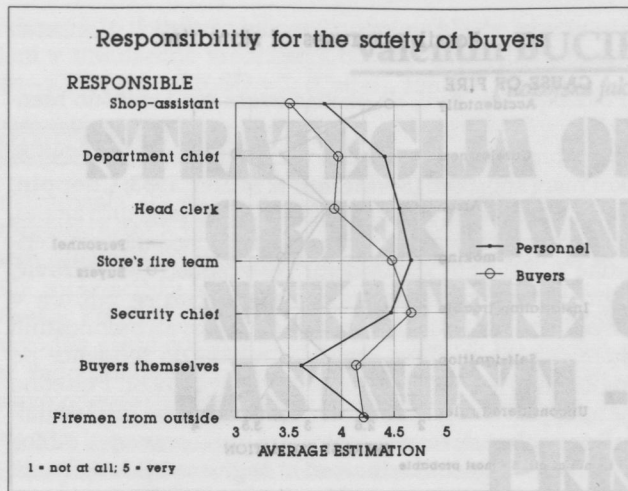

fig 4

Responsibility for the safety of the buyers present an important aspect of behaviour during fire. Although both groups estimated the responsibility of all mentioned rather highly (personnel more than buyers), again the emphasise on the responsibility of either competent (fire team, security chief) or chiefs (head clerk, department chief) was obvious. But vagueness of responsibility and unclear competence could mean, that during real fire buyers would be more or less left to themselves, and only exceptionally to the help of the personnel.

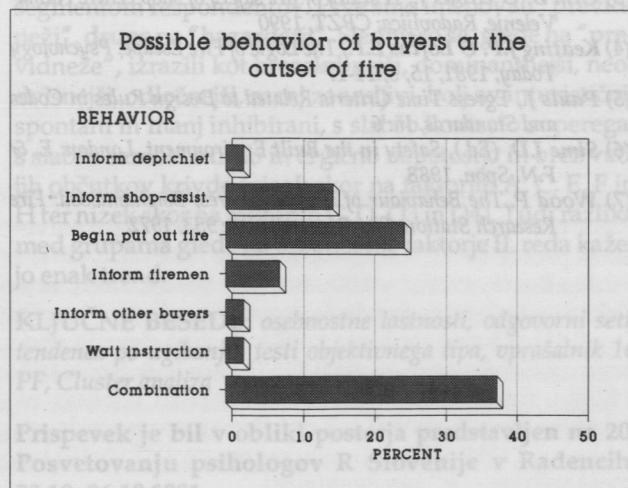
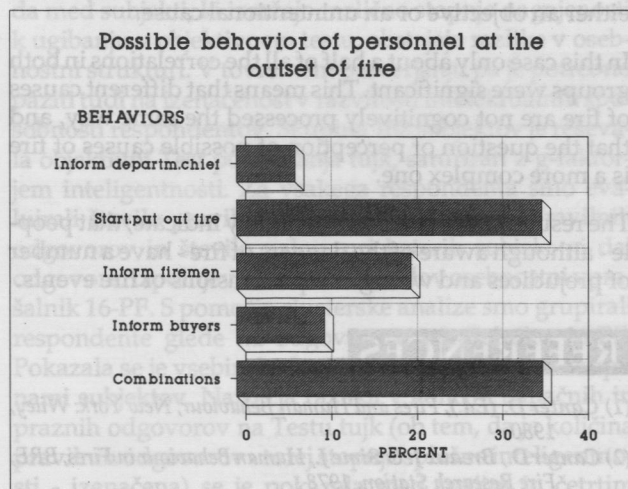

fig 5

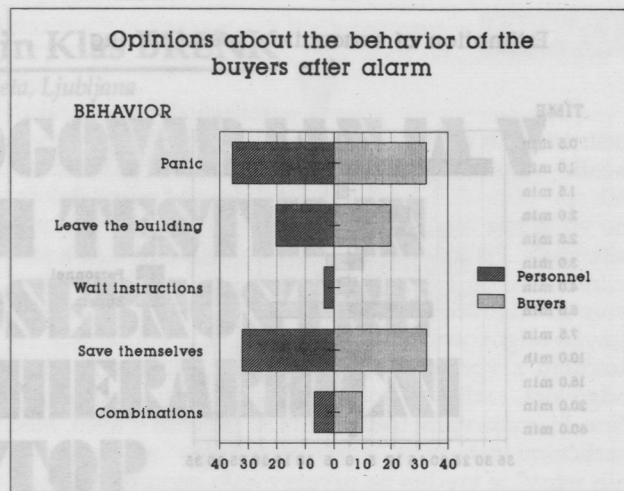

fig 6

Correlations between estimations of the degree of responsibility were highly significant, and SSA solutions for both groups rather similar, with differences dependent on the different roles of both groups again.

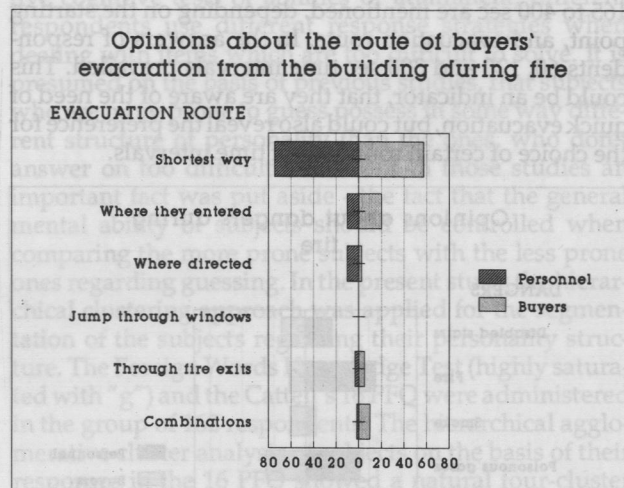

fig 7

And what would respondents do at the outburst of fire? Prevailing choices were to start putting out the fire, and the combination of different activities (putting out the fire, informing). Taken all together only about 20% of personnel would inform buyers about the danger. This could be understandable and acceptable with regard to the existence of the central warning system, of course if it works and its use is known.

This lack of informing was perhaps due also to the fear of panic. Buyers, as well as personnel believed that warning about the outset of fire could cause panic. This is one of the most frequent fears, but fortunately an unjustified one. Wood's (1980) research of 1000 fires in England showed, that the majority of the affected persons behaved adequately, and only about 5% in a way that increased their risk. Unsuitable behaviour mainly rises from the lack of knowledge and skill, and is not caused by panic. Panic in general is rare and is more an excuse for the irresponsibility of responsables.

The question of evacuation routes is of great importance for the safety of buyers. In spite of the prevalence of the evidently logical answer "by the shortest way", it is more probable that buyers would try to leave the building

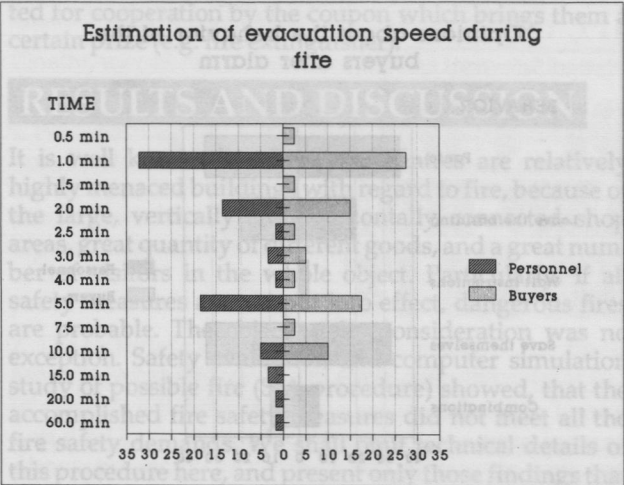

fig 8

where they entered it. Only, if the shortest way is clear, or people are directed toward it, they would use it.

Of equal importance as the evacuation route is also the time of evacuation. In the simulation study times from 165 to 400 sec are mentioned, depending on the starting point, and evacuation route. In the answers of respondents 60, 120 and 300 sec time intervals prevailed. This could be an indicator, that they are aware of the need of quick evacuation, but could also reveal the preference for the choice of certain rounded off time intervals.

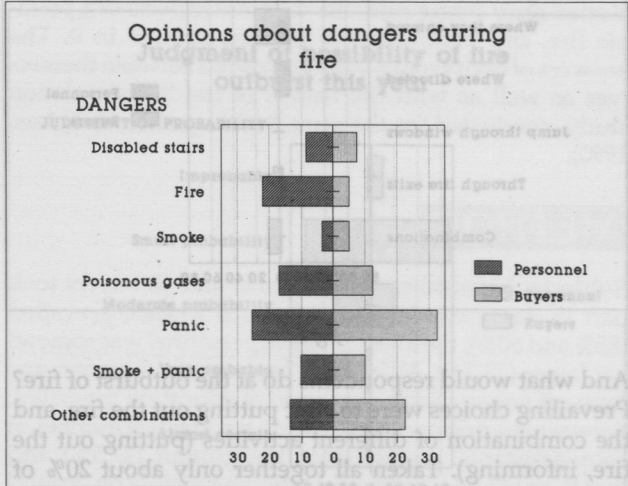

fig 9

Opinions of both groups about the nature of dangers during the fire somewhat differed. Similar was only the prevailing choice of panic as the main danger. Comparison with the findings of the simulation study indicated, that respondents are not aware enough of the dangers of stairs wreckage, anyhow they understand this possible answer (wreck of the stairs vs. disabled passage, the latter presents the main danger). Let us also mention,

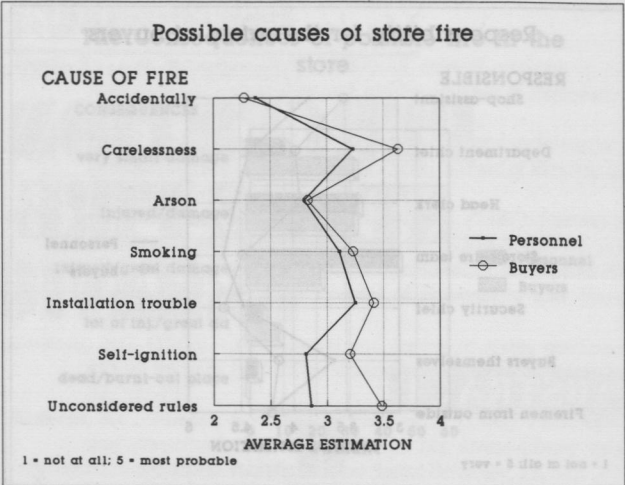

fig 10

that fire research studies indicate, that the majority of victims die because of suffocation or poisoning (poisonous gases), and not simply because of extensive burns.

And what could cause the outburst of fire? Judgments of both groups were rather similar, the difference was only in the degree. Namely, buyers estimate almost all possible causes of fire as more probable. While carelessness, installation trouble and smoking prevailed in the answers of personnel, buyers added unconsidered rules and self-ignition. Rather low were the estimations of an accidental fire and arson. It seems as if fire must have had either an objective or an unintentional cause.

In this case only about a half of all the correlations in both groups were significant. This means that different causes of fire are not cognitively processed the same way, and that the question of perception of possible causes of fire is a more complex one.

The results of our research obviously indicate, that people - although aware of the dangers of fire - have a number of prejudices and wrong comprehensions of fire events.

REFERENCES

- (1) *Canter D. (Ed.), Fires and Human Behaviour*, New York: Wiley, 1980
- (2) *Canter D., Breaux J. & Sime J., Human Behaviour in Fires*, BRE, Fire Research Station, 1978
- (3) *Grm B. & Urbas J., A study of fire safety of shop centre Nama-Velenje, Radovljica: CPZT, 1990*
- (4) *Keating J.P. & Loftus E.F., The Logic of Fire Escape*, Psychology Today, 1981, 15, 6, 14-17
- (5) *Pauls J., Egress Time Criteria Related to Design Rules in Codes and Standards*, In: 6
- (6) *Sime J.D. (Ed.), Safety in the Built Environment*, London: E. & F.N. Spon, 1988
- (7) *Wood P., The Behaviour of People in Fires*, Borehamwood: Fire Research Station, Fire Research Note 953, 1972

Valentin BUCIK in Klas BRENK

Filozofska fakulteta, Ljubljana

STRATEGIJA ODGOVARJANJA V OBJEKTIVNIH TESTIH IN NEKATERE OSEBNOSTNE LASTNOSTI - HIERARHIČNI PRISTOP

POVZETEK

V psiholoških merskih inštrumentih objektivnega tipa ima respondent na določeno vprašanje možnost izbire ene od dveh ali več danih alternativ. Pri srečanju z nalogami, na katere ne vedo odgovora, različni respondenti reagirajo na različne načine, ki imajo vpliv tudi na končni rezultat v testu. Med različnimi vrstami t.i. "odgovornih stilov" je na vidnem mestu tendenca po ugibanju. Upravičeno je domnevati, da med subjekti, ki izražajo različno stopnjo nagnjenosti k ugibanju v objektivnem testu, obstajajo razlike v osebnostni strukturi. V tovrstnem preverjanju pa je potrebno paziti tudi na izenačenost v razvitosti intelektualnih sposobnosti respondentov. Skupina 162 subjektov je reševala objektivni Test poznavanja tujk, saturiran z g-faktorjem inteligentnosti. Za vsakega respondenta smo evaluirali število pravih odgovorov, število nepravilnih odgovorov in število nalog, pri katerih subjekt ni dal odgovora. Izpolnjevali so tudi Cattellov osebnostni vprašalnik 16-PF. S pomočjo clusterske analize smo grupirali respondente glede na odgovore v vprašalniku 16-PF. Pokazala se je vsebinsko logična solucija s štirimi skupinami subjektov. Največja razlika v količini napačnih in praznih odgovorov na Testu tujk (ob tem, da je količina pravih odgovorov - torej stopnja splošne inteligentnosti - izenačena) se je pokazala med tretjim in četrtem segmentom respondentov. Prve smo imenovali "previdneži", druge pa "hazarderji". Slednji so se, glede na "previdneže", izrazili kot brezskrbnejši, dominantnejši, neodvisnejši, odločnejši, manj zanesljivi, bolj avanturistični, spontani in manj inhibirani, s slabšo kontrolo superega, s slabšo samokontrolo in ergično napetostjo in brez večjih občutkov krivde (visok skor na faktorjih A, C, E, F in H ter nizek skor na faktorjih G, O, Q3 in Q4). Tudi razlike med grupama glede na osebnostne faktorje II. reda kažejo enak trend.

KLJUČNE BESEDE: osebnostne lastnosti, odgovorni seti, tendenca po ugibanju, testi objektivnega tipa, vprašalnik 16 PF, Cluster analiza

Prispevek je bil v obliki posterja predstavljen na 20. Posvetovanju psihologov R Slovenije v Radencih, 23.10.-26.10.1991

ABSTRACT

In the multiple-choice objective cognitive tests of abilities or attainment, different respondents use different response strategies when dealing with items which are too difficult to solve. It is presumed on the basis of previous studies, that subjects who are more prone to guess possess in some way different structure of personality than the ones, who don't answer on too difficult items. But in those studies an important fact was put aside - the fact that the general mental ability of subjects should be controlled when comparing the more prone subjects with the less prone ones regarding guessing. In the present study the hierarchical clustering approach was applied for the segmentation of the subjects regarding their personality structure. The Foreign Words Knowledge Test (highly saturated with "g") and the Cattell's 16 PFQ were administered in the group of 162 respondents. The hierarchical agglomerative cluster analysis of subjects on the basis of their responses in the 16 PFQ showed a natural four-cluster solution, that is four segments of respondents. Regarding the amount of the incorrect answers and the unanswered items (with number of the correct answers - i.e. the general intelligence level - balanced), the greatest difference was found between the third and the fourth segment. The former group was called "hazardous" respondents and the latter cluster was identified as "cautious" subjects. In the contrast to "cautious" subjects, the hazardous were found to be more careless, dominant, self assured, independent and determined, less reliable, more adventurous, spontaneous and uninhibited, with weaker superego strength, feeling of guilt and lower ergic tension (which is all reflected in higher scores on factors A, C, E, F, H and lower scores on factors G, O, Q3 and Q4). The intergroup differences on second-order factors show the same tendency.

UVOD

V psiholoških merskih inštrumentih objektivnega tipa, kot so testi "papir-svinčnik" za preverjanje znanja, različnih vrst intelektualnih sposobnosti in podobno, ima respondent na določeno vprašanje možnost izbire ene od dveh ali več danih alternativ. Pri tem obstaja 1/m možnosti, da ugame pravilno rešitev, tudi če v resnici ne pozna pravilnega odgovora in odgovarja popolnoma na slepo (pri čemer je m število odgovornih alternativ pri nekem vprašanju). Pri srečanju z vprašanji oz. nalogami, na katere ne vedo odgovora, različni respondenti reagirajo na različne načine, ki imajo vpliv tudi na končni rezultat v testu. Med različnimi vrstami t.i. "odgovornih stilov" oz. "odgovornih setov" je vredno na prvem mestu omeniti tendenco po ugibanju oziroma nagnjenost k tveganju. (Rorer, 1965; Cronbach, 1946, 1950; Wilde, 1977).

Upravičeno je domnevati, da med subjekti, ki izražajo različno stopnjo nagnjenosti k ugibanju v objektivnem testu, obstajajo razlike v osebnosti. Osebnostna struktura tistih, ki so bolj nagnjeni k ugibanju v testih, se razlikuje od one pri ljudeh, ki na taka vprašanja ne dajejo odgovorov na slepo. Nekateri strokovnjaki govorijo o nagnjenosti k tveganju kar kot o samostojni osebnostni lastnosti (Dahlback, 1990, 1991).

Wotaw je v svojih raziskavah (1936 - citirano po Petz & Žužul, 1987; Zarevski & Rijavec, 1990) prišel do zaključka, da ob navodilu, naj ne ugibajo, dominantni preizkušanci skušajo rešiti pomembno večje število nalog na testu znanja od submisivnih; emocionalno nestabilni, intovrtni in anksiozni subjekti ter tisti z nizko samooceno puščajo več praznih nalog v testu od ostalih respondentov. Zaleski (1980) je primerjal grupo "visoko tvegajočih" z grupo "nizko tvegajočih" oseb. Za ženske, ki so pripravljene tvegati več, velja višji rezultat na faktorjih E (Dominantnost), H (Parmija), I (Premzija) in M (Autija) in nižji rezultat na faktorju L (Alaksija). Pri moških pa je skupina "visoko tvegajočih" pokazala višji rezultat na faktorjih E in H ter faktorjih A (Ciklotimija) in B (Višja stopnja splošne inteligentnosti) na Cattellovem 16-PF. Nazor (1983) je s primerjavo rezultatov na Domino testu (D-48) ter osebnostnih dimenzij, kot jih definira Eysenckov EPQ prišla do zaključka, da imajo ekstraverti več točnih odgovorov na D-48 kot introverti, nevrotiki več netočnih odgovorov kot stabilni preizkušanci ter introverti več izpuščenih odgovorov kot ekstraverti. Petz in Žužul (1987) sta ugotovila, da obstaja nizka povezanost med nekaterimi kriteriji "nagnjenosti k tveganju" in osebnostnimi lastnostmi; edina res konsistentna zveza pa se javlja le na lestvici psihotizma v EPQ. Zanimiv je tudi izsledek o povezanosti stopnje tveganja z dimenzijami impulzivnosti, asertivnosti in manifestne agresivnosti. Zarevski in Rijavec (1990) sta ugotavljala povezanost med nagnjenostjo mladostnikov k ugibanju (število danih odgovorov na 24 nalog izbirnega tipa s štirimi alternativami, pri katerih ni možna pravilna rešitev) ter osebnostnimi lastnostmi glede na Cattellov vprašalnik HSPQ. Po njunih izsledkih so vsi subjekti v povprečju močno nagnjeni k ugibanju pravilnega odgovora. Navdilo, naj ne ugibajo, samo zmanjša, ne pa tudi eliminira to tendenco. Subjekti, ki so večji avanturisti, so manj zavrti in bolj spontani (dimenzija trektija - parmija) ter kažejo večjo nagnjenost k ugibanju pravilnega odgovora. Đurić in Kovačević (1990) sta zaključila, da so ženske v večji meri kot moški nagnjene k dajanju odgovorov na

vprašanja o poznavanju fiktivnega izdelka v anketah raziskovanja trga.

Pokazalo se je tudi, da obstaja zveza med splošno mentalno sposobnostjo in tendenco po ugibanju, tako da sposobnejši testiranci kažejo večjo nagnjenost k ugibanju kot manj sposobni (Swineford & Miller, 1953; Choppin, 1975; Zarevski & Rijavec, 1990). Vendar pa je tudi znano, da so intelektualne sposobnosti in osebnostne karakteristike v določeni medsebojni povezanosti (Momirović, Ignjatović, Šipka & Horga, 1986). Zato se zdi, da v tovrstnem preverjanju ni možno raziskovati osebnostnih karakteristik v ožjem smislu v relaciji do tendence po ugibanju brez ozira na splošno inteligentnost. Potrebno je torej paziti tudi na izenačenost v razvitosti intelektualnih sposobnosti respondentov, oziroma preverjati odnos med osebnostnimi lastnostmi in nagnjenostjo k ugibanju ob kontroliranju kovariata inteligentnosti. Skušati moramo poiskati optimalno metodo, s katero bi si lahko odgovorili na tako zastavljen problem.

Problem pričujoče študije je preveriti ustreznost postopka hierarhične aglomerativne clusterske analize za segmentiranje subjektov glede na osebnostne lastnosti in preko teh segmentov poiskati morebitne osebnostne razlike med respondenti, ki na različne načine reagirajo na pretežke naloge v objektivnem testu, hkrati pa so izenačeni po splošni mentalni sposobnosti.

METODA

V študiji je sodelovalo 162 preizkušancev. od tega 42 % moškega spola, povprečne starosti 25.9 let (SD = 5.83);

Variable

Neodvisna variabla je tendenca po ugibanju, evaluirana iz rezultatov (iz treh vrst odgovorov) Testa poznavanja tujk (TPT). To je eden od testov splošne informiranosti, ki je bil razvit v Zagrebu in preveden v slovenščino. Test je sestavljen iz 100 nalog. Vsaka naloga predstavlja besedo, ki je tujega izvora (latinskega ali grškega), subjekt pa ima na voljo pet alternativ, domačih besed, med katerimi mora izbrati le eno - tisto, ki je po njegovem mnenju sinonim tej tujki. Čas reševanja testa je 20 minut.

Primer naloge iz TPT:

PLEONAZEM	a) uvidevnost
	b) zgoščenost
	c) preobilje
	d) strahopetnost
	e) pljučnica

Izbor testa je temeljil na dveh razlogih: Vseh 100 nalog v testu je enakega tipa in tako je evaluacija rezultatov (število pravilnih rešitev, število napačnih rešitev in število neodgovorjenih vprašanj) enoznačna. Poleg tega TPT razmeroma visoko korelira z nekaterimi testi inteligentnosti, (z Bujasovim PB-testom za merjenje t.i. "občutljivosti za probleme", ($r = 0.56$ - Krković & Kolesarić, 1970; $r = 0.49$ - Bucik, 1987; $r = 0.50$ - Bucik & Brenk, 1991), ki je dobra mera G-faktorja (visoka korelacija z Bujas M-serijo ($r = 0.81$), v kateri multipla korelacija vseh devetih podtestov z G-faktorjem znaša 0.946 (Krković & Kolesarić, 1973)) - navedeni koeficienti korelacije so dobljeni na relativno majhnih vzorcih). Z določeno mero previdnosti lahko torej zaključimo, da nam more sam TPT služiti kot mera splošne - "g" inteligentnosti.

Odvisna variabla so osebnostne karakteristike, merjene s C-obliko Cattellovega vprašalnika osebnosti 16 PF.

Faktorji I. in II. reda so bili izračunani po ključu in prevedeni v standardne vrednosti s transformacijo Standard ten - STEN ($M = 5.5$, $SD = 1$; (Cattell, 1962)).

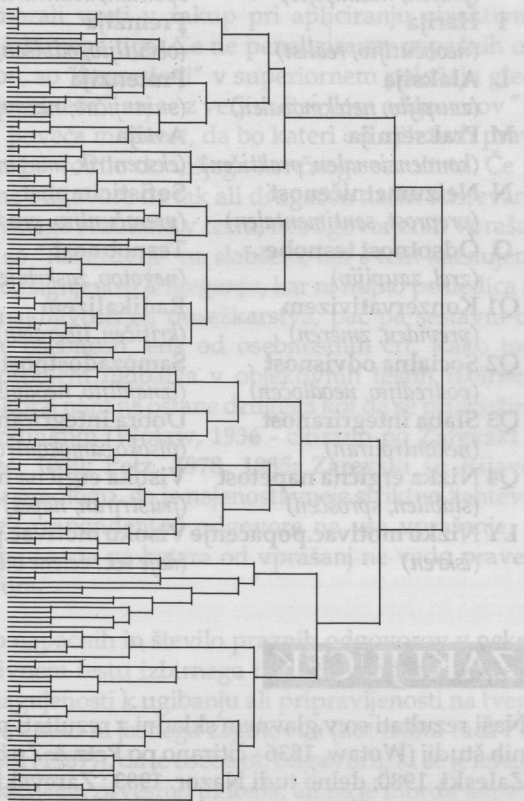
POSTOPEK

Instrumenta sta bila v zaporedju: najprej TPT in nato vprašalnik 16PF pri vseh subjektih aplicirana v resničnem selekcijskem postopku. S tega vidika se zdi, da je bila motivacijska raven pri reševanju testov relativno visoka. Pri TPT niso subjekti dobili posebej nobenega navodila glede odgovarjanja na tiste naloge, pri katerih ne vedo pravilnega odgovora. Torej je vsak respondent lahko odgovarjal po strategiji, ki si jo je sam izbral.

Pri TPT smo za vsakega preizkušanca evaluirali vse tri kriterije: število pravih rešitev, število napačnih rešitev in število nalog, na katere preizkušanec ni odgovoril.

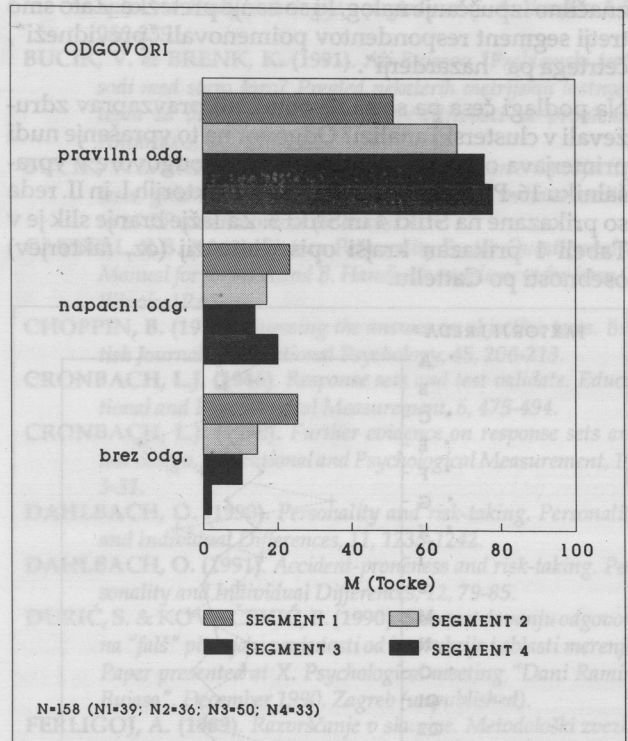
REZULTATI

Take vrste Q-segmentacija je pokazala dovolj jasno številčno izenačeno solucijo štirih clustrov subjektov (glej Sliko 1).

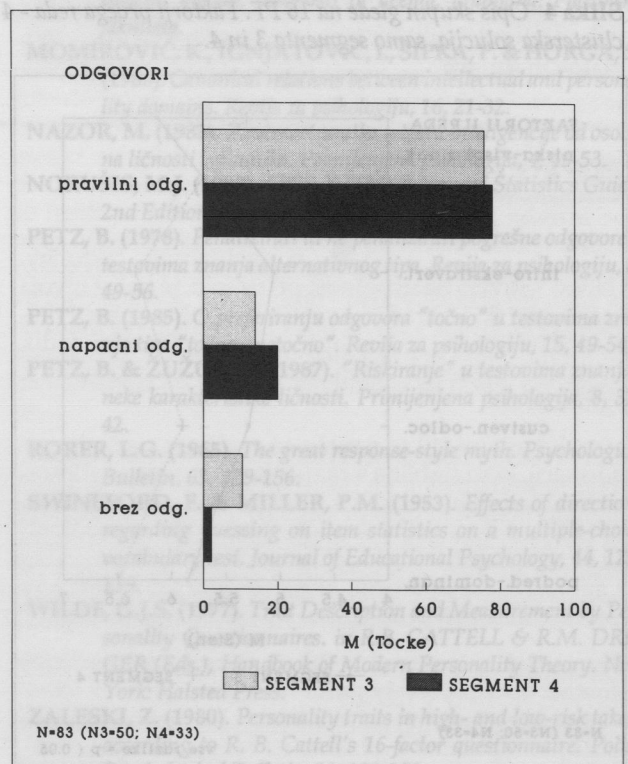
Slika 1 Dendrogram združevanja respondentov ($N = 162$) glede na odgovore v Cattellovem vprašalniku 16 PF (mera podobnosti: kvadrat Evklidske distance; metoda grupiranja: Ward). S pomočjo aglomerativne hierarhične cluster analize smo grupirali respondente po podobnosti na podlagi njihovih odgovorov na vprašalniku 16-PF. Subjekti, ki so odgovarjali na podoben način - torej imajo podobno osebnostno strukturo - naj bi se hierarhično združevali v iste skupine. Kot mero podobnosti smo uporabili kvadrirano Evklidsko distanco, princip združevanja enot v skupine pa je sledil Wardovemu algoritmu minimiziranja variance znotraj skupin in maksimiziranja variance med skupinami na vsaki zaporedni stopnji združevanja (Norušis, 1988; Ferligoj, 1989).

Kako so člani vsakega od štirih segmentov odgovarjali na TPT? Dosežke na vseh treh tipih odgovorov kaže Slika 2.

Slika 2 Segmenti in rezultati v Testu poznavanja tujk - 4 clusterska solucija.

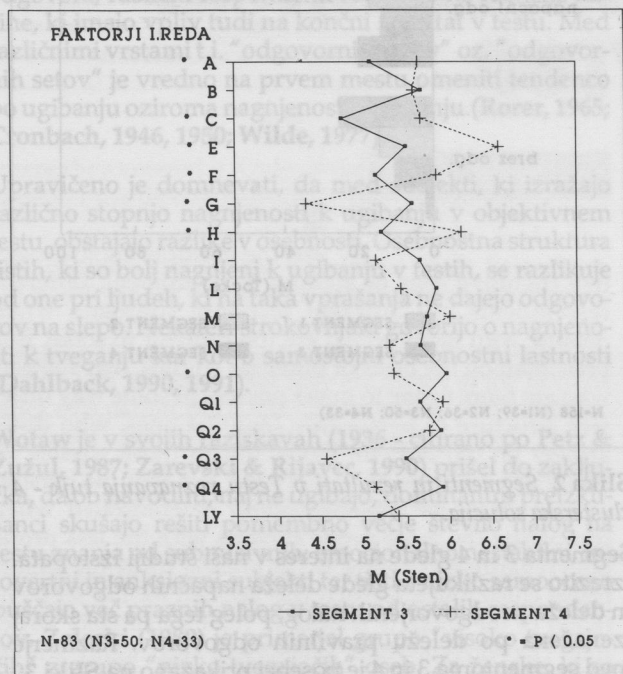
Segmenta 3 in 4 glede na interes v naši študiji izstopata. Izrazito se razlikujeta glede deleža napačnih odgovorov in deleža neodgovorjenih nalog; poleg tega pa sta skoraj izenačena po deležu pravih odgovorov. Razmerje med segmentoma 3 in 4 je posebej prikazano na Sliki 3.

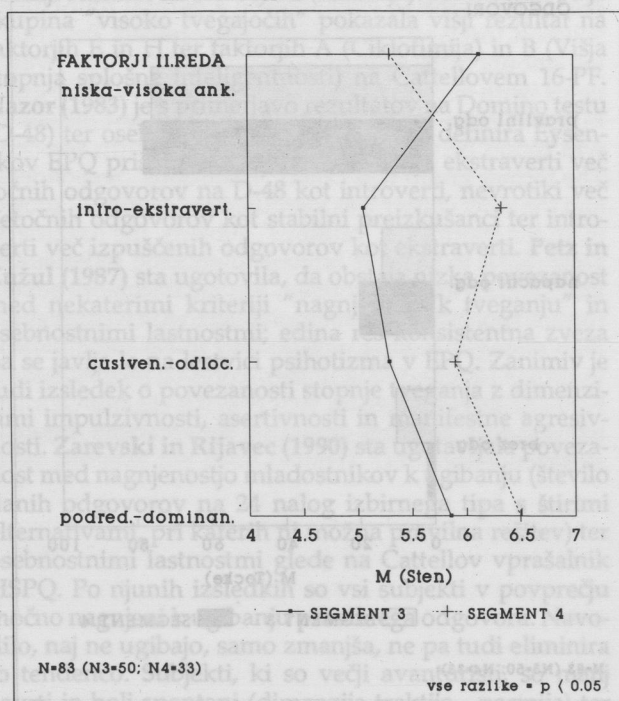
Slika 3 Segmenti in odgovori v Testu poznavanja tujk - 4 clusterska solucija (samo segmenta 3 in 4).

Ob tem, da sta segmenta izenačena glede na dosežek na testu (torej sta v določeni meri izenačena v splošni inteligentnosti), je v primerjavi s četrtnim za tretji segment značilno izpuščanje nalog, ki so zanje pretežke. Zato smo tretji segment respondentov poimenovali "previdneži", četrtega pa "hazarderji".

Na podlagi česa pa so se respondenti pravzaprav združevali v clusterski analizi? Odgovor na to vprašanje nudi primerjava obeh segmentov glede na odgovore v vprašalniku 16-PF. Razlike med njima na faktorjih I. in II. reda so prikazane na Sliki 4 in Sliki 5. Za lažje branje slik je v Tabeli 1 prikazan krajši opis dimenzij (oz. faktorjev) osebnosti po Cattellu.

Slika 4 Opis skupin glede na 16 PF. Faktorji prvega reda - 4 clusterska solucija, samo segmenta 3 in 4.

Slika 5 Opis skupin glede na 16 PF. Faktorji drugega reda - 4 clusterska solucija, samo segmenta 3 in 4.

Tabela 1: Dimenzije osebnosti po Cattellu (16PF) - v prevodu T. Lamovec (1980):

FAKTORJI II. REDA

NIZEK REZULTAT	VISOK REZULTAT
I. Nizka anksioznost	Visoka anksioznost
II. Introvertnost	Ekstravertnost
III. Mehka čustvenost	Toga odločnost
IV. Podredljivost	Neodvisnost

FAKTORJI I. REDA

NIZEK REZULTAT	VISOK REZULTAT
A Shizotimija (zadržan, hladen)	Ciklotimija (prijazen, pozoren)
B Nizka spl.inteligentnost (okoren, počasen)	Visoka spl.inteligentnost (bister, hiter)
C Šibak ego (čustven, spremenljiv)	Močan ego (zrel, stabilen)
E Podredljivost (konformist)	Dominantnost (neodvisen, agresiven)
F Desurgentnost (previden, resen)	Surgentnost (navdušen, živahen)
G Šibak superego (malomaren, nezanesljiv)	Močan superego (vztrajen, vesten)
H Trektija (plašen, nezaupljiv)	Parmija spontan, avanturist)
I Harija (neobčutljiv, realist)	Premzija (občutljiv, odvisen)
L Alaksija (zaupljiv, netekmovalen)	Protenzija (sumnjičav, nezaupljiv)
M Praksernija (konvencionalen, praktičen)	Avtija (ekscentrik, imaginativen)
N Neizumetničnost (preprost, sentimentaln)	Sofisticiranost (preračunljiv, prodoren)
O Odsotnost tesnobe (zrel, zaupljiv)	Tesnobnost (negotov, zaskrbljen)
Q1 Konzervativizem (previden, zmeren)	Radikalizem (kritičen, liberalen)
Q2 Socialna odvisnost (podredljiv, neodločen)	Samozadostnost (iznajdljiv, neodvisen)
Q3 Slaba integriranost (nekontroliran)	Dobra integriranost (visoko samokontroliran)
Q4 Nizka ergična napetost (stabilen, sproščen)	Visoka ergična napetost (frustriran, napet)
LY Nizko motivac.popačenje (iskren)	Visoko motivac.popačenje (daje soc. želene odgovore)

ZAKLJUČEK

Naši rezultati so v glavnem skladni z rezultati predhodnih študij (Wotaw, 1836 - citirano po Petz & Žužul, 1987; Zaleski, 1980; delno tudi Nazor, 1983; Zarevski & Rijavec, 1990), vendar je neposredna primerjava zaradi različnih metodoloških pristopov in instrumentarija problematična.

Kljub temu in kljub mnogim očitkom na račun metrijskih karakteristik osebnostnih vprašalnikov (Wilde, 1977) lahko zaključimo, da dejstvo, po katerem različne analize, ki z različnimi raziskovalnimi metodami in instrumentarijem prihajajo do podobnih rezultatov, kaže na stalen in reliabilen fenomen, to je, da obstajajo razlike med "hazarderji" in "previdneži" glede osebnostnih lastnosti (čeprav ne vedno statistično pomembne) in da je potrebno s problemom uporabe različnih strategij pri srečevanju s "pretežkimi" nalogami v testu zelo resno računati kot z enim od faktorjev, ki sistematično vplivajo na končni rezultat.

LITERATURA

Faktorji I. reda v 16-PF torej kažejo naslednje osebnostne razlike med segmentoma: "previdneži" so bolj zadržani, čustveni in spremenljivi, konformni, previdni in resni, plašni in nezaupljivi vendar tudi bolj vztrajni in vestni, negotovi, napeti oz. frustrirani in imajo samega sebe pod močno kontrolo (nizek rezultat na faktorjih A, C, E, F in H ter visok rezultat na faktorjih G, O, Q3 in Q4). "Hazarderji" pa se, nasprotno, kažejo kot bolj nezanesljivi in nekontrolirani, hkrati pa tudi bolj zaupljivi, sproščeni, prijazni, stabilni, neodvisni in agresivni, živahni in navdušeni ter spontani. Prav nobenih razlik med grupama ni pri faktorjih B, M, Q1, Q2 in LY, torej v stopnji splošne inteligentnosti, praktičnosti, radikalizmu oz. konzervativizmu, socialni (ne)odvisnosti ter v iskrenosti pri izpolnjevanju vprašalnika 16-PF.

Razlike med segmentoma na Cattellovih "superfaktorjih" prav tako kažejo "hazarderje" kot manj anksiozne in bolj prilagodljive (Faktor I), bolj nagnjene k ekstraverziji (Faktor II), odločnejše, podjetnejše in "budnejše" (Faktor III) ter bolj neodvisne in dominantne (Faktor IV) od "previdnežev".

Nagnjenost k ugibanju je torej ena od osebnostnih črt, ki bi jo morali vzeti v zakup pri apliciranju objektivnih testov izbirnega tipa. Če ne penaliziramo napačnih odgovorov, so "hazarderji" v superiornem položaju glede na "previdneže", saj se z večjim številom odgovorov "na slepo" poveča možnost, da bo kateri od njih tudi pravi, kar bo vodilo do višjega končnega rezultata. Če pa napačne odgovore na tak ali drugačen način odštevamo od končnega rezultata v testu, neodgovorjenih vprašanj pa ne, so "hazarderji" na slabšem, ker s tem kaznujemo njihovo nagnjenost k tveganju, kar ni nujno posledica ad hoc iznajdljivosti ali dosežkarstva, pač pa sestavni del njihove osebnosti, ena od osebnostnih črt. Kako torej rešiti problem ugibanja v objektivnih testih izbirnega tipa? Skoraj nam ne ostane drugega kot da se pridružimo predhodnikom (Wotaw, 1936 - citirano po Zarevski in Rijavec, 1990; Petz, 1978, 1985; Zarevski in Rijavec, 1990) v predlogu, da je najenostavneje striktno zahtevati od vseh respondentov odgovore na vsa vprašanja, ne glede na to, da na katera od vprašanj ne vedo pravega odgovora.

Število napačnih in število praznih odgovorov v nekem objektivnem testu izbirnega tipa sta vendarle posredni meri nagnjenosti k ugibanju ali pripravljenosti na tveganje. Prav tako ni jasnega zagotovila (kot trdita tudi Petz in Žužul (1987)), da je oseba ob odgovoru, ki se je izkazal za napačnega, zavestno ugibala, ali pa je morda napačni odgovor le posledica napačne percepcije ter ocene lastnega znanja oziroma sposobnosti.

Videti je, da je multivariatna segmentacija subjektov preko variabel oz. atributov (za razliko od bolj uveljavljene poti - grupiranja variabel preko subjektov) s pomočjo postopka hierarhične aglomerativne clusterske analize dovolj občutljiva pot za iskanje razlik v osebnostnem profilu med respondenti, ki so bolj ali manj nagnjeni k ugibanju na objektivnih testih izbirnega tipa. Tudi izsledki drugačnih metodoloških pristopov na isti bazi podatkov (Bucik in Brenk, 1992) so glede na pričujočo študijo pokazali skoraj povsem konsistentne rezultate.

- BUCIK, V. (1987). Metodološki problemi selekcijskega postopka ob vpisu na študij psihologije - pogled nazaj. *Anthropos*, 1-2, 250-259.
- BUCIK, V. & BRENK, K. (1991). Ali Bujasov "Problemski test" sodi med staro šaro? Pregled nekaterih metrijskih lastnosti testa za določevanje stopnje občutljivosti za probleme. *Anthropos*, 1-3, 213-222.
- BUCIK, V. & BRENK, K. (1992). Guessing an answer in objective tests, general mental ability and personality traits according to 16 PF questionnaire. (V tisku).
- CATTELL, R.B. (1962). *Sixteen Personality Factor Questionnaire. Manual for forms A and B. Handbook supplement for form C.* Illinois: IPAT.
- CHOPPIN, B. (1975). Guessing the answer on objective tests. *British Journal of educational Psychology*, 45, 206-213.
- CRONBACH, L.J. (1946). Response sets and test validate. *Educational and Psychological Measurement*, 6, 475-494.
- CRONBACH, L.J. (1950). Further evidence on response sets and test design. *Educational and Psychological Measurement*, 10, 3-31.
- DAHLBACH, O. (1990). Personality and risk-taking. *Personality and Individual Differences*, 11, 1235-1242.
- DAHLBACH, O. (1991). Accident-proneness and risk-taking. *Personality and Individual Differences*, 12, 79-85.
- DURIĆ, S. & KOVAČEVIĆ, P. (1990). Sklonost davanju odgovora na "falš" pitanja u zavisnosti od instrukcije i oblasti merenja. Paper presented at X. Psychological meeting "Dani Ramira Bujasa", December 1990. Zagreb (unpublished).
- FERLIGOJ, A. (1989). Razvrščanje v skupine. Metodološki zvezki, 4. Ljubljana: RI FSPN.
- KRKOVIĆ, A. & KOLESARIĆ, V. (1970). Prikaz novog testa za ispitivanje osjetljivosti za probleme. *Revija za psihologiju*, 1, 73-78.
- KRKOVIĆ, A. & KOLESARIĆ, V. (1973). Prilog određivanju simptomske vrijednosti "Problemnog testa" i "M- serije". Stručni skupovi psihologa "Dani Ramira Bujasa" 1970 i 1972. Zagreb: Društvo psihologa SR Hrvatske.
- LAMOVEC, T. (1980). Eksperimentalni priročnik iz psihologije motivacije, emocij, osebnosti in učenja. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- MOMIROVIĆ, K., IGNJATOVIĆ, I., ŠIPKA, P. & HORGA, S. (1986). Canonical relations between intellectual and personality domains. *Revija za psihologiju*, 16, 21-32.
- NAZOR, M. (1983). Zavisnost uratka u testu inteligencije od osobina ličnosti ispitanika. *Primijenjena psihologija*, 4, 49-53.
- NORUŠIS, M.J. (1988). *SPSS-X (TM) Advanced Statistics Guide.* 2nd Edition. Chicago: SPSS inc.
- PETZ, B. (1978). Penalizirati ili ne penalizirati pogrešne odgovore u testovima znanja alternativnog tipa. *Revija za psihologiju*, 8, 49-56.
- PETZ, B. (1985). O preferiranju odgovora "točno" u testovima znanja tipa "točno - netočno". *Revija za psihologiju*, 15, 49-54.
- PETZ, B. & ŽUŽUL, M. (1987). "Riskiranje" u testovima znanja i neke karakteristike ličnosti. *Primijenjena psihologija*, 8, 37-42.
- RORER, L.G. (1965). The great response-style myth. *Psychological Bulletin*, 63, 129-156.
- SWINEFORD, F. & MILLER, P.M. (1953). Effects of directions regarding guessing on item statistics on a multiple-choice vocabulary test. *Journal of Educational Psychology*, 44, 129-139.
- WILDE, G.J.S. (1977). Trait Description and Measurement by Personality Questionnaires. in R.B. CATTELL & R.M. DREGER (Eds.), *Handbook of Modern Personality Theory*. New York: Halsted Press.
- ZALESKI, Z. (1980). Personality traits in high- and low-risk takers according to R. B. Cattell's 16-factor questionnaire. *Polish Psychological Bulletin*, 11, 191-201.
- ZAREVSKI, P. & RIJAVEC, M. (1990). Personality correlates of guessing proneness on objective tests. *Revija za psihologiju*, 20, 27-33.

Cirila PEKLJAJ

Filozofska fakulteta, Ljubljana

KOGNITIVNI STIL ODVISNOST - NEODVISNOST OD POLJA IN USPEŠNOST FANTOV IN DEKLET PRI MATEMATIKI

POVZETEK

Različne študije kažejo pomembnost kognitivnega stila kot načina strukturiranja in procesiranja informacij in njegovega vpliva na učenje. V raziskavi smo skušali ugotoviti odnos med kognitivnim stilom odvisnost - neodvisnost od polja in rezultati pri učenju matematike. 150 učencev petega in osmega razreda osnovne šole je reševalo teste iz matematike in Skupinski test vključenih figur (GEFT). Izračunana je bila dvosmerna analiza variance: rezultati na matematičnem testu znanja s spolom in odvisnostjo - neodvisnostjo od polja ter šolske ocene s spolom in odvisnostjo - neodvisnostjo od polja. Rezultati kažejo, da imajo v osmem razredu učenci, neodvisni od polja, boljše rezultate na testu znanja iz matematike kot učenci, odvisni od polja. Boljše šolske ocene pa imajo učenci, neodvisni od polja, kot učenci odvisni od polja, v petem in osmem razredu. Rezultati kažejo, da je pri poučevanju matematike potrebno upoštevati to dimenzijo kognitivnega funkcioniranja, zlasti pri strukturiranju in organiziranju učnih materialov in situacij.

UVOD

Pri ugotavljanju faktorjev, ki lahko vplivajo na uspešnost pri učenju, je poleg nivoja sposobnosti, ki je izrazito kvantitativni nivo kognitivnega funkcioniranja, pomemben tudi kvalitativni vidik kognitivnih procesov. Eden izmed najpomembnejših je kognitivni stil.

Pojem kognitivni stil se nanaša na razlike v procesiranju informacij, ki so stabilne v različnih situacijah in se kažejo v kvalitativnih razlikah v predelovanju, shranjevanju in priklicu informacij (Messick at. al. 1976). Kognitivni stili so torej trajne individualne značilnosti posameznika na spoznavnem področju, ki so izredno pomembne za reševanje miselnih problemov.

Eden izmed najpomembnejših poskusov integracije in celostne opredelitve kognitivnih stilov je Messickov (1984) sedemdimenzionalni model, v katerem skuša razjasniti konceptualne probleme na tem področju in razmejiti kognitivne stile od sposobnosti.

Intelektualne sposobnosti kažejo na vsebine in nivo kognicije, z njimi lahko odgovorimo na vprašanje KAJ in

ABSTRACT

Different studies indicated the importance of cognitive style as a way of structuring and processing information and its influence on pupils learning. A study was conducted to investigate the relationship between field dependence - independence and performance in school at mathematics. The Group Embedded Figure Test (GEFT) and mathematics tests were applied to 150 pupils in grades 5 and 8 of primary school. Two way ANOVA's were calculated: scores on mathematics tests by sex and field dependence - independence; school marks by sex and field dependence - independence. The results indicated that field independent pupils performed better on mathematics tests than field dependent pupils on eighth level, but field independent pupils earned better marks than field dependent on fifth and eighth grade. These results indicate a need to take into account this dimension of cognitive functioning in teaching mathematics, specially at organising and structuring learning materials and situations.

KOLIKO, nanašajo se na vsebino procesirane informacije. Nasprotno pa se kognitivni stil nanaša na način spoznavanja in daje odgovore na vprašanje KAKO.

Koncept sposobnosti vključuje merjenje kompetence, zmožnosti, ki se kaže v maksimalnem izvajanju neke dejavnosti, s poudarkom na ustreznosti in korektnosti odgovora. Koncept kognitivnega stila pa vključuje merjenje nagnenja, ki se kažejo v obliki tipične dejavnosti, s poudarkom na prevladujočem in uveljavljenem načinu procesiranja.

Sposobnosti so zaznane kot unipolarne, z razponom od nič do mnogo, naraščajoča količina kaže vedno večjo sposobnost, npr. matematično rezoniranje. Kognitivni stili imajo razpon od enega do drugega ekstrema, pri čemer ima vsak od njih drugačen pomen za kognitivno funkcioniranje. Npr. oseba, neodvisna od polja, bo bolj analitična, oseba, odvisna od polja, pa bolj občutljiva za socialne odnose.

Naslednja pomembna razlika je v vrednotah, ki se običajno vežejo na sposobnosti in kognitivne stile. Sposobnosti so vrednostno usmerjene: če imaš več neke sposobnosti, je bolje, kot če je imaš manj. Kognitivni stili pa razlikujejo vrednote: vsak ekstrem kognitivnega stila ima neko

adaptivno vrednost, toda v različnih okoliščinah, odvisno od narave situacije in kognitivnih zahtev dane naloge.

Razlikovalna dimenzija je tudi širina pokrivanja in prodornost, globina aplikacije. Sposobnosti so specifične za posamezno področje, npr. verbalne, numerične, prostorske sposobnosti. Kognitivni stil pa nasprotno lahko pokriva različna področja - sposobnosti in tudi druga osebnostna in socialna področja.

Sposobnosti so variable, ki omogočajo oz. pospešujejo dejavnost na določenih področjih, kognitivni stili pa so variable, ki organizirajo in kontrolirajo. Kot organizirajoče variable prispevajo k selekciji, kombinaciji, zaporedju tako vsebine kot procesa. Kot kontrolne variable naravnava smer, intenzivnost, trajanje, razpon in hitrost funkcioniranja.

Med največkrat citiranimi kognitivnimi stili je kognitivni stil odvisnost - neodvisnost od polja. Witkin in Goode-nough (1981) definirata odvisnost - neodvisnost od polja kot sposobnost, da se premaga vdolane kontekste na področju percepcije oz. da se lahko loči del od organizirane celote. V širšem smislu (Messick 1984) se nanaša na analitično - globalno dimenzijo procesiranja informacij.

Ljudje, odvisni od polja, reagirajo na situacije kot celoto, ne da bi jo analizirali. Ta kognitivni pristop je povezan s holističnim pristopom in splošnim sprejemanjem notranje organizacije materiala ali situacije.

Ljudje, neodvisni od polja, ohranijo različne dele situacije ločene enega od drugega, in ignorirajo tiste dele, ki niso relevantni za njihove namene, aktivno reorganizirajo informacije glede na zahteve situacije in jih strukturirajo, kadar je to potrebno. Ta stil je povezan z dobrimi analitičnimi in rekonstrukcijskimi sposobnostmi (Coventry, 1989).

V zadnjem času vse več avtorjev ugotavlja, da ravno za kognitivni stil odvisnost - neodvisnost od polja niso povsem razjasnjeni odnosi med sposobnostmi in stilom in da lahko tako na konceptualni ravni kot tudi eksperimentalni ugotavljamo njuno prekrivanje. Zato je upravičena Koganova (Magajna 1981) delitev kognitivnih stilov glede na oddaljenost od področja sposobnosti na tri tipe in njegova uvrstitev odvisnosti - neodvisnosti od polja v prvi tip kognitivnega stila, ki je najbližje področju sposobnosti, ker izvajanje na operacionalnem pokazatelju stila opišemo kot bolj ali manj verodostojno (pravilno oz. ustrezajoče resničnosti).

Za pedagoško prakso je zlasti pomemben odnos med odvisnostjo - neodvisnostjo od polja ter spominskimi procesi, učenjem in učnimi rezultati. Značilnosti od polja odvisnih in neodvisnih oseb, ki so pomembne za testiranje hipotez, priklic in prepoznavanje, generalizacijo in transfer, so zlasti v tem, da učenci, neodvisni od polja, pogostejše aktivno pristopajo k učenju in kažejo večjo sposobnost strukturiranja gradiva, običajno sprejemejo aktiven pristop preizkušanja hipotez. Pogosto si najprej izdelajo mentalno predstavo situacije, ki jo potem redefinirajo skozi proces učenja (Annis 1979, Coventry 1989). Učenci, odvisni od polja, pogosto zavzamejo do učenja bolj pasiven, intuitiven pristop, "pristop opazovalca". Pri učenju imajo raje vodstvo in se zanašajo na zunanje ključne. Ker učenci, odvisni od polja, sprejemajo organizacijo polja tako, kot je dana, bodo nanje v večji meri vplivali najbolj opazni elementi polja, kadar se učijo. Kadar je material organiziran, je najbolj relevantna informacija lahko opazna. V taki situaciji učenci, odvisni od polja, enako lahko sprejemajo nove informacije kot neodvisni

od polja. Kadar je nov material neorganiziran in je najbolj pomembna informacija manj opazna, se lahko zgodi, da učenci, odvisni od polja, ki se naslanjajo na najbolj vidne značilnosti, v nasprotju z neodvisnimi učenci, spregledajo najpomembnejšo informacijo, ki ni tako opazna.

V šoli je eno izmed najpomembnejših področij področje matematike. Rezultati različnih raziskav konsistentno kažejo pozitivno povezanost med neodvisnostjo od polja in matematičnimi dosežki. Te povezave so pomebne na vseh nivojih šolanja od osnovne šole do fakultete (Satterly 1976, Satterly 1979, Kagan, Zahn 1975, Buriel 1978, Witkin et al. 1977, Renninger, Snyder 1983, Paramo, Tinajero, 1990).

Vaidya in Chansky (1980) sta ugotavljala povezavo med matematičnimi dosežki, kognitivnim razvojem in odvisnostjo - neodvisnostjo od polja v drugem, tretjem in četrtem razredu osnovne šole. Kognitivni razvoj sta ugotavljala s pomočjo nalog seriacije, konzervacije in razumevanja števil, dosežke pri matematiki pa s pomočjo nalog, ki so vključevale računske operacije in razumevanje pojmov. V vseh razredih je bila povezana neodvisnost od polja z visokimi dosežki pri matematiki, zlasti pri razumevanju pojmov in njihovi uporabi. Z visoko stopnjo operativnosti (logičnih operacij pa samo pri učencih drugega razreda).

Mansoor (1989) je ugotovil pozitivno povezanost ($r=0,50$) med neodvisnostjo od polja in proporcionalnim rezoniranjem pri študentih prvega letnika kemije. Proporcionalno rezoniranje je ugotavljal s pomočjo nalog iz Levsonovega testa formalnega rezoniranja. Na študente, odvisne od polja, je zlasti delovala dominantna organizacija polja, zato so pri nalogah proporcionalnosti dosegli bistveno slabše rezultate.

Paramo in Tinajero (1990) sta ugotavljali povezanost med odvisnostjo in neodvisnostjo od polja ter šolskimi ocenami otrok od petega razreda osnovne šole do prvega razreda srednje šole. Povezave so bile statistično pomembne v skupini otrok iz petega in šestega razreda ($r=0,44$) in tudi v skupini od sedmega razreda osnovne šole do prvega letnika srednje šole ($r=0,30$). Pomembne razlike so obstajale tudi v povprečnih ocenah pri matematiki za mlajšo skupino otrok med neodvisnimi od polja in odvisnimi od polja. Učenci, neodvisni od polja, so imeli pomembno višje ocene kot učenci, odvisni od polja. V starejši skupini učencev pa so se razlike približevale statistični pomembnosti. Rezultati analize povezave med spolom, odvisnostjo - neodvisnostjo od polja in rezultati pri matematiki znotraj vsake starostne skupine so pokazali, da te razlike veljajo zlasti za fante, odvisnost - neodvisnost od polja pa ni vplivala na ocene pri dekletih.

Longitudinalna študija, v kateri so skušali ugotoviti razlike med spoloma v uspešnosti na matematičnem področju pri deklicah in dečkih v tretjem in šestem razredu osnovne šole (Marshall, Smith 1987), je pokazala, da so deklice v tretjem razredu uspešnejše od dečkov, v šestem razredu so rezultati že obrnjeni in dečki dosegajo pomembno boljše rezultate od deklic.

Toličič in Zorman (1977) sta v svoji študiji dobila pomembno boljše rezultate pri dečkih v četrtem razredu osnovne šole, v osmem razredu pa teh razlik ni bilo več.

Van Blarckom (1988) je eden izmed avtorjev, ki so skušali poleg povezav neodvisnosti od polja z matematičnimi dosežki upoštevati tudi percepcijo spolne vloge in njen vpliv na dosežke pri matematiki v srednji šoli. Ugotovil

je, da kljub temu, če odstranimo IQ kot variabla, ki vpliva na dosežek pri matematiki, še vedno obstaja statistično pomembna povezava med neodvisnostjo od polja in dosežkom pri matematiki ($r=0,35$), pri nalogah računanja in besednih problemih. Prav tako je pri matematičnih problemih pomembna percepcija spolne vloge. Učenci, ki kažejo večjo femininost, imajo na testu matematike slabše rezultate. Pomembna je tudi ugotovitev, da učenci, ki kažejo večjo femininost, izbirajo manj ur matematike in je morda to eden izmed vzrokov za njihovo manjšo uspešnost na matematičnih testih.

V raziskavi so nas zanimala povezave med odvisnostjo - neodvisnostjo od polja in uspešnostjo fantov ter deklet pri matematiki, na testih znanja in pri ocenah.

METODA

Preizkušanci:

V raziskavo so bili zajeti učenci petega in osmega razreda dveh osnovnih šol v Škofji Loki. V petem razredu je v raziskavi sodelovalo 72 učencev (44 fantov in 28 deklet), v osmem razredu 78 učencev (38 fantov in 40 deklet).

Pripomočki:

V raziskavi je bil uporabljen GEFT (Group Embedded Figures Test) - Skupinski test vključenih figur, ki meri kognitivni stil neodvisnost - odvisnost od polja. Test vsebuje 25 sestavljenih figur, v katerih morajo preizkušanci poiskati enostavne oblike. Test je sestavljen iz treh delov. Prvi del testa izpolnjujejo preizkušanci za vajo. Druga dva dela se vrednotita. Skupni rezultat je število pravilno odkritih figur drugega in tretjega dela testa. Zanesljivost drugega in tretjega dela testa izračunana po split - half metodi, je 0,79 za moške in 0,82 za ženske (Mansoor, 1989).

Uporabljeni so bili tudi testi znanja iz matematike za peti in osmi razred osnovne šole. Testi znanja so bili sestavljeni na podlagi učnih programov v posameznih razredih osnovne šole. Pri sestavljanju nalog so pomagali predmetni učitelji matematike. Po preliminarni preizkušnji smo v testih obdržali samo vprašanja, ki so imela ustrezno težavnost in diskriminativno veljavnost.

Postopek:

Vse preizkušnje so potekale v maju in juniju v šolskem letu 1988/89 v dopoldanskih urah. Teste znanja so učenci izpolnjevali v okviru rednih ur matematike. Končne ocene iz matematike so bile zbrane po zaključni konferenci. Vsi rezultati so bili obdelani s statističnim paketom SPSS.

Izračunali smo dvosmerno hierarhično analizo variance glede na spol in kognitivni stil neodvisnost - odvisnost od polja, glede na rezultate na testih znanja in končne ocene pri matematiki.

Pri kognitivnem stilu neodvisnost - odvisnost od polja smo razdelili učence v dve skupini glede na mediano rezultatov na testu GEFT. Učenci z rezultati nad mediano so neodvisni od polja, učenci pod mediano odvisni od polja.

REZULTATI

Spodnje tabele kažejo rezultate dvosmerne analize variance glede na spol in odvisnost - neodvisnost od polja ter rezultate testov znanja in ocene iz matematike.

Tabela 1: Povprečni rezultati na testih znanja iz matematike za fante in dekleta, odvisne in neodvisne od polja, v petem razredu.

Spol	M	Ž	KS	
			Odv	Neodv
KS	13,41	15,52	M	12,17
	(41)	(28)		
	Odv	Neodv	(18)	(23)
	13,45	14,79	Ž	15,23
	(31)	(38)		
			(13)	(15)

Analiza variance				
	p.s.	srednji kv.	F	p
Gl. ef.	2	46,62	1,96	0,149
Spol	1	60,49	2,54	0,149
KS	1	32,76	1,37	0,245
Interakcija	1	17,41	0,73	0,395
Poj. var.	3	36,88	1,55	0,209

V rezultatih na testu znanja iz matematike v petem razredu ni statistično pomembnih razlik med učenci, odvisnimi in neodvisnimi od polja, ter med fanti in dekleti. Povprečni rezultati kažejo, da so najboljša na testu znanja dekleta, neodvisna od polja (15,40), sledijo jim dekleta, odvisna od polja (15,23), njim pa fantje, neodvisni od polja (14,39), in fantje, odvisni od polja.

Tabela 2: Povprečni rezultati na testih znanja iz matematike za fante in dekleta, odvisne in neodvisne od polja, v osmem razredu.

Spol	M	Ž	KS	
			Odv	Neodv
KS	13,00	14,87	M	11,84
	(36)	(39)		
	Odv	Neodv	(19)	(17)
	11,79	15,55	Ž	12,14
	(33)	(42)		
			(14)	(25)

Analiza variance				
	p.s.	srednji kv.	F	p
Gl. ef.	2	133,77	12,43	0,000
Spol	1	65,58	6,09	0,014
KS	1	201,98	18,77	0,000
Interakcija	1	14,62	1,35	0,248
Poj. var.	3	94,05	8,74	0,000

V osmem razredu so razlike v rezultatih na testu znanja iz matematike statistično pomembne tako glede na spol ($p=0,014$) kot tudi odvisnost - neodvisnost od polja (0,000). Dekleta imajo boljše rezultate kot fantje in učenci, neodvisni od polja, boljše kot učenci, odvisni od polja. Interakcija spol - kognitivni stil ni statistično pomembna. Kognitivni stil v večji meri kot spol vpliva na uspešnost pri matematiki. Najboljše rezultate dosegajo dekleta, neodvisna od polja (16,14), sledijo jim fantje, neodvisni od polja (14,29), njim pa dekleta, odvisna od polja (12,14), najslabše rezultate imajo fantje, odvisni od polja (11,84).

Tabela 3: Povprečne ocene iz matematike za fante in dekleta, odvisne in neodvisne od polja, v petem razredu.

Spol	M	Ž	Spol	KS	
	2,88	3,43		Odv	Neodv
	(41)	(28)	M	2,33	3,30
KS	Odv	Neodv		(18)	(23)
	2,68	3,45	Ž	3,15	3,67
	(31)	(38)		(13)	(15)

Analiza variance

	p.s.	sr.	kvadrat	F
Gl. ef.	2	7,67	6,65	0,002
Spol	1	5,04	4,31	0,042
KS	1	10,48	8,98	0,004
Interakcija	1	0,65	0,74	0,005
Poj. var.	3	5,46	4,68	0,005

Glede na povprečne ocene iz matematike v petem razredu obstajajo statistično pomembne razlike glede na spol ($p=0,042$) in kognitivni stil učencev ($p=0,004$). Dekleta imajo boljše povprečne ocene kot fante in učenci, neodvisni od polja, boljše kot učenci, odvisni od polja. Statistično pomembna je tudi interakcija med spolom in kognitivnim stilom ($p=0,005$). Najboljše povprečne ocene imajo dekleta, neodvisna od polja (3,67), sledijo jim fantje, neodvisni od polja (3,30), zelo podobne rezultate imajo dekleta, odvisna od polja (3,15), najslabše ocene imajo fantje, odvisni od polja (2,33).

Tabela 4: Povprečne ocene iz matematike za fante in dekleta, odvisne in neodvisne od polja, v osmem razredu.

Spol	M	Ž	Spol	KS	
	2,67	3,59		Odv	Neodv
	(36)	(39)	M	2,32	3,06
KS	Odv	Neodv		(19)	(17)
	2,52	3,64	Ž	2,79	4,04
	(33)	(42)		(14)	(25)

Analiza variance

	p.s.	sr. kvadrat	F	p
Gl. ef.	2	16,92	14,95	0,000
Spol	1	15,95	14,09	0,000
KS	1	17,00	15,81	0,000
Interakcija	1	1,17	1,03	0,312
Poj. var.	3	11,67	10,31	0,000

Tudi v osmem razredu so razlike v ocenah med fanti in dekleti in učenci, odvisnimi in neodvisnimi od polja, statistično pomembne. Pomembno boljše ocene imajo dekleta kot fantje ($p=0,000$) in učenci, neodvisni od polja, kot učenci, odvisni od polja ($p=0,000$). Kognitivni stil pogojuje tudi ocene v večji meri kot spol učencev. Najboljše ocene imajo dekleta, neodvisna od polja (4,04), sledijo jim fantje, neodvisni od polja (3,06), njim pa dekleta, odvisna od polja (2,79), najslabši so spet fantje, odvisni od polja (2,32).

DISKUSIJA

Zgornji rezultati kažejo konsistentno povezanost med neodvisnostjo od polja in uspešnostjo na matematičnem področju. Razlike med učenci, odvisnimi in neodvisnimi od polja, niso bile statistično pomembne samo v petem razredu pri testih znanja. Vendar so tudi tu rezultati

učencev, neodvisnih od polja, boljši od rezultatov učencev, odvisnih od polja. Rezultati se tako skladajo z ugotovitvami številnih drugih študij o povezanosti kognitivnega stila odvisnost - neodvisnost od polja in dosežkov pri matematiki, v katerih so sistematično odkrivali večje dosežke pri učencih, neodvisnih od polja (Satterly, 1976; Satterly, 1979; Kagan, Zahn, 1975; Buriel, 1978; Witkin et al., 1977; Renninger, Snyder, 1983; Paramo, Tinajero, 1990). V nobeni od objavljenih študij niso našli boljših rezultatov pri učencih, odvisnih od polja.

Ena izmed možnih razlag takšnih rezultatov je, da se pri testih, ki se uporabljajo za merjenje odvisnosti - neodvisnosti od polja, v veliki meri izražajo sposobnosti, ki so potrebne za doseganje dobrih rezultatov pri matematiki. Zlasti so to sposobnost analiziranja situacije in sposobnost razvijanja in uporabe strategij za organiziranje in integriranje informacij.

Kognitivni stil vpliva tudi na način na katerega se učenec uči. Aktivnejši pristop k reorganizaciji danega problema lahko hitreje privede do rezultata kot pasivni pristop in zaznavanje situacije ali problema kot celote, na da bi jo analiziral.

Pouk matematike poteka na zelo abstraktnem nivoju. Učenci se ne ukvarjajo s stvarmi, predmeti, situacijami, ampak z njihovimi reprezentacijami. Za uspeh so torej potrebne spretnosti pri uporabi simbolov, ki so bolj razvite pri otrocih, neodvisnih od polja: analiza in organizacija strukture (Paramo, Tinajero, 1990).

Primerjava rezultatov na testih znanja in ocen iz matematike pokaže, da ima kognitivni stil večji vpliv na oceno kot na rezultate testov znanja. Del ocene poleg znanja tvori še vrsta drugih dejavnikov, tudi učiteljeve subjektivne napake v zaznavanju učencev. Študije, ki so se ukvarjale s preučevanjem vpliva kognitivnega stila učenca in učitelja na njuno medsebojno precepcijo, so pokazale (McKenna, 1990; Packer, Bain, 1978), da je zaznavanje učiteljev in učencev boljše, če se njuna kognitivna stila ujemata. Razlike med vplivom kognitivnega stila na ocene in rezultate testov znanja so morda posledica različne učiteljeve percepcije učencev, odvisnih in neodvisnih od polja.

Razlike v uspešnosti med fanti in dekleti se ne ujemajo povsem z rezultati predhodnih študij (Marshall, Smith, 1987; Toličič, Zorman, 1977; Van Blarckom, 1988), ki večinoma kažejo večjo uspešnost fantov pri matematiki. V naši raziskavi so bila tako v petem razredu kot v osmem boljša dekleta. Pomembnost razlike je še nekoliko večja pri ocenah kot na testih znanja, kar verjetno kaže tudi na učiteljeve preference, da ocenjujejo dekleta nekoliko bolje od fantov. Pomembna je tudi interakcija med spolom in kognitivnim stilom pri ocenah v petem razredu. Stereotipi, vezani na spol fantov in deklet, se v interakciji s kognitivnim stilom delno reflektirajo v ocenah učencev.

Rezultati, dobljeni v naši študiji, potrjujejo pomembnost poznavanja vpliva kognitivnega stila odvisnost - neodvisnost od polja na šolske dosežke pri matematiki. Razmišljanja o uporabi teh dognanj za šolsko prakso bi morala iti v smeri enakih možnosti, tako za fante in dekleta, odvisne in neodvisne od polja. To pa pomeni predvsem tako organiziranje in strukturiranje učnih materialov in situacij, da bi lahko tudi učenci, odvisni od polja, dosegali dobre rezultate.

LITERATURA

- Annis L.E.:** Effects of Cognitive Style and Learning Passage Organisation on Study Technique Effectiveness; *Journal of Educational Psychology*, Vol. 71, No. 5, 1979, 620 - 626.
- Buriel R.:** Relationship of Three Field Dependence Measures to the Reading and Math Achievement of Anglo - American and Mexican - American Children; *Journal of Educational Psychology*, Vol. 70, No. 4, 1978, 765 - 774.
- Coventry L.:** Some effects of cognitive style on learning UNIX; *International Journal of Man - Machine Studies*, 1989, 31, 319 - 365.
- Kagan S., Zahn G.L.:** Field Dependence and the School Achievement Gap Between Anglo - American and Mexico - American Children; *Journal of Educational Psychology*, 67, 1975, 643 - 657.
- Magajne L.:** Pregled in pomen raziskav na področju kognitivnih stilov; Posvetovanje psihologov Slovenije, Ljubljana, 1978.
- McKenna F.P.:** Learning Implications of Field Dependence - Independence; *Cognitive Style versus Cognitive Ability*; *Applied Cognitive Psychology*, Vol. 4, 1990, 425 - 437.
- Mansoor N.:** The role of Cognitive Style and Its Influence on Proportional Reasoning; *Journal of Research in Science Teaching*, Vol. 26, No. 3, 1989, 221 - 235.
- Marshall S.P., Smith J.D.:** Sex Differences in Learning Mathematics: A Longitudinal Study with Item and Error Analyses; *Journal of Educational Psychology*, Vol. 79, No. 4, 372 - 383.
- Messick S. (at.al.):** Individuality and Learning; Jossey - Bass, San Francisco, 1976.
- Messick S.:** The Nature of Cognitive Styles: Problems and Promise in Educational Practice; *Educational Psychologist*, 19, 1984, 59 - 74.
- Paramo M.F., Tinajero C.:** Field Dependence / Independence in School: An Argument Against Neutrality of Cognitive Style; *Perceptual and Motor Skills*, 1990, 70, 1079 - 1087.
- Renninger K.A., Snyder S.S.:** Effect of Cognitive Style on Perceived Satisfaction and Performance Among Students and Teachers; *Journal of Educational Psychology*, Vol. 75, No. 5, 668 - 676.
- Satterly D.J.:** Cognitive Styles, Spatial Ability and School Achievement; *The British Journal of Educational Psychology*, Vol. 69, No.1, 1976, 36 - 42.
- Satterly D.J.:** Covariation of Cognitive Styles, Intelligence and Achievement; *The British Journal of Educational Psychology*, Vol. 49, Part 2, June 1979, 179 - 182.
- Toličič I., Zorman L.:** Okolje in uspešnost učencev, DZS, Ljubljana, 1977.
- Van Blarcom M. L.:** Field dependence, sex role and self - perceptions, and mathematics achievement in college students: A closer examination; *Contemporary Educational Psychology*, 13, 339 - 347.
- Vaidya S., Chansky S.:** Cognitive Development and Cognitive Style as Factors of Mathematics Achievement; *Journal of Educational Psychology*, Vol. 72 No. 3, June 1980, 326 - 330.
- Witkin H. et. al.:** Role of Field Dependent and Field - Independent cognitive Styles in Academic Evaluation; A Longitudinal Study; *Journal of Educational Psychology*, vol. 69, No. 3, 1977, 195 - 211.
- Witkin H.A., Goodenough D.R.:** Cognitive Styles, Essence and Origins; *International Universities Press Inc.*, New York, 1981.

Zlatka CUGMAS

Pedagoška fakulteta, Maribor

REAKCIJE ŠTUDENTOV PEDAGOŠKE FAKULTETE NA OTROKOV KOGNITIVNI USPEH OZIROMA NEUSPEH (PRELIMINARNA RAZISKAVA)

UVOD

Raziskave kažejo, da otroci nerealno visoko vrednotijo lastno kognitivno kompetenco. S starostjo otrok stopnja samovrednotenja kognitivne kompetence pada. Kognitivna teorija navaja, da je otrokova stopnja samovrednotenja kognitivne kompetence odvisna od otrokovega kognitivnega razvoja. Otroci, ki so na višji stopnji kognitivnega razvoja, se bolj zanimajo za povratne informacije v zvezi z lastnimi kognitivnimi dosežki ter kognitivnimi dosežki vrstnikov, imajo višjo sposobnost integriranja sprejetih povratnih informacij, bolje diferencirajo realni in idealni jaz, bolje razumejo pojme dosežek, prizadevnost in sposobnost ter pojem težavnost spoznavnih nalog kot otroci, ki so na nižji stopnji kognitivnega razvoja. Vse te značilnosti so razlog, da otroci, ki so na višji stopnji kognitivnega razvoja, tudi bolj realno vrednotijo lastno kognitivno kompetenco (več o tem glej Cugmas, 1989, 1990a, 1990b).

Novejše raziskave opozarjajo ne le na pomen kognitivno razvojnih dejavnikov pri oblikovanju percepcije lastne kognitivne kompetence, ampak tudi na pomen izobraževalnega okolja. Izobraževalno okolje lahko vpliva na otrokovo samovrednotenje kognitivne kompetence neposredno ali posredno z vplivom, ki ga ima na to, kdaj otrok osvoji, že omenjene pojme, kot so prizadevnost, sposobnost, kdaj se začne zanimati za povratne informacije v zvezi s kognitivno kompetenco itd. V zvezi s tem problemom različni avtorji (Rosenholtz in Simpson, 1984; Stipek in Daniels, 1988; Stipek in Mac Iver, 1989; Pintrich in Blumenfeld, 1985; Winstein, Marshall, Sharp in Botkin, 1987; Blumenfeld, Pintrich, Meece in Wessels, 1982; Mac Iver, 1987, 1988 itd.) navajajo predvsem naslednje dejavnike izobraževalnega okolja:

- ❖ tip organizacije dela v razredu (struktura učnih nalog, avtonomnost učencev, grupiranje po sposobnostih, vrednotenje kognitivnih dosežkov učencev);
- ❖ tip vodenja razreda;
- ❖ različno vedenje učitelja do bolj in manj kognitivno kompetentnih učencev.

V nadaljnjih raziskavah nameravamo odkriti, ali obstajajo načini komunikacije med otrokom in zanj pomembnimi osebami (ne le med otrokom in učitelji, ampak tudi med otrokom in starši ter vrstniki) v zvezi z otrokovo kognitivno kompetenco, ki so pomembno povezani z otrokovim samovrednotenjem kognitivne kompetence in z otrokovim razvojem diferenciacije pojmov dosežek, prizadevnost in sposobnost ter razumevanjem pojma te-

žavnost sposobnih nalog. V tem članku predstavljam tisti del preliminarne raziskave, v katerem sem želela ugotoviti, ali obstajajo primeri, da odrasle osebe (študentje) posredujejo otroku povratne informacije, za katere predvidevam, da (neposredno ali posredno) zaviralno vplivajo na razvoj otrokove realne percepcije lastne kognitivne kompetence (razlago pojmov, uporabljenih v tem članku, glej Cugmas, 1990a). Drugi del raziskave, ki pa ga v članku ne predstavljam, je pomenil preizkus uporabljenega pripomočka.

METODA

Preizkušanci

V raziskavi je sodelovalo 154 študentov 1. oz. 2. letnika Pedagoške fakultete v Mariboru, smer razredni pouk (7 fantov in 147 deklet). Nobeden od preizkušancev ni imel otrok.

Pripomoček

Za ugotavljanje, za kakšne vrste komunikacije, ki bi potekala med starši in otroki pri reševanju kognitivnih nalog, se zavzemajo preizkušanci, sem sestavila 13 nedokončanih zgodb. Zgodbe so bile odprtega tipa, kar pomeni, da so preizkušanci sami zapisali odgovor in ga niso le izbirali med že danimi odgovori. Od preizkušancev sem zahtevala, da zgodbe dopolnijo, "ne da bi veliko premišljevali". Zgodbe so prikazovale situacije iz vsakdanjega življenja v družini. Preizkušanci so se morali vživeti v vlogo staršev, rečeno jim je bilo, da obiskujejo otroci, ki so omenjeni v zgodbah, enega izmed nižjih razredov osnovne šole. Primer zgodbe:

Zgodba števil 1:

Sobota dopoldan je. Mama pospravlja stanovanje, oče kosi travo na vrtu. Otrok je v svoji sobi. Po daljši odsotnosti prinese otrok staršem pokazat risbo, ki jo je pravkar dokončal. Veselo razlaga svojo risbo. Starši vedo, da bi znal otrok to risbo lepše narisati. Starši rečejo otroku:

Postopek

Zbiranje podatkov je potekalo v štud. letu 1989/90 ter 1990/91. Vseh 13 nedokončanih zgodb je rešilo 74 preizkušancev, ostali preizkušanci so reševali le 5 nedokončanih zgodb, katerih analiza je prikazana v naslednjem poglavju. Pod točkami f, g in h je prikazana tudi analiza vsebine treh nedokončanih zgodb, ki jih je reševalo le

prej omenjenih 74 študentov. V prvi preliminarni analizi rezultatov se je namreč pokazalo, da imajo nekatere zgodbe pomanjkljivosti (situacije, ki jih opisujejo, so preveč specifične, da bi bilo možno posploševanje; preizkušanci so vsebino zgodbe različno razumeli itd.), zato so bile v nadaljnjih fazah raziskave te zgodbe izločene.

REZULTATI Z DISKUSIJO

Na osnovi analize vsebine zgodb sem prišla do naslednjih ugotovitev in zaključkov:

a) V primeru da je otrok ponosen na svoj kognitivni dosežek, bi kar 37 (24 %) študentov pohvalilo otrokov kognitivni dosežek ("Tvoja risbica je lepa."), čeprav vedo, da je otrok sposoben boljšega kognitivnega dosežka. 87 (56 %) študentov bi posredovalo dvoumno povratno informacijo: pohvalo s splošno pripombo ("Lepo si narisal, toda jaz vem, da znaš narisati še lepše.") ali pohvalo s konkretno pripombo ("Tvoja risbica je lepa, toda ušesa pri mucu so malo predolga. A je kužek zares zelene barve?") Le 16 (10 %) študentov bi v tem primeru grajalo kognitivni dosežek ("Tvoja risbica danes ni najbolj uspela.").

b) Na otrokovo vprašanje "A ne, da sem jaz najbolj pameten otrok na svetu?" bi 12 (8 %) študentov dalo pritrdilen odgovor ("Seveda, ti si najbolj pameten otrok na svetu"). Če upoštevamo vse odgovore, ki ne izražajo pritrditve oz. zavrnitve, lahko zaključimo, da bi 26 (17 %) študentov odgovorilo na otrokovo vprašanje na dvoumen način ("Seveda si zelo pameten."; "Nalogo si zares dobro rešil."; "Bodi še naprej tako priden." itd.). 47 (31 %) študentov bi dalo nikalen odgovor ("To ne moreš reči. Tudi drugi otroci so pametni."). 62 (30 %) študentov bi poleg zavrnitve izreklo priznanje otrokovim sposobnostim, znanju, prizadevnosti in/ali "pridnosti" ("Ne, nisi najbolj pameten, si pa zelo priden in veliko znaš.").

c) Pri analizi petih zgodb, ki so jih reševali vsi preizkušanci, zasledimo samo 3 primere, da študent spontano omeni otrokove sposobnosti (v vseh treh primerih gre za pohvalo sposobnosti).

Rezultati kažejo:

- ❖ da obstajajo primeri, ko posredujejo preizkušanci otroku nerelevantne povratne informacije (informacije, ki niso v skladu z dejanskim stanjem) v zvezi z njegovimi kognitivnimi dosežki oz. kognitivno kompetenco;
- ❖ da obstajajo primeri, ko posredujejo preizkušanci otroku dvoumne povratne informacije v zvezi z njegovimi kognitivnimi dosežki oz. kognitivno kompetenco;
- ❖ da je težnja preizkušancev, da posredujejo otroku pozitivno povratno informacijo v zvezi z njegovimi kognitivnimi sposobnostmi (ti rezultati ne nasprotujejo ugotovitvam avtorjev Stipek in Mac Iver (1989), da težijo učitelji k dajanju pozitivnih povratnih informacij v zvezi z otrokovimi sposobnostmi).

Sklep:

Kot navaja Nicholls (1978), dvoumne povratne informacije dopuščajo otroku možnost, da misli o sebi tako, kot želi misliti. Rezultati kažejo, da obstajajo načini komunikacije med otrokom in odraslo osebo v zvezi z otrokovo kognitivno kompetenco (pozitivne, nerelevantne in dvoumne povratne informacije), ki omogočajo, da otrok ohрани pozitivno (pogosto nerealno) sliko o svoji kognitivni kompetenci.

č) V odgovoru na otrokovo vprašanje o lastnih sposobnostih 11 (7 %) študentov odgovarja, kot da bi jim otrok postavil vprašanje v zvezi s svojo prizadevnostjo oz. "pridnostjo" ("Ja, saj si priden. Toda moral se boš še bolj potruditi.").

d) 5 (3 %) študentov pohvali otrokovo prizadevnost oz. "pridnost" v primeru, ko je otrok napisal domačo nalogo brez napak, a se ni sam spomnil na to, da mora napisati domačo nalogo, oz. je pisanje domače naloge odlašal tako dolgo, dokler ga k temu niso prisilili starši.

e) V primeru, da je otrokov kognitivni dosežek slab, 47 (30 %) študentov graja otrokovo prizadevnost ("O, danes se pa pri risanju nisi najbolj potrudil."), čeprav je otrok v dosežek vložil dalj časa trajajoče samostojno delo (16 ali 10 % študentov graja dosežek). Le 14 (9 %) študentov pohvali otrokovo prizadevnost ("Mislim, da si se potrudil.')

Rezultati kažejo:

- ❖ da obstajajo primeri, ko preizkušanci v povratnih informacijah v zvezi z otrokovo kognitivno kompetenco slabo diferencirajo pojme dosežek, prizadevnost in sposobnost (ko jih otrok sprašuje o sposobnostih, govorijo o prizadevnosti; ko je dosežek slab, grajajo prizadevnost (ki je ustrezna); ko je dosežek dober, hvalijo prizadevnost (ki ni ustrezna));
- ❖ da se preizkušanci manj izogibajo graji prizadevnosti kot graji dosežka oz. sposobnosti. To se sklada z rezultati številnih avtorjev (Stipek in Mac Iver, 1989 in drugih), ki kažejo, da dajejo učitelji v nižjih razredih osnovne šole velik poudarek razvijanju delovnih navad učencev, celo večji kot kognitivnim dosežkom in sposobnostim učenca. Avtorja Rosenholtz in Simpson (1984) sta ugotovila, da sprejmejo kljub neuspehom manj sposobni otroci, ki v delo vlagajo veliko truda, več pohval in manj graj kot otroci, ki so bolj sposobni in imajo boljše dosežke, a so manj prizadevni.

Sklep:

Sprejemanje povratnih informacij, v katerih je diferenciacija pojmov dosežek, prizadevnost in sposobnost slaba, ne more spodbudno vplivati na otrokov razvoj razumevanja pojmov dosežek, prizadevnost in sposobnost. Ker pa je dobra diferenciacija pojmov dosežek, prizadevnost in sposobnost osnova za realno vrednotenje lastne kognitivne kompetence (Nicholls, 1978; Miller, 1987), bi lahko slaba diferenciacija teh pojmov v povratnih informacijah pomembnih drugih oseb zaviralno vplivala tudi na razvoj realnega samovrednotenja kognitivne kompetence otrok.

Pojav, ki ga sugerirajo naši rezultati, da odrasle osebe v komunikaciji z otrokom pogosto omenjajo otrokovo prizadevnost ter se ne izogibajo kritiki prizadevnosti (redko pa omenjajo otrokovo sposobnost in se izogibajo kritiki sposobnosti), bi bil lahko povezan z dejstvom, o katerem poroča Nicholls (1978, 1979), da otroci prej osvojijo koncept prizadevnosti kot koncept sposobnosti, prej dojamajo zvezo med dosežkom in prizadevnostjo kot med dosežkom in sposobnostjo.

f) V primeru, da se otrok hvali sošolcem: "Danes je tovarišica pohvalila samo moj izdelek. Veste, jaz sem najboljši.", bi samo 25 (34 %) študentov pohvalilo otrokov kognitivni dosežek (pohvala kognitivnega dosežka je v tem primeru upravičena), 44 (59 %) študentov pa bi reagiralo (z neodobravanjem) le na otrokovo samohvalo.

g) 42 (57%) študentov neposredno ali posredno izrazi odobravanje dejanja, v katerem je otrok med šolsko uro - med pisanjem šolske naloge nudil pomoč vrstniku, ki je imel roko v mavcu, pri šiljenju svinčnika, kljub temu da je zaradi tega začelo otroku primanjkovati časa, da bi dobro rešil kognitivne naloge (le nekaj študentov omeni, da bi bilo možno v tej situaciji najti tretjo - primernejšo rešitev).

h) Študentje ostreje kritizirajo otroke (kritiko izrazijo na bolj neposreden način), če nočejo sodelovati z vrstniki pri učenju (v primeru, da učitelj ni prinesel dovolj delovnih zvezkov, da bi vsak učenec imel svojega, nočejo reševati naloge iz istega delovnega zvezka kot sošolec) kot za slab kognitivni dosežek.

Rezultati kažejo:

- ❖ da preizkušanci v komunikaciji z otrokom pripisujejo večjo pomembnost socialni kot kognitivni kompetenci otroka.

Sklep:

Rezultati, o katerih poročajo avtorji Entwisle, Alexander, Pallas in Cadigan (1987): Eccles Parsons, Adler in Kaczala (1982) in drugi, sugerirajo, da poudarjanje pomembnosti kognitivne kompetence v povratnih informacijah, ki jih otrokom posredujejo odrasle osebe, lahko pozitivno vpliva na otrokovo zanimanje za tovrstne informacije in obratno.

i) V primeru, ko je otrokov kognitivni dosežek slab, 86 (56%) študentov nudi konkretna navodila za izboljšanje kognitivnega dosežka, le 4 (3%) študentje otroka spodbujajo, naj sam išče boljše rešitve.

j) V primeru, ko otrok slabo naredi domačo nalogo, čeprav je pred pisanjem naloge uspešno vadal podobne naloge, kot so za domačo nalogo, 70 (45%) študentov nudi otroku pomoč pri popravilu domače naloge.

k) V primeru, da se študentje zavedajo, da je otrok sposoben boljšega kognitivnega dosežka, kot ga pokaže, 107 (69%) študentov ne zahteva oz. ne spodbuja otroka k temu, da bi izboljšal svoj kognitivni dosežek.

Rezultati kažejo:

- ❖ da preizkušanci težijo k temu, da bi posredovali otroku konkretna navodila za izboljšanje kognitivnega dosežka;
- ❖ da preizkušanci izražajo težnjo nuditi pomoč otroku pri reševanju kognitivnih nalog tudi v primeru, ko otrokov kognitivni neuspeh ni posledica otrokovega neznanja;
- ❖ da več kot polovica preizkušancev ne zahteva popravka kognitivnega dosežka, čeprav se zaveda, da je otrok sposoben narediti boljši kognitivni dosežek.

Sklep:

Menim, da bi omenjene reakcije preizkušancev negativno vplivale na otrokovo samovrednotenje kognitivne kompetence, saj ne izražajo zaupanja v otrokove sposobnosti.

ZAKLJUČEK

Rezultate, o katerih poročam, moramo sprejemati z upoštevanjem naslednjih pomanjkljivosti obdelave podatkov:

- ❖ niso bili narejeni izračuni, ki bi pokazali, kakšna je zveza med odgovori preizkušancev pri različnih zgoodbah, zato ni mogoče ugotoviti, ali je npr. slaba diferenciacija pojmov dosežek, prizadevnost in sposobnost opazna le pri nekaterih preizkušancih ali je splošen pojav;
- ❖ v analizi vsebine odgovorov se lahko odraža tudi subjektivnost tistega, ki to analizo dela;
- ❖ rezultatov, dobljenih na osnovi analize predstavljenih petih zgodb, nikakor ne moremo posploševati. Upoštevati moramo, da imajo situacije, prikazane v zgoodbah, skupni značilnosti (predpostavlja se ugoden čustveni odnos med preizkušancem in otrokom, ki je omenjen v zgodbah; v zgodbah se prikrito izraža podatek, da so sposobnosti otroka, ki je v zgodbah omenjen, visoke). Tudi če upoštevamo ti značilnosti zgodb, obstajajo še druge posebnosti, ki niso skupne vsem zgodbam, zaradi katerih pa je posploševanje tvegano.

Tudi v primeru, da upoštevamo omenjene omejitve raziskave, lahko zaključimo, da se v predvideni komunikaciji med preizkušanci in otroki pojavljajo značilnosti, za katere lahko sklepamo, da zaviralno vplivajo na otrokov razvoj realne percepcije lasne kognitivne kompetence. Kolikšen je pomen in dejanski vpliv teh značilnosti komunikacije na stopnjo otrokovega samovrednotenja kognitivne kompetence, pa je problem, ki si ga lahko postavimo v nadaljnjih raziskavah.

V predstavljeni preliminarni raziskavi so sodelovali študentje Pedagoške fakultete, ki še niso starši. Predvidevamo lahko, da imajo manj izkušenj z otroki kot starši, a (v povprečju) več znanja o pohvali in graji, o razvoju otrokovih sposobnosti in dosežkov, kar verjetno vpliva na njihova stališča o vzgoji otrok. Zanimivo bi bilo dobljene rezultate primerjati z zgodbami, ki bi jih dokončali starši.

Peter PRAPER
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UPORABA PSIHOANALITIČNEGA KAVČA V PSIHOTERAPEVTSKEM PROCESU

THE APPLICATION OF THE PSYCHOANALYTIC COUCH IN THE PROCESS OF PSYCHOTHERAPY

POVZETEK

Uporaba kavča v psihoanalizi je inovacija, ki jo je uvedel Freud, ko je ugotovil, da tako olajša proces svobodnih asociacij. Pacient se poleg tega v analizi bolj ukvarja s samim seboj, išče psihični determinizem lastnih asociacij.

V psihoterapiji - kot jo definira ameriška ego psihologija - je uporaba kavča kontraindicirana. Zaradi slabe analizabilnosti pacientov z razvojnimi deficiti strukture ega uporaba svobodnih asociacij ni več mogoča. Kavč bi celo utegnil potencirati razvoj maligne regresije.

V opisanem primeru pa terapevt in pacient odkrijeta, da je uporaba kavča edina možna pot. Ne zaradi vzpodbujanja asociacij ampak zaradi tega, ker je pacient bil ujet v tako hudo paranoidno pozicijo, da ni prenesel govornice oči. Kavč mu je omogočil regresijo v predsimbolično obdobje (v primarni narcizem). Od tam je pričel svoj razvoj. Po osmih letih terapije je "shodil", prešel v terapijo vis a vis ter pričel prakticirati.

ABSTRACT

The Application of a couch was invented by Freud to support the process of free associations in psychoanalytic process. Within psychotherapy - defined through Ego-psychology - the use of the couch is contraindicated because of the insufficient analysability of the patients with developmental deficits of the Ego. The use of the couch could even provoke and support the malign regression.

In the presented case the therapist and the patient discover the use of a couch as the only way, not because of supporting free associations but because of the patient's deep paranoid position. He couldn't stand the eye contact.

In the process of eight years lasting psychotherapy, he succeeded to stand on his feet, to pass over to vis a vis position and to start self motivated practising.

DEFINICIJA PSIHOTERAPIJE

Do danes v teoriji še nismo jasno definirali psihoterapije na korekten način, da bi namreč navedli specifično diferenco v odnosu do psihoanalize. Očitno je izraz "psihoterapija" postal vreča, v katero so se tlačili vsi, ki se niso mogli enačiti s Freudovo psihoanalizo. Zato so se za psihoterapijo pogosto skrivali tudi tisti, ki niso imeli korektnih psihoanalitičnih edukacij, predvsem pa ne lastne analize.

Čas je, da sprejmemo jasno definicijo psihoterapije, saj ne moremo biti več zadovoljni z definicijo "per exclusionem", da je psihoterapija vsaka metoda "psihičnega vplivanja na človeka s ciljem nuditi pomoč", ki ni analiza.

Morda bo koristno jasneje opredeliti cilje ene in druge "vrste pomoči". Pri tem kaže imeti v mislih, da se je tradicionalna psihoanaliza ukvarjala predvsem z ljudmi, ki so trpeli zaradi klasičnih nevroz, z internaliziranim konfliktom, pri čemer so poglobitvi zapleti nastajali pretežno v falični fazi psihoseksualnega razvoja. Odločilnega pomena je bil torej konflikt, vezan na ojdipsko situacijo in tabuje incesta. Resnici na ljubo, se je že Freud sam veliko ukvarjal tudi z obsesivnimi in s kompulzivnimi

pojavi pri prisilnih nevrozah. Cilj psihoanalize - poenostavljeno gledano - pa je le bil narediti nezavedne vsebine zavestne, da bi lahko na ta način jasno videli naravo konflikta. Seveda se ob tem menjajo odnosi v strukturi id-ego-superega, pri čemer predvsem ego širi meje in pridobiva trdnost notranje strukture.

Američani, ki so psihoanalizo kot teorijo in prakso razvijali preko Hartmannove ego-psihologije, so uspeli jasneje definirati tudi cilje psihoterapije. Za razliko od psihoanalize, ki se ukvarja z dinamiko nagonskih teženj in z internaliziranim konfliktom, se psihoterapija ukvarja z razvojnimi deficiti in strukturiranjem ega. Čeprav so cilji psihoterapije širši in številnejši, je izgradnja ega terapija per se. Iz teh izhodišč je psihoterapija razvila tudi specifične tehnike, uporablja pa te pristope pri pacientih, ki zaradi ego deficitov niso analizabilni ali so slabo analizabilni. To so velikokrat pacienti s šibko motivacijo, zavestnim odporom, takšni, ki šele po določenem tretmanu postanejo sposobni vstopiti v terapevtsko alianso, lahko pa tudi takšni, ki jim nekako manjka odpor, imajo šibke obrambe in skušajo zaživeti nekako "preko terapevta".

Cilji psihoterapije so odvisni od razvojnih karakteristik in zapletov - bodisi razvojnih zastojev, popačenj, skrenjenosti ali regresij. Poglavitna prizadevanja terapevta so

usmerjena k vzdrževanju optimalnega nivoja avtonomije pacientov in v suport naslednjega razvojnega koraka.

Psihoanalitični kavč kot tehnika

Po nam dostopnih podatkih je Freud prišel na idejo, da bi uporabil kavč v procesu psihoanalize zato, da bi pacientu olajšal uporabo tehnike svobodnih asociacij. S tem ko se je umaknil iz pacientovega vidnega polja je dosegel tudi to, da se je pacient ukvarjal s svojimi intrapsihičnimi vsebinami, s samim seboj.

Tehnike psihoterapije temeljijo na objektne odnosu, saj se lahko struktura tega razvija le v interakciji z okoljem. Poleg tega ego pacientov z razvojnimi deficiti ni intakten in tako tehnika svobodnih asociacij večinoma ni uporabna. Takšen pacient ima pogosto zastoje in popačenja v rudimentarni komunikaciji, ki je velikokrat še neverbalna (mimika, gestikulacija, govorica oči). Zato mora imeti terapevta v vidnem polju. Kavč torej ni prava rešitev. Ustreznejša je pozicija sedenja pri mizi, v vis-a-vis položaju. To tudi preprečuje regresivnim težnjam pacienta, da bi ga potisnile nazaj v razvojne stadije, v katerih ne najde več zmožnosti verbalizacije. (Tako je ob napadih anksioznosti ali besa, pri odreagiranju "skozi telo", begu v avtizem ali celo v fetusno pozicijo odvisnosti).

Primer kršitve pravila

Pacient Boris B. je bil usmerjen v psihoterapevtsko obravnavo star 28 let. Ne le da sam ni bil motiviran za to obravnavo, ampak jo je doživljal kot del zarote. Bil je namreč vključen v tretman v drugi zdravstveni skupnosti. V odnosu s terapevtko je razvil tako maligni transfer z očitnimi "oralno erotičnimi" pričakovanji, da se je terapija znašla v slepi ulici. Poleg tega mu je zdravstvena skupnost odklonila plačevanje storitev v drugi regiji. Pacient je v tej situaciji od vsega začetka doživljal novega terapevta kot enega od nosilcev zarote. Odkloniti tretman v teh pogojih, kar bi bilo dokaj običajno za analitično usmerjenega terapevta, je bilo nemogoče zaradi tega, ker je pacient imel izrazito suicidalne težnje, za seboj pa že en tentamen.

Štiri leta je bil zdravljen kot psihiatrični pacient; trikrat je bil hospitaliziran. Njegova družina se je kot institucija odzivala tako, da jo je doživljal kot sovražno, saj je organizirala hospitalizacije, klicala policijo ob njegovih izgrelih in mu grozila z "norišnico". Očitno pa je, da so domači skušali tako zaustavljati njegovo neneutralizirano agresijo.

Iz geneze

Pacient je odraščal v izrazito trdem vzdušju. Oče ga je discipliniral in ni trpel ugovorov. Mati je bila sicer mehkejša, ga kdaj tudi zaščitila, bila pa je po svoje trda - ni mu dajala topline. Vedno je imel občutek odrinjenosti.

Pomembna okoliščina se skriva v dejstvu, da je pacient četrti od sinov, le leto za njim pa se je rodila sestra - edina hči. Seveda je ta, na katero so očitno težko čakali, dobila vso pozornost.

Pacient je funkcioniral kot izrazito priden otrok do svojega petnajstega leta, ko se je začel upirati očetu. Ob tem pa je iz otroštva imel simptomatiko. Poleg tega, da je bil plah in tih, je pri petih letih pričel močiti posteljo in to mu je ostalo do osemnajstega leta. Pri desetih je dobil hude tike v obliki odkimavanja. Zaradi tega ni bil sprejet v miličniško šolo, kar je bila njegova želja. Izučil se je poklica, vendar ga je motilo, ker so vsi bratje bili več od

njega. Zato se je šolal ob delu in opravil vse izpite, nakar je na maturi padel. Takrat ga je pustilo tudi dekle; vse to je sprožilo njegovo "bolezen". Ko je zdravnica v bolnišnici pritisnila nanj, da se mora vrniti na delo, je dal odpoved. Zdaj - kljub vsem poskusom rehabilitacije - že enajst let živi odvisen od staršev, le s svojo socialno pomočjo.

Potek terapije

Terapevtski proces je od vsega začetka bil dokaj neobičajen. Pacient je prihajal kadar koli, izven svojega termina, jokal v čakalnici, če ni bil takoj sprejet, iskal je le olajšanja stiske, ki jo je povezoval s tem, da ga prejšnja terapevтка odklanja. Očitna je bila huda bojazen pred izgubo objekta. Izražal je samomorilne misli ter masovno destruktivno agresijo do staršev in "vseh psihiatrov". V odnosu do terapevta se je počutil "blokirane", nesprejetega. Ker jeze ni mogel izražati direktno, je vsake toliko časa bruhnil v jok. Imel je silovite tike glave v obliki odkimavanja. V peti seanci je izrazil svoj občutek, da me ne more gledati v oči. Predlagal sem mu, da gre na kavč, kar je z veseljem sprejel. Takoj nato je povedal svoje sanje - skupina ljudi šiva nek plašč na njem. Dovolj mu je tega. Plašč raztrga. Naenkrat ima v objemu neko psihologinjo. Asociacij na te sanje ni imel. Ni mogel videti, da doživlja sedanjost terapijo kot prisilo, ki mu brani, da bi se zatekel k prejšnji terapevtki. Masovno pa se je pritoževal nad starši, psihiatri ter izrazil občutek, da terapevt misli, da je vsega on kriv. Menil je, da od takšnega terapevta ne more ničesar sprejeti.

Dolgo časa po tem prvem obdobju je zahteval naj ga terapevt vendar razume. Za to zahtevo so bila maligna pričakovanja da mu bo terapevt uredil vse od odnosa z bivšo terapevtko do tega, da mu "psihiatri" vrnejo pet let delovne dobe, ki jo je izgubil zaradi njih, saj je zato, ker so ga silili, da se vrne na delo, dal odpoved.

V tem času terapije sem tudi sam imel najhujše kontratransferne probleme pri tem, da sem se vzdržal, da bi urejal nekatere zadeve za pacienta, še posebej, ko je pacientova mati skušala vzpostaviti kontakt. Večkrat je telefonirala in se pritoževala nad pacientovim agresivnim vedenjem ter nakazovala željo, da bi ga hospitalizirali.

V petnajsti seanci je pacient prvič postal nekoliko bolj zaupljiv. Ob novem terapevtu je pričel predelovati transfer do prejšnje terapevte in svoje bojzani, da jo izgublja. Še vedno je skušal vzpostaviti kontakt z njo, zato je osemnajsto seanco zopet izsili izven termina. Imel je izrazit razcep - prejšnjo terapevtko je idealiziral, do mene, ki sem mu očitno predstavljal slab objekt, pa je izražal jezo. Lahko sem storil le toliko, da sem zdržal to jezo, mu predstavljal kontejner njegovih očitkov, bolečine in bojzani.

Šele v devetnajsti seanci, ko je pacient bil že bolj pomirjen, potem, ko je uspel govoriti z bivšo terapevtko, je prepoznal svoje projekcije v novega terapevta. Bil je pripravljen sprejeti terapevtski dogovor, se utiriti, da bo prihajal ob določenem dnevu in določeni uri.

Dobro leto je potreboval, da je odžaloval izgubo.

Kako je mogoče ponovno shoditi

Pacient je sedaj osmo leto v psihoterapevtskem procesu. Dolga leta je potreboval simbiotični odnos s terapevtom, pri čemer je nenavadno negativistično reagiral na vsako sugestijo. Kadar koli sem uporabil najmanjšo konfronta-

cijo, me je pacient zvil s podobo slabega objekta. Prišel me je k tistim, ki so proti njemu (očetu, ki disciplinira in materi, ki ji ni mar zanj). Ob tem je seveda vsako, celo najbolj dobronamerno misel zavrnil. Najbolj pomembno je bilo pacientu nuditi varnost in konstantnost (da je bil sprejet na minuto natančno, da se mi ob tem času nikamor ni mudilo...). Leta dolgo, znova in znova, je bilo potrebno pacientu omogočiti, da je govoril o svojih potrebah. Vedno znova je potreboval vzpodbude, obenem pa tudi omejitve, ko je pričel delati prve korake prakticiranja. Ob tem se je pričel obračati na kavču, da bi kdaj pa kdaj ujel moj pogled.

Konec preteklega leta, po skoraj sedmih letih terapije, je pričel urejati pogoje za svoje došolanje ter izpeljal prve akcije.

V času adaptacije prostorov na dispanzerju sem uporabil situacijo in selitev v drugo ordinacijo zato, da sem ga povabil nazaj za mizo, v položaj nasproti terapevtu. Ponudbo je takoj razumel kot zapuščanje prejšnjega položaja, ko je iskal pomilovanja, kot simbolično "postavljanje na lastne noge". Po spremembi položaja je opazil, da ima več idej, zato pa se spet ustrašil - ko je naredil prve izpite - da došolanje pomeni ponovno zaposlitev, ta pa pomeni, da je "zdrav" in to bo konec terapije. Izjava: "Zadnjič sem bolj iskal od vas, da bi mi vi dali energijo", natančno nakazuje rapprochement subfazo.

Dva meseca kasneje je pacient opazil "govorico oči" kot intimen kontakt. Tokrat mu te oči prvič predstavljajo bližino dobrega objekta, zato se je ustrašil, da bi se pretirano navezal, nakar bi bil lahko zopet razočaran.

Dve seanci kasneje je bil še vedno napol obrnjen proč. Ugotovil je, da ga pogled še vedno moti. To je komentiral: "Prej sem bil skrit pred vami. Me nobeden ni videl. Zdaj me pa vi vidite in jaz vas. Mi je šlo kar na jok, kot da bežim od soočenja s sabo".

Terapevtove oči so zdaj spet slab objekt, ki priganja in preganja.

Kmalu se je pokazalo, da je to doživljanje bilo v zvezi z njegovim zastojem pri študiju. Ustavil se je pred predzanim izpitom, ki je edini še lahko bil selekcijski. Ustrašil se je odgovornosti odraslega človeka. Pri terapevtu se je čutil varnega, le priganjanja se je bal.

Njegov zastoj je trajal več kot pol leta. Vleklo ga je nazaj na kavč. Toda zdaj je razumel ta impulz in ga komentiral: "Tam bi me manj videli. Kot da me je sram, ker ne naredim nič kaj dosti".

V zadnjem mesecu se je pričel načrtno pripravljati na izpit. Bolj mu je to uspevalo, bolj se je manjšal odklon od pozicije vis-a-vis. Pogled ni več prestrašen in verjetno tudi zanj terapevtove oči niso več grozeče in preganjalke, niti nevarne, da bi postal od njih odvisen.

ZAKLJUČEK

Za zaključek je verjetno najbolje, da skozi dinamične in razvojne karakteristike v pacientovem življenju skušam razložiti dogajanje tako, kot sem ga lahko videl v tem terapevtskem procesu.

Dinamično se pojavljajo očitne zavrtnosti posesivnih (kaptativnih in retentivnih) kakor tudi agresivnih (uveljavitvenih) teženj. Pacient izraža izrazita kaptativna zadržanja, ki jih s pomočjo projekcije doživlja kot občutek, kaj vse mu je življenje ostalo dolžno zaradi drugih. Ob tem je razvil tudi retentivne poteze, ki so bile očitne pri delu - ničesar ne more dati iz rok. Na področju uveljavitvenih teženj prav tako zaradi zadržanj doživlja siljenje in željo po visokem statusu, ostal pa je brez avtonomne motivacije.

Kljub jasnosti vseh teh zapletov in konfliktov je njegova struktura nejasna, niti ne tipično depresivna niti tipično anankastična.

Razlogi za to ležijo v njegovih razvojnih deficitih, predvsem v ponotranjenih popačenih predstavah o objektu in selfu, pa tudi v ego skrenjenosti z razvojnimi zastoji. Tako pacient ni uspel strukturirati svoje osebnosti na nivoju nevrotične strukture, ampak je njegova struktura mejna - borderline blizu psihotične (imel je tudi dve psihotični epizodi). Pacient je sicer opremljen z dobrimi dispozicijami - aparati primarne avtonomije, vendar pa so ga močno oškodovali specifični objektni odnosi - ne toliko strogost in trdota očeta kakor zaplet v primarnem objektnem odnosu z materjo.

Starši so očitno močno želeli hčerko. Ko so jo končno dobili, je bil pacient, star ravno eno leto, potisnjen iz diade. Ta - za fazo specifična travma - ga je zadela ravno v subfazi prakticiranja. Ker ni bilo pogojev, da izpelje rapprochement subfazo, je bilo tudi prakticiranje ustavljeno. Tako svojih agresivnih teženj ni mogel združiti z doživljanjem ugodja ob lastnem prakticiranju. Akcijo je izpeljal lahko le po direktnih navodilih drugega (ki ga je v to prisilil in s tem njegovo aktivnost negativno ojačeval). Iz svoje motivacije ni mogel v akcije zaradi prehude bojazni pred izgubo objekta.

Očitno primarni objektni odnos že v simbiozi ni bil zadovoljiv, saj pacient ni izpeljal fuzije predstav o dobrem in slabem objektu ter dobrem in slabem selfu. Tudi agresija je ostala nenevtralizirana. Zato je pacient ostal v paranoidni poziciji. Ob tem večinoma funkcioniра na nivoju parcialnega objekta. Tako je ustvarjal odnos s terapevtovimi očmi, ki jih je doživljal enkrat kot ponudbo toplote, z željo zlit se v simbiozo, še pogostejše pa kot preganjajoči, priganjajoči, kontrolirajoči parcialni objekt.

Zdaj bolje razumemo tudi zaplet v transferni nevrozi do prejšnje terapevtke, ki ga je potem v nekem smislu ponovil tudi do sedanjega terapevta, čeprav moškega. Ta transfer je bil sicer erotiziran, a tipično pregenitalen - s fantazijami, da ga bo terapevtka vzela na prsi, mu nudila toplino in gotovost. Zadnje je tako pogosto iskal tudi pri moškem terapevtu in še vedno išče v vsakem odnosu, kolikor mu to dopušča strah pred ponovnim razočaranjem.

Polona MATJAN

Zdravstveni dom, Domžale

NEKATERE ZNAČILNOSTI IN POTEK INDIVIDUALNE PSIHOTERAPIJE PACIENTA Z RAZVOJNIMI DEFICITI EGA

POVZETEK

Psihoanalitična razvojna psihologija uporablja odkritja, ki so znana pod imenom ego psihologija, pa tudi tista, ki jih poimenujemo teorija objektnih odnosov. Razvojna se imenuje zato, ker pojasnjuje strukturalizacijo osebnosti od rojstva skozi razvojni proces, ki ima svoja specifična obeležja in zakonitosti skozi celotno človekovo življenjsko obdobje in ni zaključen z obdobjem odraslosti.

Kot začetnika prepoznavamo Freuda in njegovo delo in že to lahko razdelimo na več obdobji. Rappaport (1959) prvo obdobje determinira s Freudovim konceptom obramb, drugo s proučevanjem nagonov in fantazij in v tretjem obdobju Freud predstavi strukturalno teorijo.

Novo poglavje v psihoanalitični teoriji se začne s Hartmannovim delom: Ego psihologija in problemi prilagajanja (1937), ki mu s tem delom pripada mesto začetnika ego psihologije v ožjem pomenu besede. Kasneje so se mu pridružili z odkritji, pa tudi z direktnim sodelovanjem Anna Freud, Kris in Loewenstein.

Hartmann razume prilagajanje kot vzajemni odnos med organizmom in njegovo okolico. Pravi, da novorojenček poseduje neke notranje, vrojene sposobnosti, ki se razlikujejo od posameznika do posameznika. Te notranje sposobnosti poimenuje "aparate primarne avtonomije", iz katerih se kasneje razvije ego. Organizem ima v razvoju na razpolago te primarne aparate, ki jih Hartmann pojmuje kot vrojene aparate ega in so npr. opažanje, namera, mišljenje, govor, motorični razvoj... Hartmann uporablja izraz zorenje za biološke funkcije in razvoj za tiste, pri katerih se kombinira biološko s psihološkim. Bolj kot se razvijajo miselni procesi in bolj kot je možno odlaganje zadovoljevanja nagonov, bolj inteligentnost pomaga egu pri organizaciji opazovanja in sledi spomina omogočajo smiselno delovanje. Organiziranje notranjega sveta predstavlja proces strukturalizacije.

Osnova Hartmannove teorije je predpostavka o nevtralizaciji. To je proces, ki libidno in agresivno energijo premika iz nagonске v nenagonsko in ju tako daje na razpolago egu. Sposobnost za nevtralizacijo nagonске energije, ki poteka krožno, daje dojenčku energijo za izgradnjo - strukturalizacijo ega in funkcije ega, ki postajajo vse širše. Konceptija nevtralizacije povečuje razumevanje

ABSTRACT

The article represents an example of the clinical application of some new knowledge in the field of psychoanalytical developmental psychology and the Theory of Object Relations. Psychic relations between some important phases in the development of object relations, pathological symbiosis and the modification of the developmental process of separation and individuation can be observed along the process of psychotherapy.

procesov v psihozi. Hartmann psihozo razume kot neuspeh nevtralizacije, iz katere izhaja nesposobnost ega, da prevzame svojo vlogo organiziranja in da posreduje med zahtevami po nagoniski zadovoljitvi in realnostjo. Nevtralizirana energija je tudi energetski izvor za izgradnjo obrambnih mehanizmov.

Poprej oz. v klasični psihoanalitični teoriji je bil libido razumljen kot seksualni nagon in agresija kot destruktivni nagon. Vedno je bil prisoten strah, da je id močnejši od ega in da lahko ego preplavi. Zdaj nagone razumemo v funkciji razvoja. Moči libida združujejo subjekt z objektom v času, ko je to za uspešen razvoj vitalnega pomena (v simbiotični fazi popolnoma in v fazi selektivne identifikacije deloma), medtem ko agresivni nagon daje nadvse pomembno moč za nadaljnje korake v procesu separacije in individuacije.

Pomembno je tudi, da se naučimo ločevati čustva od nagonov in teorijo čustvovanja ter teorije nagonov. Večinoma mešamo to dvojje in razumemo ljubezen kot libido in agresijo kot sovraštvo. Spomnimo se Freudove definicije že iz l. 1940, v kateri libido definira kot silo, ki povezuje in želi vzpostaviti vedno večjo enotnost in agresijo kot silo, ki služi prekinjanju vezi (od tod uničevanju stvari). Agresija torej v funkciji razvoja prekinja vezi subjekta z objektom zato, da poganja razvoj.

Med pozno obdobje ego psihologije prištevamo Spitz, Jacobsonovo, Mahlerjevo in tudi zakonca Blanck. Na področju teorije objektnih odnosov pa se pojavljajo imena, kot so: Melanie Klein, Fairbairn, Winnicott, Kohut, Kernberg in drugi. Pozni ego psihologi so sodobniki, ki so delali ločeno, vendar so pogosto prišli do podobnih ali enakih odkritij. V tem dejstvu bi lahko iskali razlog, zakaj se med seboj tako redko citirajo, čep rav je jasno, da medsebojna dela dobro poznajo. 1975 je Margaret Mahler objavila svoje delo "Psihološko rojstvo

človeškega otroka", v katerem večji del organizacije intrapsihičnega in vedenjskega življenja pojasnjuje s procesi separacije in individuacije. S tem delom postaja ego psihologija pravzaprav totalna psihoanalitična razvojna psihologija.

Spitz je teoriji dodal nekaj pomebnih konceptov. Omenimo naj le v sledovih njegov prispevek oz. njegov koncept organizacije psihe; v njem pojasnjuje razvoj psihične strukture s tako imenovanimi kritičnimi fazami. Prvo otrokovo zaznavanje imenuje cenestetično. To je zaznavanje na nivoju globoke občutljivosti, ki se doživlja kot celostno in se v glavnem nanaša na prebavila. Največji del komunikacije med materjo in otrokom se začne med dojenjem, ne samo ko dojenček čuti materino dojko, temveč tudi, ko ji gleda v obraz. Tukaj se začne prehod med opažanjem preko dotika v opažanje na daljavo in tukaj se začne objektni odnos. Znan smehljaj pri dveh mesecih predstavlja prvi indikator organizacije in je predhodnik objektnemu odnosu. Tako se percepcija pomakne iz notranjega otrokovega sveta na zunanji objekt. S tem se začne socialni odnosi.

Na naslednji stopnji organizacije dojenček loči specifično osebo - mater od tujcev. To je tesnoba 8-mesečnega dojenčka, dolgo razumljena kot strah pred neznanimi, v resnici pa pomeni specifično navezanost, povezavo z lastnim libidnim objektom, ki ga je pričel otrok jasno ločevati od drugih ljudi.

V tem času, okrog 6 meseca starosti se prične fuzija - spojitev obeh nagonov, agresivnega in libidnega. Neuspeh vodi v patološki razvoj. Spojitev se zgodi, ko otrok ugotovi, da je oseba, ki zadovoljuje potrebe in s tem prinaša ugodje in oseba, ki frustrira, torej dobri in slabi objekt, pravzaprav ista oseba. Razvojni proces pripelje do te faze, če so otrokove izkušnje z objektom dovolj ugodne, da pripeljejo do spoja dobrih in slabih predstav o objektu ter posledično tudi o sebi. V tej novo nastali situaciji se otrok lažje odreče simbiotičnemu varovanju, ki bi se sedaj lahko sprememilo v hiperprotekcijo. Iskanje ravnotežja na novem nivoju avtonomije hkrati pomeni stimulacijo nadaljnjega razvoja psihične strukture. Ugodne izkušnje začne prevladovati nad neugodnimi, spominske sledi na prejšnje zadovoljitve so vedno močnejše in otrokova gotovost v to, da ne bo ostal na cedilu, omogoča, da zmore odlagati zadovoljitve potreb. Otrok se že orientira v prihodnjem času, postaja sposoben predvidevati, kar občutno prispeva k boljši kontroli lastnih impulzov. Tako se prične misel vrinjati pred akcijo, to je proces, ki razvija sposobnost ocenjevanja posledic, preverjanja alternativ in tudi možnosti odločitve, da do akcije sploh ne pride.

S spominom otrok ugotavlja vse jasneje, da je mati stalna in ena, postaja pravi libidni objekt in ob izgubi objekta se pričene pojavljati tesnoba. Otrok se je prisiljen soočiti z ločevanjem in tesnobo zaradi ločevanja. Da bi jo lažje prenašal, otrok razvije celo vrsto mehanizmov kot so npr. imitacija in identifikacija.

Že Hartmann je preučeval razvoj objektnega odnosa in je ugotovil, da gre razvoj od faze brez objekta preko stopnje, v kateri subjekt doživlja obstoj objekta le glede na to, kako in koliko mu ta zadovoljuje potrebe, do stopnje stalnosti objekta. Stalnost objekta je definirana kot posedovanje stalne duševne predstave objekta ne glede na stanje potrebe. Ta definicija je posebej pomembna pri postavljanju psihoterapevtskih ciljev v psihoterapiji mejnih osebnosti, pri tem je ena od diagnostičnih karakteri-

stik prav objektna stopnja na nivoju zadovoljevanja potreb.

Spitz v nadaljevanju proučevanja razvoja ugotovi pomen, ki ga prinese razvoj motorike in potreba po razvoju komuniciranja oz. govora. Kot tretji nivo komuniciranja, po cenestetičnem zaznavanju in neverbalni komunikaciji s smehljajem in percepcijo zunanjega sveta, se pojavi semantična komunikacija. Vendar pa sama uporaba govora še ne pomeni semantične komunikacije. Vemo, da tudi psihotiki govorijo in dobro poznamo simbiotični jezik slabo strukturiranih pacientov iz psihoterapevtske prakse, tako bi moral terapevt brez besed razumeti pacienta ali pa vsaj poznati nadaljevanje stavkov, ki so sestavljeni samo iz začetnih besed. Subjekt lahko uporablja semantični jezik v komunikaciji, kadar poseduje zavest o ločenih predstavah objekta in sebe in zna ter želi komunicirati preko ego mej.

Za razumevanje poteka psihoterapije pacienta, s katerim nameravam ilustrirati teorijo, si oglejmo še nekaj razvojnih konceptov. Edith Jacobson je največ prispevala k psihoanalitični razvojni teoriji s predstavitvijo koncepta diferenciacije. Loči ego, ki je struktura, od selfa, ki ga definira kot celokupnost psihične in fizične osebe in predstav o sebi, ki so nezavedne, predzavedne in zavestne in so v ego sestavi. Podrobno je opisala razvoj predstav o selfu in objektu skozi diadni odnos mati - otrok. Sprva otrok uporablja v svojih predstavah magične čustvene identifikacije, kasneje v razvoju pa mehanizme selektivne identifikacije, to je proces, v katerem otrok izbira posamezne dele predstave o objektu, zato da bi jih internaliziral in da bi postale del predstave o sebi. Na ta način poteka proces formiranja identitete.

Jacobsonova se je podrobneje ukvarjala s formiranjem seksualne identitete in superega. Ugotovila je različnosti v poteku razvoja superega pri dečku od tistega pri deklici, posebej tistega dela, ki je vezan na razrešitev Ojdipovega kompleksa. Deček kmalu v razvoju (že v analni fazi) zamenja vsebine superega, ki so bile v prvih mesecih zgrajene na podlagi primitivne identifikacije z mamo, s tistimi, ki jih izvede iz očetove moči. Korigira Freuda, ki je mislil, da fantek sprejme norme in se prilagodi zahtevam okolja zaradi strahu pred očetom in kastracijo. Jacobsonova na podlagi opazovanj majhnih otrok zaključuje, da dober oče, ki otroka ljubi, ne predstavlja kastrativne grožnje, ampak se sin z njim identificira zaradi želje po njegovi ljubezni. Zaradi incestnih fantazij do matere deček res lahko želi kastrirati očeta in v obliki projekcij doživi ta strah, vendar gre tukaj zgolj za notranji proces. Navzven pa je ego - ideal in želja po očetovi ljubezni tista, ki dokončno prevlada in povzroči, da deček zapusti incestne želje do matere. Če preojdipska mati ni sina prehitro razočarala, mu ojdipska izkušnja z njo pomaga razviti sposobnost, da ljubi. Če pa je dečka mati v zgodnjih fazah psiho seksualnega razvoja premočno in prezgodaj razočarala, lahko pride pri otroku do prehitrega obračanja k očetu (še v simbiotični fazi), kot objektu ljubezni, in razvoj lahko vodi do oblik moške homoseksualnosti.

Margaret Mahler je del svojih raziskovanj posvetila normalnemu razvoju. V zgodnjem življenjskem obdobju otroka je odkrila tri faze in jih poimenovala avtistična faza, simbiotična faza in faza separacije in individuacije. Mahlerjeva meni, da otrok preživi prve tedne svojega življenja v stanju primitivnega, halucinatornega neznanja, ko mu je cilj predvsem homeostaza. V tem obdobju otrok nima objekta. V drugem mesecu pričene fazo zaznavati objekt, ki ga zadovoljuje in pričene se faza simbioze. Kas-

neje sta Brazelton (1965) in Stern (1976) spremenila to tezo in na podlagi raziskav ugotovila, da se novorojenček prej odziva na zunanji svet, kot pa se je to kdajkoli verjelo. Pokazala sta, da se novorojenček že selekcionirano odziva na materin glas. Danes tudi vemo, da se fetus zanesljivo odziva na določene dražljaje že v materinem trebuhu, vendar pa zgodnje obdobje otrokovega razvoja še vedno ostaja dokaj odprto.

Nobenega dvoma ni, da je simbioza osnova za otrokov vstop v objektni svet. Predstave o sebi in objektu so združene z namenom, da bi se oblikoval self in nabrale čustvene izkušnje z objektom. Simbioza je osnova, iz katere se kasneje razvije sposobnost za empatijo in ljubezen, in je točka občasne reverzibilne regrese.

Posledica nezmožnosti za vstop v simbiozo je psihoza. Posameznik lahko doseže tudi adolescenco ali celo odraslo dobo brez akutne psihotične manifestacije; vendar pa je gotovo, da gre za vprašanja motenj iz simbiotične faze razvoja in za vprašanje specifičnosti sprožilne situacije.

V drugi polovici prvega življenjskega leta postaja simbiotični partner tako specifičen, da je nezamenljiv. Če je simbiotično izkustvo le delno zadovoljeno, značilni osebnosti rečemo border-line struktura.

Za naslednjo fazo separacije in individualizacije je značilno otrokovo vedno večje zanimanje za zunanji svet in to običajno vanj prinese tudi očeta. Vedno bolj nevtraliziran agresivni nagon, ki otroku pomaga v razvoju ego funkcij, širše zanimanje za okolje in seveda tudi materina sposobnost in pripravljenost za otrokov naslednji razvojni korak, ga pripeljejo do pripravljenosti za separacijo. Leta se pričanja s podfazo diferenciacije, kjer se otrok pričanja zavedati razlik med sabo in objektom. Faza prakticiranja, preizkušanja, ki sledi in traja od 10 pa tja do 18 meseca, vključuje motorično gibanje in s tem novo osvajanje sveta. V tej fazi za otroka obstaja nevarnost, da ga sposobnost motoričnega gibanja odnese predaleč in s tem izgubi objekt. V drugi polovici prvega leta pa tja do tretjega leta otrokove starosti traja obdobje približevanja. Otrok opaza, da je s tem, ko zapuša simbiozo in obdobje primarnega narcizma, pravzaprav majhen in neboglen. Pričenja se pojavljati separacijska anksioznost. To obdobje lahko prinese otroku velika razočaranja, če mati njegovo vračanje v naročje napačno razume in ga prehitro poriva stran. Mahlerjeva misli, da je neadekvaten odnos med subjektom in primarnim objektom v tej fazi osnova za nastanek kasnejše depresivne nevroze.

Podfaza separacije - individualizacije je faza, v kateri je otrok na poti h konstantnosti objekta in pravzaprav traja vse življenje oz. ni nikoli prav do konca zaključena. Praviloma pa traja naslednjih 18 mesecev, do tretjega leta starosti, in to obdobje imenuje Mahlerjeva "psihološko rojstvo otroka".

Za razumevanje prikazanega pacienta si pogledjmo še en del koncepta razvoja otroka, ki ga je odkrila Melanie Klein. Ukvarjala se je z zgodnjimi objektnimi odnosi in fantazijo majhnih otrok, z notranjim svetom in predstavami, ki si jih otrok preko introjekcije počasi ustvarja in kot lastne slike ponovno prijicira v objekte. Te odnose do objekta, ki so sprva parcialni, spremljajo tudi primitivna čustva. Kolikor so ta čustva in odnosi izrinjeni iz zavesti, ostajajo tudi v odrasli dobi podobni tem primarnim.

Zgodnji razvoj je razdelila v dve fazi, ki ju imenuje poziciji. Shizoidno-paranoidna pozicija je faza, v kateri je objekt razcepljen v dober in slab. Paranoidna pozicija je pravzaprav način doživljanja drugih (objektov) in sveta

in h kateri se vračamo vse življenje. V razvoju je značilna za prvih 6 mesecev, determinira pa jo strah pred izničenjem. Prav zaradi tega strahu, se objekt cepi na dober in slab, da se zaščiti in reši pred izničenjem dober del. Shizoidno-paranoidna pozicija je po Melanie Klein osnova za sposobnost diferenciacije, sposobnost deliti svet in sebe v ločene sestavine (kot najvišja oblika pri odraslih je to sposobnost za raziskovalni proces).

Ko se ego razvija in krepi, ko postajajo spominske sledi močnejše in ko se sposobnost tolerance poveča, otrok opazi, da je negujoča in frustrirajoča mati ena in ista oseba. Pričenja združevati dober in slab del objekta, zavest, da so bile njegove agresivne fantazije po izničenju usmerjene tudi na dobro mater, pa otroka privedejo do depresivne pozicije. Dobro ali slabo se nadomešča z dobro in slabo in počasi se pričnejo pojavljati ambivalentna čustva. Nasprotujoča čustva se usmerjajo v isti objekt. Otrok fragmente in različne aspekte pričanja zlivati v celoto in pričanja delati integracijo.

S tem ko smo spoznali razvojne faze, ki jih opravi ego na svoji poti, se pojavi potreba po drugačni diagnostiki. Potrebno je oceniti stopnjo razvoja, do katere je ego na svoji poti prišel, pomeni, da moramo poleg regresije ali fiksacije psihoseksualne funkcije, moramo poznati deficite tudi ostalih razvojnih linij. Zato potrebujemo informacije o razvoju, ki pa je dostikrat potekal brez "ugotovljenih" travm. Travmatični dogodki v razvojni psihoanalitični psihologiji so namreč vsi tisti, ki nasprotujejo potrebam, ki so značilne za posamezno razvojno stopnjo. Uporabljamo lahko le deskriptivno diagnozo, ki jo dopolnjujemo skozi celoten potek psihoterapije. Diagnoza in psihoterapija gresta ena z drugo, psihoterapija se pričanja s prvim kontaktom in diagnostika se končuje z zadnjo seanso. Pri tovrstnih pacientih uporabljamo tudi modificirano psihoterapevtsko tehniko, ki se močno razlikuje od klasične psihoanalitične tehnike z uporabo prostih asociacij in konfrontacij, saj imamo opraviti tudi s povsem različno strukturo osebnosti in drugačnim egom. V sodobni razvojni psihoterapiji skušamo uporabiti in napraviti sintezo vseh naštetih spoznanj in teoretičnih konceptov, ki v bistvu izhajajo iz istega teoretičnega okvira - psihoanalize. Intervencije so usmerjene ob poznavanju razvojnega procesa na podporo naslednjega razvojnega koraka, pred katerim se je pacient nekoč ustavil in v aktualni stiski ponovno znašel.

S prikazom nekaterih delov psihoterapevtske obravnave izbranega pacienta skušajmo napraviti integracijo teoretičnih konceptov in konkretne psihoterapevtske prakse. Za ilustracijo bom pokazala nekaj izsekov iz psihoterapije približno 40 let starega pacienta z razvojnimi deficiti ega; obravnava jepotekala nekaj več kot tri leta.

Simptomatika se je pričela na somatskem polju, z bolečinami pri srcu, povišanim krvnim tlakom in depresivnim razpoloženjem. Razmišljal je o samomoru, v sebi je čutil napetost in strah, postal je eksploziven. Kot otrok je živel v neugodnih razmerah, samo z materjo. Mati je bila vse življenje nesrečna, vse življenje je delala in živela samo zanj. Zelo se je bala zanj, nikamor ga ni pustila, varen je bil samo ob njej. Moške je sovražila, ker so nepošteni in barabe. Prvič je zaživel po svoje, ko se je od matere preselil v drugo mesto na študij. Takrat si je lahko privoščil vse, o čemer je prej le sanjaril. V obdobju, ko je prišel v obravnavo, je imel urejeno poklicno in osebno življenje.

Ob začetku psihoterapije so bili skozi diagnostično fazo razvidni razvojni deficiti ega in nekatere od njih bi skozi proces obravnave pogledali podrobneje.

Kot sprožilna situacija se pojavlja ponudba napredovanja v delovni organizaciji, ki predstavlja situacijo skušanja, hkrati pa separacijo od kolegov, stran od sebi enakih. Ker ne zmore funkcionirati drugače kot v simbiozi, za separacijo lahko uporabi le nenevtralizirano agresijo, s katero bi zapustil (uničil) sodelavce, ki jim je naklonjen. Zaradi strahu pred njihovo izgubo, se že mobilizirana agresivna energija usmeri v telo in povzroči tipično simptomatiko.

Oglejmo si najprej karakteristične objektne odnose in značilnosti transfera. Pacienta determinira oralno inkorporativna orientacija in s tem v zvezi iskanje simbiotičnih odnosov. Pred simbiotičnim posedovanjem matere je ušel s preselitvijo, vendar je našel nadomestilo v simbiotičnem odnosu z ženo.

V odnos z mano vstopa iz shizoidno-paranoidne pozicije, pri tem dolgo časa ne ve, ali mu bom škodovala ali ne, koliko mi lahko zaupa. Kontroliral me je, preverjal, kam spravljam njegovo kartoteko in podobno. Leto dni je bil zelo previden. V tem času postopoma vstopa v simbiozo, ki se kaže tako, da pričinja uporabljati dvojino: razmisli va, bova videla. V analizi transfera kasneje pove, kako je bil predan in navezan name, jaz pa sem ga porivala stran in želela, da napravi stvari sam. Simbiotične objektne odnose karakterizira tudi razcep na dober in slab objekt. Mater je že zgodaj razdelil in dober del prenesel na moške, ki jih v njegovem življenju ni bilo, in jih zato lahko brez možnosti konfrontacije z realiteto, idealizira vse do odraslosti. Ta razcep mu je tudi omogočil, da je sploh kdaj zapustil mater.

V psihoterapiji me je dolgo doživljal v razcepu, dober vsemogočni idealiziran del ga bo "porihtal", projiciran slab del pa je zbujal občutke, da sem premočna in da ga lahko sesujem in uničim. Moje pripombe je doživljal pretežno kot preganjalske, kar kaže na masovne agresivne fantazije, namenjene primarnemu objektu.

Skušal je biti zelo priden in napraviti vse, kar bi od njega zahtevala. Samo z psihodinamsko orientacijo bi to pridenost lahko razumeli kot storilnostno usmerjenost, ob upoštevanju razvojnih teorij oz. teorije objektnih odnosov pa vidimo, da storilnost nima avtonomne orientacije in da je posledica zahtev introjiciranega, preganjalskega in slabega dela matere. Zato so tudi psihoterapevtske intervencije usmerjene drugače: agresivnih vsebin, ki jih prinaša pacient, ne razumemo kot vsiljivk oziroma obsesij, ampak kot razcepljeno podobo sebe in objekta in so zato intervencije usmerjene na fuzijo dobre in slabe reprezentacije sebe in objekta ter na nevtralizacijo obeh nagonov. Psihoterapevtski objektni odnos oziroma transfer je pri takem pacientu prenos primarnih oziroma notranjih objektov, ki jih karakterizira odnos do matere.

Kot naslednjo razvojno linijo si pogledjmo nekaj značilnosti identifikacijskih problemov pri pacientu in nato proces izgradnje identitete. Tako kot je naš pacient doživljal objekt v razcepu, je imel razcepljeno tudi podobo o sebi na veličanstveno in idealizirano (bil je vedno najboljši v šoli) in na slab, uničujoč del sebe, bil je nevreden, izmeček, dvomil je v svoje sposobnosti, posebno glede spolnosti. Ker je bil primarni objekt pretirano preganjajoč, je bil s tem determiniran tudi popačen razvojni proces oblikovanja samopodobe. Oralno inkorporativna pozicija kaže na notranjo praznino, na prazen ego in zato je to praznino želel napolnjevati tako simbolično kot tudi zares, s hrano. Govoril je o tem, kako je nestrpen, kako prav hlasta - tako članke, ki jih bere, kot jed pred sabo.

Postopoma je pričel terapevtko uporabljati za pomožni ego, pripovedoval je, kako bi potreboval nekoga, ki bi mu povedal, kaj je prav in kaj ni. Kot idealni jaz zase mu je služila nedosegljiva idealizirana podoba moških, ki je skozi razvoj zaradi pomanjkanja moških ni mogel korigirati. Moške, ki jih je poznal in so odstopali od te predstave, je povsem razvrednotil. V začetku katerega koli odnosa z moškim, preden je preveril fantazije, pa je vstopal naivno zaupljiv, bil je pretirano predan in ni zmogel rivalstva. Zaradi tega je imel v službi velike težave in ni mogel napredovati.

Podobo o sebi je sprva gradil na projektivni identifikaciji. Sam ni mogel vedeti, kakšen je v resnici in je zato slab del projiciral vame, da bi se potem lahko s predelanim ponovno identificiral. Rekel je: "Vi ste zame neke vrste zrcalo in bojim se, da bi me lahko do konca razgalili. Bojim se, da bi ugotovil, da sem nekaj napihnjenega, nesposoben in nevreden dela, ki ga opravljam, in družine. Če ugotovim, da je to res, bi me to ubilo". Kasneje, ob nekem praznovanju s svojo generacijo pa se jasno diferencira od ostalih in doživi svojo integriteto. Postaja ponosen na to, kar je, in se s tem približuje falični poziciji.

Skozi celotno psihoterapijo so bile intervencije usmerjene tudi na nevtralizacijo impulzov. Na začetku je doživljal, da bi lahko ubil sebe ali terapevka njega, isti občutki, kot jih je poznal iz otroštva iz odnosa z materjo. Svoje občutke je verbaliziral celo takole: "Ves čas iščem nekaj, kar bi nevtraliziralo težo sovraštva. Mislim, da bi to bilo, če bi ugotovil, da sem uspešen in da me imajo ljudje radi". Vsakič znova smo v psihoterapiji presenečeni, kadar nam pacient verbalizira proces celo z istimi besedami, kot jih najdemo pri opisu teoretičnih konceptov, in vemo, da jih zanesljivo ne pozna. Kasneje je v terapiji napravil pregled preko občutkov do terapevke z besedami, da je sprva čutil sovraštvo in nezaupanje, kasneje se je uspel prepričati, da mu ne želim škodovati in da ve, da delam v njegovo dobro. S tem vemo, da je zapustil shizoidno-paranoidno pozicijo, se približal depresivni in še naprej gradil in utrjeval libidni del.

Zaradi simbiotičnih odnosov z materjo in pomanjkanja moških figur v otroštvu, kasneje ni zmogel tekmovalnih odnosov z moškimi, zmanjkovalo mu je prodornosti in zato so se pojavljale tudi težave na seksualnem področju. Tudi njegova seksualnost je bila prežeta z oralnimi in analnimi težnjami. Penis je doživljal kot slab in umazan, ki lahko poškoduje - tako kot je očetov mater in je sam zato njegov slab izmeček. Kadar je on slab in sadističen, takrat je lahko tudi prodoren in takrat nima težav v spolnosti. Vendar je takšen lahko samo pri ženskah, ki jih nima rad in jih doživlja kot kurbe. V primeru, ko gre za žensko, ki jo ima rad in predstavlja zanj dober, idealiziran objekt, ne more biti on sam slab, kar enači z agresivnim in prodornim in zato odpove. Dolgo ni verjel v dobre karakteristike sebe in svojega penisa in se je zato dolgo ukvarjal s svojim zakonom. Ženo je idealiziral in postavil v pozicijo madone, s tem jo je deseksualiziral in zaprl pot zadovoljivi spolnosti v zakon. Slab del žene, to je del, ki mu ni ugajal in ga je doživljal kot agresivnega, je dolgo izrinjal in zanikoval. Ker ni imel nevtraliziranih obeh nagonov, je mislil, da ima lahko ženo ali rad ali pa jo sovraži. Če jo ima rad, ne sme biti nanjo jezen. Dolgo se je ukvarjal s tem, kaj je ljubezen in ali sam lahko ljubi. Ko je uspel napraviti fuzijo in nevtralizirati nagonski del, je pričel ženi postavljati omejitve, pričel se je pripraviti, postal je angažiran doma namesto poprejšnjega umikanja v delo in počasi se je spreminjala tudi spolnost.

Zavedam se, da v povzetku, kot ta članek pravzaprav je, ni možno razumljivo in jasno predstaviti niti teoretičnih konceptov niti poteka psihoterapije. Teorije sem se komajda dotaknila, pri tem sem povsem izpustila Kohutov koncept "selfa", ki ga za razumevanje pacienta z razvojnimi deficiti vsekakor moramo poznati, pri predstavitvi psihoterapevtskega procesa pa sem želela predvsem zaščititi osebne podatke svojega pacienta, zaradi tega vem, da marsikaj ni napisano dovolj logično in ilustrativno.

Če za zaključek omenim razlike v tehniki med psihoterapijo pacientov z deficiti v objektnih odnosih in psihoanalizo, vidimo, da je celotna obravnava pacienta usmerjena pretežno na strukturiranje osebnosti. Analiza transfera pri takem pacientu pomeni v bistvu analizo objektnih odnosov. Razreševanje psihodinamskih konfliktov je tehnično, pa tudi vsebinsko šele v drugem planu. S strukturiranjem osebnosti posredno seveda povzročimo, da pacient vedno lažje in spretnjeje komunicira - pričenja uporabljati semantično komunikacijo in na ta način postaja vedno bolj analizabilen. Šele potem, ko napravi to razvojno pot, se terapija lahko nadaljuje bolj v obliki tehnike psihoanalize.

LITERATURA

- BALINT, M. *Osnovna greška. Biblioteka psiha. Zagreb (1985).*
 BLANCK, G. in R. *Ego Psychology II. New York, Columbia University Press (1979).*
 BLANCK, G. in R. *Ego psihologija. Teorija in praksa. Biblioteka psiha. Zagreb (1985).*
 BLANCK, G. in R. *Beyond Ego Psychology. Developmental Object Relations Theory. New York, Columbia University Press (1986).*
 FAIRBAIRN, W.R. *Psihoanalitičke studije ličnosti. Biblioteka psiha. Zagreb (1982).*
 KLEIN, M. *Zavist i zahvalnost. Biblioteka psiha. Zagreb (1983).*
 KOHUT H. *Analiza sebstva. Biblioteka psiha. Zagreb (1990).*

Eva D. BAHOVEC

Pedagoški inštitut, Ljubljana

KAJ JE PSIHOLOGIJA?

WHAT IS PSYCHOLOGY?

POVZETEK

Analizirani sta dve možnosti za ponovni premislek o znanstvenem statusu sodobne psihologije: prva je povezana s poskusom, da bi našli trdni temelj psihologije v nevrofiziologiji, druga z epistemološko utemeljeno zgodovino znanosti, ki je v središču filozofskih razprav in ki jo je mogoče povezati s Freudovo "revolucijo v znanosti". Ob ideji zgodovine psihologije, kakor jo je razvil George Canguilhem, so prikazane glavne tradicije v zgodovini psihologije (psihologija kot naravoslovna veda, utemeljena v razmerju "zunanjih čutov" in psihičnega do telesa, ter psihologija kot veda o "notranjem čutu", o subjektiviteti, utemeljena v Descartesu in v nastanku novoveške znanosti). Freudova psihoanaliza je interpretirana kot tretja alternativa, kot poskus odgovora na vprašanje o telesni lokalizaciji psihičnega, kakor tudi na vprašanje o subjektu, ki se razlikuje od empiričnih individuov iz psihološkega raziskovanja.

ABSTRACT

The two possibilities to rethink the scientific status of contemporary psychology are analyzed: the first one is related to the attempt to find a solid foundation for psychology in neurophysiology, the second to the epistemologically grounded history of science, which is in the center of philosophical debates and which is related to Sigmund Freud's "revolution in science". Through the idea of the history of psychology, as developed in George Canguilhem, the main traditions in the history of psychology (psychology as a natural science, grounded in relation of "the outer senses" and of the psychic to the body, and psychology as the science of "the inner sense", of subjectivity, grounded in Descartes and the foundations of the modern science) are discussed. Freud's psychoanalysis is offered as a third alternative, as an attempt to give an answer to the problem of the somatic localization of the psychic, as well as the problem of the subject, distinguished from empirical individuals, figuring in contemporary psychological research.

Definicija psihologije, po kateri naj bi bila psihologija tisto, s čimer se ukvarjajo psihologi, po mojem mnenju ne drži povsem. V prispevku¹ bom poskusila v grobih potezah nakazati, zakaj psihologija ni niti zgolj tisto, kar najpogosteje počnejo psihologi, niti le veda o vedenju, zavesti ali nezavednem, kot jo poskušajo opredeliti glede na predmet. Če tej "negativni" definiciji dodam izhodišče za "pozitivno" izpeljavo, bi rekla, da je psihologija veda, ki ima svoje teoretske temelje in ki ji v zgodovini znanosti pripada prav posebno mesto.

V čem je psihologija kot veda, ki se uvršča v širšo zgradbo znanstvenih teorij, problematična? V razpravah psihologov pogosto naletimo na mnenje, da je psihologija kot znanost v krizi. Toda zavest o krizi se vleče tudi skozi vso njeno dosedanje zgodovino, odkar se je v prejšnjem stoletju ločila od filozofije.² Na eni strani imamo različne smeri in šole (behaviourizem, psihoanalizo in humanistično psihologijo, če navedem klasično trojico, in pa seveda novejši "kognitivni obrat"), ki jih ni mogoče povezati v širšo teorijo in v enotno podobo psihologije, na drugi strani pa metodologijo, s katero je mogoče različne delne koncepte empirično preverjati. Tako je izbor teoretske pozicije prepuščen takšni ali drugačni odločitvi, razprava o utemeljenosti psihološke znanosti pa se izteče v razpravo o nasprotjih, ki jih poznamo iz učbeni-

kov psihologije: o objektivizmu in subjektivizmu, atomizmu in holizmu, strukturalizmu in genetizmu, kognitivizmu in psihodinamizmu, biologizmu in sociologizmu.

Kakšna rešitev se nam torej ponuja?

Od psihologije k nevrofiziologiji

Ena možna pot je sestop po lestvici znanosti v smeri njenega prototipa, naravoslovja, torej sestop, ki povezuje psihologijo s fiziologijo in nevrologijo in ki je usmerjen v raziskovanje bioloških korelatov psihičnih procesov. Tako metode kot rezultati teh mejnih področij so nadvse zanimivi in gotovo, vsaj zame, tudi nadvse fascinanti.

Poglejmo elektrofiziološke meritve in se vprašajmo, kaj lahko od tod zremo o psihologiji kot znanosti. Poglejmo metodo možganskih evociranih potencialov, metodo vizualnih, avditivnih, somato-senzoričnih električnih potencialov, ki jih lahko detektiramo z elektrodami na površini glave (ob uporabi metode povprečevanja). Prve, začetne komponente teh potencialov so sicer res neposredno povezane s fizikalnimi značilnostmi dražljajev, poznejše komponente, npr. val N₁₀₀, N₂₀₀ P₃₀₀, CNV, RP, ki so predmet vse bolj temeljitega raziskovanja, pa so prej odraz psihične elaboracije, odvisne od kompleksnosti dražljajev in nalog, ki jo morajo preiskovanci opraviti.³

1 Besedilo je predavanje za izvolitev v naziv predavatelja za občo psihologijo novembra 1990 na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

2 O tem gl. npr. M. Ule, Od krize psihologije h kritični psihologiji, Delavska enotnost, Ljubljana 1986.

3 Več o tem gl. E. Bahovec, Psihologija in elektroencefalografija, Posvetovanje psihologov Slovenije (1978), Ljubljana 1979, str. 227-232; Psiholingvistika in nevrolingvistika: možganski evocirani potenciali, Anthropolos, 1978, 5-6, str. 93-107; Študij vala P300 in CNV na temenu v nalogi diskriminiranja besednih dražljajev, Revija za psihologijo, 1982, 12 (1-2), str. 1-10; Psihofiziološki vidiki procesov odločanja, v J. Musek, Narava in determinante zavestnega odločanja, Znanstveni inštitut FF, Ljubljana 1985, str. 76-87 idr.

Toda tu smo še vedno na neki zelo elementarni ravni, in čeprav je mogoče distribucijo evociranih potencialov in valov že dokaj natančno določiti, nevrofiziologi in psihofiziologi še vedno poudarjajo pomen delovanja centralnega živčnega sistema kot celote, o čemer je že Lashley pisal kot o "zakonu možganske mase". Svarijo pred posplošitvami o lokalizaciji psihičnih procesov, utemeljeni v možganski anatomiji, v preučevanju možganskih lezij in poškodb (ki pravladuje v nevropsihologiji), pred direktnim povezovanjem nevrofizioloških pojavov z anatomskimi substrati, in začenjajo govoriti o "delokalizirani lokalizaciji", kakor koli paradokso se že to sliši. Na eni strani je torej nevropsihologija, na drugi psihofiziologija, na eni anatomija in struktura, na drugi fiziologija in funkcija, na eni klinična nevrofiziologija, na drugi eksperimentalna; povsod imamo neki bistveni razkorak, ki še naprej zapleta že tako zapleteni odnos med sferama telesnega in psihičnega, neko načelno razliko. W. Grey Walter, ki je odkril kontingentno negativno variacijo, enega najbolj zapletenih in s psihološkega vidika najbolj zanimivih možganskih evociranih potencialov, pravi o tem takole:

"Velika težava pri poskusih, da bi združili psihologijo in fiziologijo, je v tem, da nobena od njiju ne spoštuje prav dosti pojmov, merskih enot in aksiomov druge. Fiziologi opisujejo psihologijo kot umetnost brez občutij ali navdih, ki je našemljena v znanost brez meril in temeljnih resnic. Psihologi jim vračajo, da fiziologi uporabljajo elegantne tehnike za eksperimentalno dokazovanje obrablenih idej. Psihologi pa se z užitkom spuščajo v poskuse, ki so tehnično nemogoči, in nazadnje pristanejo pri statistični analizi, ki se ji tako in tako vsak posmehuje. Neglede na prijateljsko zbadanje so psihološki koncepti, vsaj z gledišča fiziologa, res zelo ohlapni in nerabni, medtem ko fiziološki zakoni in tehnike, ki so uporabni za periferne živce ali razrezane živali, odpovedo, kakor hitro se lotimo človeka nad vratom. Fiziologi, ki se ukvarjajo s človekom, se morajo kmalu naučiti, da se prenekateri pojem splošne psihologije ne nanaša na nobeno realno stvar ali dogajanje. Zmaj in samorog sta splošno znani besedi, čeprav še nihče ni videl ne enega ne drugega, in v tabele psihofizioloških eksperimentov bi morali velikokrat vpisati: tukaj naj bodo zmaji."¹ W. Grey Walter ima verjetno v mislih tisto, čemur v psihologiji rečemo, dokaj sofisticirano, intervenirajoče variable in hipotetični konstrukti, torej neko vmesno entiteto med dražljajem in odgovorom, o kateri sklepamo na osnovi kombiniranja različnih empiričnih podatkov. V mislih pa je imel morda tudi drugo, temnejšo plat razvpite interdisciplinarnosti: zgrešeno srečanje med vedami, ki se ukvarjajo s psihičnimi procesi kot skupnim objektom analize.

Če torej prestopimo z ene ravni organizacije na drugo, lahko kaj hitro zagrešimo nepopravljivo napako. Ali razpravljamo o možganih in o mikroskopskih podrobnostih ali pa o makroskopskem stanju posameznika, je rekel Nobelov nagrajenec Jean-Pierre Châgneux ob izidu svoje slavne knjige *Nevronski človek*.² In nadaljeval: V svoji spontani filozofiji biologa in fiziologa si lahko sicer predstavljam, da živčni sistem ni dosti več kot skupek sinaps in da tu tiči tudi skrivnost psihičnega življenja, "toda to so vprašanja, ki si jih kot znanstvenik pravzaprav ne bi smel zastavljati". Problem razmerja med atomizmom in holizmom (in posredno tudi problem razmerja med strukturalizmom in genetizmom), ki ga poznamo iz psiho-

loških učbenikov, je torej del nekega širšega problema, nekega širšega problemskega sklopa, ki zadeva razmerje med posameznimi znanostmi, med psihologijo, fiziologijo, anatomijo, a zadeva tudi idejo o enotni znanosti iz klasične pozitivistične paradigme, (posredno pa tudi razmerje med eksperimentom in konceptom, opazovanjem in teorijo, znanstvenimi pojmi in zunanjo realnostjo, znanstvenimi teorijami in drugimi vrstami vednosti ali verovanja itd.) - torej problem, ki sega prav v jedro razprav v sodobni filozofiji in zgodovini znanosti.

Od psihologije k filozofiji in zgodovini znanosti

Te razprave bom kratko povzela, da bi lažje pokazala, zakaj mislim, da bi se morala psihologija, ko razpravljamo o njeni teoretski zgradbi, odpovedati preveliki zavezanosti v empirijo, v pozitivistično ali neopozitivistično paradigmo znanosti, in zakaj bi se lahko problemu svoje znanstvenosti približala tudi z druge strani, skozi epistemološko utemeljeno zgodovino znanosti.

Osrednje vprašanje, ki navdihuje sodobno filozofijo znanosti, je vprašanje zgodovinskega razvoja znanosti. V anglo-ameriški filozofiji nastopi obrat k problemu razvoja s K. R. Popperjem, ki raziskuje rast znanstvenega spoznanja v procesu nenehnega kritičnega preverjanja hipotez in teorij na osnovi falsifikacije s "ključnim eksperimentom". Popper sicer ne verjame več v primat čutnega izkustva, od katerega bi se potem povzpeli k teoriji, temveč vztraja pri vselejšnji teoretski, pojmovni posredovanosti znanstvenega spoznanja. Toda preverjanje teorije ostaja zavezano čutnemu izkustvu: teorijo lahko falsificira in izloči iz nadaljnega razvoja znanosti le eksperiment.

Radikalnejši prelom z neopozitivizmom nastopi šele z delom T. S. Kuhna, z njegovim pojmovanjem znanstvene revolucije kot zamenjave ene paradigme z drugo. Kuhnov koncept paradigme je širši od pojma teorije: paradigma je osnovni pojmovni okvir in vsebuje "vzorčne primere", ki ne nakazujejo le rešitev, temveč določajo že sam način zastavitve vprašanja, poleg tega pa vsebuje celotno konstelacijo vrednot in prepričanj pripadnikov znanstvene skupnosti. Paradigma torej vključuje elemente, ki so prej veljali za neznanstvene ali zunaj-znanstvene.

Razvoj znanosti znotraj paradigme je značilen za stanje, ki ga Kuhn imenuje normalna znanost. Ko se možnosti takšnega razvoja izčrpajo in ko postanejo nepravilnosti, ki jih v obstoječi paradigmi ni mogoče odpraviti, vse bolj številne in moteče, pride do znanstvene revolucije, do nenadnega, kratkega in nepričakovanega prehoda v novo paradigmo. Zamenjava stare paradigme z novo torej tu ni več posredovana z eksperimentalnim preverjanjem in falsifikacijo. Poleg tega razvoj znanosti za Kuhna ni kumulativen proces, postopno širjenje in kopičenje vednosti ali odstranjevanje zmot. Nova paradigma je s prejšnjo v temelju nezdružljiva in jo zaznamuje radikalni prelom, prava gestalt sprememba figure and ground, kot ji pravi Kuhn.

Ob Kuhnovem delu se je razvila obširna razprava, pri kateri sta poleg njega in Popperja sodelovala med drugimi tudi I. Lakatos in P. Feyerabend, v ospredju pa so bila vprašanja diskontinuitete v razvoju znanosti in nepri-

1 W. G. Walter, "Can attention be defined in physiological terms?", 1969, nav. po J. Lokar, Nekatere nevrofiziološke in psihofiziološke značilnosti CNV pri človeku, Disertacija, Medicinska fakulteta, Ljubljana 1973.

2 L'homme neuronal, intervju v reviji Ornicar?, 1979, 17-18, str. 144.

merljivosti zaporednih paradigem. Ne da bi nam bilo treba tu obnavljati poteka in izida teh razprav, Kuhnov odgovor kritikom in odgovore Kuhnovih kritikov,¹ lahko sklenemo, da se je z njegovo *The Structure of Scientific Revolutions* (1962) v temelju spremenil odnos filozofije znanosti do zgodovine znanosti in da je postalo vprašanje razmerje med njima, vprašanje, kako sploh misliti to razmerje, osrednji, a žal vse preveč zanemarjeni topos teoretskih razprav.

Tudi v francoski tradiciji so v filozofiji znanosti v središču zanimanja prav ta vprašanja. Utemeljitelj francoske epistemologije G. Bachelard je razvil koncept epistemološkega preloma, s katerim je poskušal razložiti nastanek znanosti kot prekinitev s predznanstvenim diskurzom, z naivnim realizmom, hkrati pa je v tem okviru razčlenil mejnike v zgodovini znanosti. Koncept epistemološkega preloma zadeva, tako kot Kuhnova znanstvenega revolucija, teoretsko, neizkustveno raven: prelomu sledi reorganizacija celotnega konceptualnega polja, v katerem so definicije pojmov določene na osnovi medsebojnih teoretskih relacij.

Pojem epistemološkega preloma je treba razumeti ob Bachelardovi nenehni polemiki s pozitivizmom: "realizmu" v epistemologiji je vzporeden "kontinuitizem" v zgodovini znanosti, epistemološki prelom pa je razumeti kot nasprotni pol, kot negativ predstave o nepretrganem razvoju znanosti, kot polemični koncept, ki spet posega v razpravo o meji med znanostjo in njeno zunanostjo. Bachelard ga zastavlja v obliki vprašanja o razmerju med znanstvenim in predznanstvenim diskurzom, zdravo pametjo in "znanstvenim duhom", objektom čutne gotovosti in objektom spoznanja,² dalje pa ga razvije njegov naslendid, G. Canguilhem.³

Kaj bi lahko od tod najprej sklenili o sodobni psihologiji? Strah pred "spekulativnostjo", kot temu pravijo, in nezanimanje za zgodovino znanosti se ravno tako kot zavest o krizi psihologije vleče skozi vso njeno zgodovino, odkar se je v prejšnjem stoletju ločila od filozofije. Toda ta protiteoretska naperjenost psihologov, pri kateri včasih nastopa spekulativnost kot sinonim za teoretsko refleksijo in s tem za nekaj slabega, neznanstvenega, bo morala vendarle vsaj malo odstopiti od neopozitivistične paradigme znanosti.

Danes celo v naravoslovnih vedah priznavajo, da imajo teorije svojo lastno dinamiko in da eksperimenti ne morejo pojasniti vsega. Namesto preverjanja na velikih vzorcih empiričnih podatkov se bomo morali začeti zanašati tudi na druge kriterije, na notranjo konsistentnost, ustreznost, širino teorij itd., in pa na tisto tradicijo iz zgodovine psihologije, ki ji obdelava konceptov ni nekaj popolnoma tujega. V nemoči, v krizi psihologije, ki se utaplja v množstvu delnih konceptov, je mogoče ugledati tudi potencialno moč, ki pa je seveda lahko le plod trdega teoretskega dela, "analize in kritike konceptov", kakor pravi Canguilhem, ki so nekaj drugega kot splošna teorija in nekaj drugega, kot so izrazi in termini, skratka, nekaj, kar je treba šele raziskati. To je naloga, ki se danes, po vseh razpravah v sodobni filozofiji in zgodovini zna-

nosti, zastavlja obči psihologiji kot najbolj teoretični veji psihološke znanosti.

Dve tradiciji v psihološki teoriji

Ko govorimo o epistemološko utemeljeni zgodovini znanosti in o psihologiji kot naravoslovni vedi, o sestopu k fiziologiji in nevrologiji, se, zgodovinsko gledano, najprej spomnimo na Aristotela in njegovo *De anima*. Toda znanost o duši, psyché, o tem naravnem bitju, nastopa tu kot del splošne biologije - v enem od spisov, ki se v kontekst u delitve na fiziko, metafiziko in logiko, umešča v prvo skupino. V duhu te tradicije najdemo še v začetku sedemnajstega stoletja razprave o duši v poglavju o fiziki, in sicer kot o posebni obliki živega telesa, ne pa kot o posebni substanci, ločeni od materije. Preučevanje organov zavesti, zunajjih čutov (petih čutov) in notranjih čutov (zdrave pameti, fantazije, spomina) se v ničemer ne razlikuje od preučevanja dihalnih ali prebavnih organov.³ Znanost o duši je le eno od območij fiziologije, le forma med formami, četudi je zavest o formi, na vrhu hierarhije.

In ravno k temu antičnemu pojmovanju se vrača del moderne psihologije, tisti del, ki se navezuje na nevrofiziologijo. Toda vrača se preko ključnega postajališča, preko preloma, ki ga za aristotelizem pomeni Galen. Ta je, navdahnjen od Alkmeona, Hipokrata in Platona, klinično in eksperimentalno dokazal, da sedež občutenja in gibanja ni srce, temveč možgani. Njegovo empirično pnevmatologijo, če ji lahko tako rečemo, njegovo teorijo o animalnih duhovih, je po dolgih stoletjih, ob koncu osemnajstega stoletja zamenjala elektronevrologija. In Gall, ki se neposredno navezuje na Galena. Čeprav se nam danes lahko zdi njegova frenologija zastarela, če ne celo kaj hujšega, ne smemo pozabiti, da je več kot pol stoletja odločilno opredeljevala preučevanje možganske lokalizacije, vse tja do Broceja. Gallova frenologija ni le stranpot ali gola zmota, temveč konstitutivni del zgodovine, ki ravno tako zahteva razlago in teoretsko refleksijo. Tudi v tem se epistemološka zgodovina znanosti razlikuje od pozitivistične.

Toda če se sprašujemo, kaj je psihologija, ne moremo mimo druge velike tradicije, mimo tradicije psihologije kot vede o subjektiviteti, o samozavedanju. Ne moremo mimo Descartesa, od koder Canguilhem izpeljuje oboje, psihologijo kot "fiziko zunanjih čutov", kot vedo o razmerju med dražljajem in odgovorom, ki jo je pozneje kvantitativno utemeljil Fechner, a tudi psihologijo kot "znanost o notranjem čutu", o notranjosti, o duši, ki je druga plat telesa in ki jo je mogoče spoznati samo posredno, preko refleksije: tako kot se zrcali naša podoba v ogledalu. Toda pogledu zgodovine filozofije, ki ga Canguilhem dalje razpreda ob Maine de Biranu in Royer-Collardu, bi bilo smiselno prav na tem mestu dodati pogled filozofsko utemeljene zgodovine znanosti, pogled alternativne, polemične zgodovine, ki so jo poleg njega razvijali Bachelard in Koyré ter pozneje Foucault.

Pred nami je torej problem razmerja med zunanjim in notranjim, ki nima od Descartesa naprej nič več skupnega z aristotelovsko notranjostjo tistega, "kar je v glavi".

1 Več o tem gl. I. Lakatos and A. Musgrave (Eds.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge 1977; tu najdemo prispevke J. N. Watkinsa, S. E. Toulmina, L. Pearce Williamsa, K. R. Popperja, M. Masterman, I. Lakatosa in P. K. Feyerabenda.

2 Več o tem gl. E. Bahovec, "George Canguilhem and Recent Controversies about the Relation between History and Philosophy of Science", v P. Weingartner and G. Schurz (Eds.), *Philosophy and Natural Science: Borderline Questions*, Holder-Pichler-Tempsky, Wien 1989, p. 83-86.

3 Prim. G. Canguilhem, "Qu'est-ce que la psychologie ?", v *Etudes d'histoire et de philosophie des sciences*, Vrin, Paris 1979, str. 368.

Takšno razpravo o razliki med fiziko zunanjih čutov, ki se izteče v behaviourizem, in znanostjo o notranjem čutu, Canguilhem naposled sklene - spet preko Galena in njegove utemeljitve psihopatologije kot vmesnega člena - s Freudom.

Problem notranjega in zunanjega, psihologije in telesa, denimo, dražljaja in odgovora na eni strani in intervenirajočih variabel ali hipotetičnih konstruktov na drugi, se lahko poskusimo približati še nekoliko drugače. To drugo, pravzaprav tretjo pot, ki ravno tako vodi od Descartesa do Freuda, ki pa hkrati poskuša upoštevati oboje (psihologijo kot vedo o konstituciji subjektivitete in psihologijo kot naravoslovno vedo, osredotočeno na problem lokalizacije psihičnih procesov v telo), bi lahko zastavili ob problemu, ki ga bomo za začetek označili kot problem "artikulacije psihičnega kot prostora".

Kopernik in Descartes

Osrednje vprašanje, ki smo mu zdaj na sledi, je torej vprašanje, kako povezati skupaj obe poti, obe tradiciji v zgodovini psihologije. Toda namesto kontinuirane podobe zgodovine znanosti nas tu bolj zanima prelom, ki ga psihologiji prinaša nastanek novoveške znanosti in s tem povezana podoba človeka.

Podoba človeka, o kateri govorimo, torej ni podoba človeka v psiholoških eksperimentih in raziskavah, o kateri piše na primer John Shotter,¹ temveč podoba človeka novoveške znanosti, ki pa morda ni nič manj zavezujoča za psihologijo in za njeno razmerje do filozofije znanosti.

Kako vpliva napredovanje razuma, od Kopernikove revolucije v znanosti naprej, na spreminjanje podobe, ki jo ima človek o samem sebi, na refleksijo njegovega položaja v svetu, v zunanjem prostoru, in kako je to povezano z nastajanjem same meje med notranjim in zunanjim - z artikulacijo prostora kot reprezentacije, kot razlike med središčem in obrobjem, notranjim in zunanjim, prostorom in mestom? Kaj pomeni za psihologijo, če rečemo, da se je s Kopernikom zamajala gotovost človekovega sveta, ali, kot pravi Freud, da človek ni gospodar niti v lastni hiši?

Izid Kopernikove *De Revolutionibus Orbium Caelestium* leta 1543, - pravi veliki zgodovinar znanosti in epistemolog Alexandre Koyré, - je velik dogodek, morda celo večji in pomembnejši od padca Carigrada ali odkritja Amerike. Kopernikov heliocentrični sistem pomeni dvojno destrukcijo: destrukcijo grškega geocentričnega sveta, organiziranega okrog statične in negibne Zemlje, in destrukcijo srednjeveškega antropocentričnega sveta, organiziranega okrog človeka (v koncentričnih krogih in s podobo Boga kot najširšega, vseobsegajočega kroga), okrog človekovega dostojanstva. Podoba človeka in njegovega položaja v svetu je podoba, ki je povezana z razgradnjo razmerja, trdnega razmerja med središčem in obrobjem, razgradnjo določene prostorske reprezentacije.

Ključna je ravno specifična oblika destrukcije starega sveta, oblika prostorske reprezentacije koncentričnih krogov, in način, kako je mogoče v tem sistemu pojmovati razliko med notranjostjo in zunanostjo, kako misliti tisto, kar je bilo prej najbolj znotraj, v središču, kot nekaj zunanjega, in hkrati kako misliti zunanost, instanco dru-

gosti, heterogenosti, ki se vpisuje v najožje jedro človekovega bivanja.

Kako je torej destrukcija, Koyréjeva dvojna destrukcija starega sveta, vplivala na človekovo podobo in na nastajanje subjektivitete v moderni dobi? Ključni vmesni člen med Kopernikom in Freudom je seveda Descartes, ki je poskušal kaotičnemu svetu, svetu brez trdnega oporišča, spet določiti novo, trdno in dobro utemeljeno središče. Descartes koperniško revolucijo dopolnjuje, a ji hkrati tudi nasprotuje.

Pri Descartesu imamo, v zelo grobih potezih, vednost v obliki dolgih verig razlogov, *series rationum*, v katerih je vsak element odvisen le od predhodnega, metoda dvoma pa služi izključevanju vsega, kar moti linearnost, zaporednost teh verig. Poleg tega pa imamo njegov *cogito*, njegov slaven stavek "mislim, torej sem," ki bi ga lahko razumeli kot rešitev ali odgovor na zgubljeni geocentrizem in antropocentrizem, kot iskanje gotovosti v kaotičnem, negotovem univerzumu. Skepticizem novega, razsrediščenega sveta je lepo opisal John Donne v eni svojih pesmi iz *Anatomije sveta*:

*And new Philosophy calls all in doubt,
The element of fire is quite put out;
The Sun is lost, and the earth, and no man's wit Can well
direct him, where to look for it. 'Tis all in piece,
all cohaerence gone;
All just supply, and all Relation.*

Kot vemo iz Pravil, temelji gotovost vednosti na metodi dekompozicije, razgradnje zapletenih stavkov, proposicij, v preproste stavke, v poslednje elemente, razporejene v linearne zaporedne verige. "Vsa metoda," pravi Descartes, "je v redu in v razporeditvi tega, na kar nam je osredotočiti ostrino uma, da odkrijemo kako resnico. Tega načela se bomo zvesto držali, če bomo zamotane in nejasne stavke postopoma reducirali na enostavnejše, nato pa se bomo - izhajajoč iz intuicije tistih, ki so od vseh najpreprostejši - skušali po istih stopinjah povzpeti do vseh drugih spoznav."² Nobene resnice ni mogoče misliti ločeno od mesta, ki ga ima v redu, v *series rationum*, in dvom je tu najprej zato, da izvrže prav vse, kar se temu redu ne podreja, kar moti linearnost in kontinuirnost verige jasnih in razvidnih in s tem tudi resničnih razlogov, ki niso torej nič drugega kot residuum takšnega miselnega postopka.

Gotovost subjekta pa je, kot vemo iz Meditacij, utemeljena v zaporednem izključevanju vsega, o čemer je mogoče dvomiti, v postopnem izključevanju zunanjih sfer, plasti, ki se nalogajo okrog jedra, okrog mesta, kjer biva *cogito*. Tu torej nimamo več opraviti s čisto gotovostjo notranjega veriženja razlogov, brez kakršne koli reference na zunanjo realnost, temveč je gotovost subjekta gotovost, do katere pridemo s pomočjo postopnega opuščanja "zunanosti": najprej najbolj zunanje sfere sveta, kakor da "nebo, zrak, zemlja, barve, oblike, zvoki in vse vnanje stvari niso nič drugega kot varljiva slika",³ nato sfere človekovega telesa: "samega sebe bom gledal, ko da nimam rok, oči, mesa, krvi, nobenega čuta, ko da imam vse to le po svoji zmotni misli."⁴ Spet znotraj naslednje sfere, do katere tako napredujemo, znotraj sfere *semina scientiarum*, poznejših vrojenih idej, pa imamo naposled čisto minimalno točko gotovosti samega dejanja dvo-

1 J. Shotter, *Images of Man in Psychological Research*, Essential Psychology, Methuen, London 1975.

2 R. Descartes, *Pravila kako naravnati umske zmožnosti*, Slovenska matica, Ljubljana 1957, str. 124.

3 R. Descartes, *Meditacije*, Slovenska matica, Ljubljana 1973, str. 54.

4 Ibid.

mljenja, popolnoma izpraznjene zavesti - brez kakršne koli vednosti, kjer se lahko naposled vprašam: Mar nisem jaz ta, ki zdajle dvomi domala o vsem?¹ Namesto linearne verige dvom tu sledi prav nasprotno koncentričnim sferam vse večje gotovosti v smeri absolutne, "sončne" svetlobe, ki že kar nenavadno spominjajo na kroge astronomskih sistemov.

Absolutno gotovost, s katero se Descartes postavlja po robu kaotičnemu in omajanemu svetu novoveške znanosti, in novi podobi človeka, izvrženega iz njegovega središča, doseže torej (Descartes) z dvema potezama: tako da, kar zadeva gotovost vednosti, z metodo dvoma izključi iz njene verige vse, kar moti njeno linearnost, in tako da, kar zadeva subjekt, z metodo dvoma izloča koncentrične sfere okrog trdnega jedra jasnih in razvidnih resnic, vse do samorazvidnosti cogita. Gotovost vednosti pomeni napredovanje po čisto ravni poti popolnega sosledja členov serije razlogov, znotraj razuma in ne glede na zunanjo realnost, gotovost subjekta in njegovega obstoja pa napreduje v krožnih sferah, mišljenih po modelu astronomskega sistema. Oddaljenost od središča je sorazmerna stopnji negotovosti: večja ko je razdalja, manjša je stopnja gotovosti. In nasprotno, bliže ko smo središču, trdnější in stabilnejši je temelj vsega bivajočega.

Sprva bi nemara res lahko sodili, da je Descartes človeka znova postavil v središče, iz katerega ga je pregnal Kopernik, in da je s pomočjo metodičnega, fiktivnega dvoma zgubljeni geocentrizem nadomestil z "egocentrizmom" v dobesednem pomenu besede, z avtorefleksivnim mišljenjem točno v sredini.² Toda v tem primeru bi spregledali ključni problem, namreč problem "artikulacije prostora kot reprezentacije", ki nam ga ponuja Descartesova topologizacija subjekta, če lahko tako rečemo, in kot bomo videli pozneje, je to tudi problem, ki se ga ponovno loti Freud.

Za zdaj samo tale bistvena ugotovitev: ko napredujemo po subjektovi "astronomske" strukturi od najbolj zunanjih krogov proti notranjosti, na koncu ne pridemo do trdnega oporišča ali do nove podobe človeka, temveč do praznega središča, do točke čisto izpraznjene vednosti in čisto izpraznjenega subjekta, punktualnega in medlečega, kot pravi Lacan v Seminarju XI, nekje vmes med "še ne" in "ne več". Ponovna utemeljitev središča je mogoča le za ceno popolne redukcije: subjekt kot izpraznjena instanca simbolnega in Jaz kot instanca identitete in samoutemeljenosti, si stojita pri Descartesu v diametralnem nasprotju.

Telesna lokalizacija psihičnega kot epistemološki problem

Da bi lahko to branje Kopernika in Descartesa s Freudom nadaljevali, se moramo vrniti k prvi razvojni liniji psihologije, ki jo ponuja epistemološka zgodovina znanosti, k težnji po lokalizaciji psihičnih procesov v telo. Od Galena naprej je to lokalizacija v možgane in možganske animalne duhove, od Galla naprej v dele možganske površine, ki ustrezajo sedežem posameznih lastnosti, zmožnosti in nagnjenj, na primer od smisla za razmerja med barvami do nadarjenosti za slikarstvo, od spomina za osebe do smisla za imena ter do besednega spomina, od ponosa do

nečimrnosti, od instinkta po samoohranitvi do nagnjenosti k poroki, od občutka za lastnino do nagnjenosti h kraji in umoru. Vodilni motiv Gallovega dela je ravno utemeljitev znanosti o psihičnem v sistematizaciji različnih delov korteksa in v možganski fiziologiji, ki mora nadomestiti filozofske spekulacije, če hočemo priti do resnične znanosti o človeku.³

Frenologijo lahko imamo danes za zastarelo, nekoliko naivno ali morda celo delirantno stranpot. Lahko pa jo imamo tudi za nekakšen poskus, ki se je zgodil prezgodaj, predvsem pa za poskus, ob katerem si moramo zastaviti vprašanje, kot pravi zgodovinar frenologije in Canguilhemov učenec, Lanteri-Laura, kakšna je njena epistemološka zgradba, kakšni vrsti spoznanj o človeku je na sledi.⁴ Frenologija je naravoslovna veda, hkrati pa je tudi veda o načinu povezanosti psihičnega in telesnega, ki ga je mogoče izslediti s pomočjo lobanje in njenih specifičnih oblik, v katerih psihologija ni le zapisana, ampak se z njihovo pomočjo tudi vpisuje v telo.

Ravno za to dvojnost Gallove zastavitve, ne pa za končne izide njegovih raziskav, se zanima epistemološka zgodovina psihologije, in ravno ta dvojnost nakazuje tudi možnost, kako hkrati misliti, kako hkrati teoretsko utemeljiti oba glavna tokova v zgodovini znanosti, tokova psihologije kot naravoslovne, "lokalizirajoče" vede in psihologije kot vede o subjektiviteti. Zanima nas, z drugimi besedami, vprašanje, kako umestiti psihične procese v telo, ne da bi se pri tem zgubila vsa v zgodovini filozofije elaborirana problematika razmerja med notranjim in zunanjim, središčem in obrobjem, subjektivnim in objektivnim, polnim in praznim, a tudi problematika vmesne, posredniške instance, problematika meje. Tu nas vodi pot od Descartesa, od duše, ki ima sedež v edinem nesimetričnem, torej tudi edinem osrediščnem delu telesa, v epifizi, do odmika od telesa, do Freudove elaboracije psihičnega kot prostora, ki ga tudi Freud, tako kot Gall, vztrajno poskuša anatomske fiksirati.

Brž ko začne Freud teorizirati nezavedno, poseže po prostorskem prikazu. To je prostor psihičnega aparata, to so Darstellungen in Vorbilder, ki tvorijo poleg temeljnih konceptov psihoanalize in temeljnih načel psihičnega dogajanja jedro njegove teorije. Prehitro bi bilo reči, da psihični aparat ponazarja razliko med posameznimi sistemi, med nezavednim, zavestjo in predzavestjo, ali pozneje razliko med instancami v drugi topiki, temveč so to resnične Fiktionen, kot jim pravi Freud, v vsej globini in razsežnosti te besede, in njihov status je Freuda mučil prav do njegovih zadnjih del.

V rojstnem mestu psihoanalize, v Traumdeutung (1900a), imamo namesto realistične, v nevrologiji utemeljene podobe (iz "Entwurf einer Psychologie", 1895), pred seboj specifična mesta, Lokalitäten, in razmerja med "instancami" ali "sistemi", ki si jih lahko predstavljamo po zgledu optičnih aparatov: mikroskopa, fotoaparata, teleskopa, torejpo zgledu prostora, ki ga določajo idealne, virtualne točke in sečišča črt, ki jih zarisujejo svetlobni žarki. V tej primerjavi "ustreza psihično mesto nekemu mestu znotraj aparata, na katerem nastaja ena od predhodnih stopenj slike," ki jim ne ustreza "noben oprejemljiv sestavni del aparata."⁵

1 Prim. ibid., str.59.

2 Tako sklene B. Baas v svoji interpretaciji Descartesa, na katero se tu opiram (B. Baas et A. Zaloszy, Descartes et les fondements de la psychanalyse, Navarin Osiris, Paris 1988).

3 Prim. G. Lanteri-Laura, Histoire de la phrénologie, P.U.F., Paris 1970, str. 83-84; prim. tudi uvod.

4 Ibid., str. 205-206.

5 S. Freud, Die Traumdeutung, v Studienausgabe, Bd. 2, Fischer, Frankfurt/Main 1982, str. 512-513.

Vendar se prostorske upodobitve psihičnega aparata drži imperativ, da bi morali ta idealni prostor umestiti v človeško telo, da bi to "spekulativno možgansko anatomijo", metaforiko leč, ki podaljšujejo človekov pogled, a ga tudi, tako kot fotografski aparat, spominsko beležijo, anatomsko fiksirali. Isti psihični aparat, po katerem se v Traumdeutung pretakata energija in vzdraženje "tako kot" svetlobni žarki v optičnem aparatu, je tudi potem, ko je prevzela utemeljujočo vlogo nevrologije metapsihologija, mišljen po "modelu vsakega psihičnega aparata", namreč po modelu njegovega atomskega substrata, lokalizacije v posamezne dele centralnega živčnega sistema.

To je še toliko bolj presenetljivo, ker je Freud že v času, ko je pisal o afazijah, o tem - od Broca in Wernickeja naprej - paradigmatskem primeru vsake možganske lokalizacije, nastopil proti iskanju anatomskih povezav. V osrednjem metapsihološkem spisu, "Das Unbewusste" (1915d), je glede tega zelo odločen: vsi poskusi, da bi duševne procese lokalizirali, na primer zavest v možgansko skorjo, nezavedno pa v subkortikalne centre, in vsi napor, "da bi mislili predstave, kot nakopičene v živčnih celicah in pustili vzdraženja nekako potovati po živčnih vlaknih, so se popolnoma ponesrečili," so gründlich gescheitert, pravi.¹

Epistemološka zgodovina znanosti te Freudove dvojnosti, dvojnosti grafičnega prikaza in atomske lokalizacije, seveda ne sme poenostaviti v oklevanje, iz katerega lahko izpeljemo tako scientistično kot, denimo, hermenevitično interpretacijo psihoanalize; freudovska epistemologija zahteva odgovor ravno na vprašanje, zakaj Freud noče izbirati.

Kot vemo že iz Traumdeutung, mora psihični aparat izpolnjevati dve osnovni funkciji, zaznavanje in spomin. Obe funkciji sta alternativni: kar je prisotno v zavesti, ne more biti hkrati tudi v "nezavednem" spominu, in nasprotno. Ta problem je rešen tako, da ju razdeli v dva ločena, a medsebojno povezana sestavna dela, v sistem nezavednega in v sistem zaznava-zavest, ki predstavlja hkrati tudi njegovo zaščito pred zunanjimi dražljaji.

Razpravo o alternativnosti zaznavanja in spomina, o tem, da zavest nastaja namesto spominske sledi, nadaljuje Freud v spisu Onstran načela ugodja (1921g), v četrtem razdelku. Z našo domnevo o sistemu zaznava-zavest, nadaljuje tu Freud, nismo tvegali nič novega, temveč "smo se le pridružili lokalizirajoči možganski anatomiji, ki 'sedež' zavesti umešča v možgansko skorjo, v skrajno zunanjo, objemajočo plast centralnega organa." Toda z vidika atomske lokalizacije bi bilo nemara bolj smiselno, beremo dalje, da zavest ne bi bila na površju možganov, "namesto da bi varno domovala v najgloblji notranjosti". Ravno s tem, s čimer si "možganski anatomiji ni treba beliti glave", s prostorsko lego tega sistema, ki mora "ležati na stičišču zunanjega in notranjega", "biti uperjen v zunanji svet in zaobjemati ostale psihične sisteme", se mora psihoanaliza spopasti kar najodločneje.

Dejavniki sistema zavesti, ki ga ni v drugih sistemih, in njegovemu eksponiranemu položaju, se lažje približamo, če si predstavljamo "živi organizem z največjo možno poenostavitvijo kot nediferencirani mehurček

vzdražljive substance", beremo dalje.² Ta monada življenja plava v sovražnem okolju, nabitem z energijami in dražljaji, ki bi jo uničilo, če ne bi bila zaščitena z dražljajskim ščitom. Zaščitna plast nastane tako, "da njegova najbolj vrhnja površina opusti strukturo živega tkiva, postane tako rekoč anorganska" in propustna le za majhne količine vzdraženja, ki se prenaša na naslednje, še žive sloje. Pri višjih organizmih se je ta "skorja nekdanjega mehurčka že zdavnaj potegnila v globino telesne notranjosti," ki pa z nekaterimi deli, s čutili še ostaja na površju, kakor "s tipalkami, ki potipajo zunanji svet in se potem vedno znova pred njim umaknejo".³

Pod zaščitnim plaščem imamo naslednji sloj, ki sprejema dražljaje od zunaj in ki ga pozneje, v modelu čudežnega bloka ponazarja plast povoščenega papirja med celuloidno površino in voščeno ploščo, ki hrani zapis. Toda v raziskovanju tega naslednjega, bolj notranjega sloja, ki ga mora varovati zaščitni plašč, naletimo na zaplet, ki ima za artikulacijo psihičnega kot prostora daljnosežne posledice: "Ta občutljivi sloj, poznejši sistem Zv, pa sprejema tudi vzdraženja od znotraj."⁴ Od znotraj prihajajo nagonski vzgibi, in če so ti premočni, če prinašajo preveliko povečanje neugodja, jih psihični aparat obravnava tako, "kot da ne bi delovala od znotraj, temveč od zunaj," in tudi proti njim uporabi obrambna sredstva dražljajskega ščita. Zato postane lega tega vmesnega sistema, njegov mejni položaj med notranjostjo in zunanjostjo "odločilen za delovanje sistema in sploh vsega duševnega aparata."

Freud se tu ustavi; toda vse te zaplete in antinomije bi bilo mogoče povezati v interpretacijo, morda celo zaostri v paradoks, ki zadeva ravno razmerje med notranjim in zunanjim. Dražljaji, prek katerimi je treba zaščititi življenje, prihajajo od zunaj in od znotraj, plasti, ki se v koncentričnih krogih nalagajo okrog jedra, okrog najbolj notranjega, živega dela mehurčka, da bi ga zaščitile in da bi vseeno dopuščale komunikacijo z zunanjim svetom, morajo imeti nek analogon navznoter; ta zdaj postane dražljajski ščit pred tistim, kar bi moralo biti najbolj zaščiteno, kot obramba pred tistim, kar naj bi bilo življenju najbolj notranje in lastno. Spominske sledi in utori v voščeni plošči, ki jih praska pisalo čudežnega bloka, se vpisujejo v prostor psihičnega aparata v dveh smereh, kot vemo že iz optične sheme iz Traumdeutung, v obeh smereh. Prostor psihične pisave, pisave, s pomočjo katere je psihično reprezentirano kot besedilo, ki pisavo raziskuje Derrida, je prostor boustrophedona, ki na koncu vsake vrste nadaljuje v nasprotni smeri; in roki, od katerih ena "piše po površini čudežnega bloka, medtem ko druga občasno ločuje njegovo vrhno last od voščene plošče,"⁵ sta morda še najbolj podobni rokam, ki - tako kot na Escherjevi slavni litografiji - rišeta druga drugo.

Vse se dogaja tako, kakor da bi se v prvotni linearni shemi psihičnega aparata obe skrajni plošči zlepili, a ne v preprosto krožno strukturo, ampak v popačen, vase spodvit prostor, kjer se konveksno križa s konkavnim, zaščitena notranjost z ogrožajočo zunanjostjo, vzdražljiva substanca živega mehurčka z njegovim okoljem, z neprijaznim, anorganskim, smrtonosnim okoljem - s čisto kulturo nagona smrti, ki jo sam Freud naposled vpiše v intimno jedro subjektive razslojene strukture.

1 Slov. prev. "Nezavedno", v S. Freud, Metapsihološki spisi, Studia humanitatis, Ljubljana 1987, str. 135.

2 Ibid., str. 263.

3 Ibid., str. 265.

4 Ibid.

5 S. Freud, "Zapis o čudežnem bloku", op.cit., str. 403.

Notranjost, ki je zunaj

Če sledimo dvema Canguilhemovima linijama v zgodovini psihologije, vede o fiziki zunanjih čutov in vede o notranjem očesu, o intimnem čutu, če jima sledimo od Descartesa, kjer najdemo nastavke za oboje, do Freuda, kjer je ta dvojnost še vedno vpisana v jedro njegove zastavitve znanstvene psihologije, pridemo konec koncev do paradoksa. Toda to ne pomeni, da se mora filozofija psihologije odločiti za eno ali za drugo, poenostavljeno rečeno, za zunanost, za behaviourizem, ali za notranjost, denimo za psihoanalizo. Kar je pri Freudu zanimivo, je ravno ta vmesni status psihičnega, ki ni niti anatomski substrat niti čista fikcija, niti empirično dejstvo niti teoretični konstrukt, ne znotraj ne zunaj, temveč na meji in v prostoru, ki se mu ni mogoče več približati z aksiomi evklidske geometrije. Ta paradoksn prostor, paradoksn odnos notranjosti in notranje, a izpraznjene, kartezijanske zunanosti, odnos identitete in instance drugosti, ki se vpisuje v najožje jedro subjektive strukture, opisuje Lacan ob topoloških pojmi Moebius

ovega traku in Kleinove steklenice, kjer dve popolnoma ločeni površini kontinuirano prehajata druga v drugo - tako kot pri Freudu vmesna plast štiti hkrati navzven in navznoter, tako kot varno tiči v notranjosti in hkrati spretno steguje svoje tipalke v zunanji svet. Freudov poskus je z epistemološkega vidika poskus, kako misliti samo mejo in kako misliti zgubo, ki si ji subjekt v svojem osvajalskem pohodu v zunanji svet ne more na noben način izogniti.

Anatomija psihičnega prostora in anatomija subjekta, ki je z njim povezan, tega tujca v lastni hiši, mora ves čas upoštevati instanco zunanosti, drugosti, in če naredimo še korak naprej, segregacije, ki jo proizvaja sama znanstvena zahteva po univerzalnosti, zahteva, da mora biti znanost objektivna (Freud bi rekel tendenzlos) in dostopna za vsakega človeka. Če postane z novoveško, koperniško znanostjo in z Descartesom vsak človek nekdo, ki lahko reče "mislim, torej sem," temelji ta zahteva na izključitvi, na predpostavki neke zunanosti in heterogenosti, na nekem ostanku, ki uhaja totaliteti, ki pa hkrati tvori njen nepogrešljivi sestavni del.

Od tod tudi pomen Freudove polemike proti Weltanschauung v Novih predavanjih za uvod v psihoanalizo (1933/1932/).¹ Weltanschauung, ki zaposluje zgodovinarje in filozofe znanosti, je na strani celote, na strani iluzorne, zaokrožene fantazmatske tvorbe (ki zaobseže vse in ničesar ne pusti v zunanosti), je objekt znanosti, ki je za Freuda tudi objekt psihoanalize, nujno parcialen, luknjičav, razsrediščen, omejen na drobcene kosce tega, kar je mogoče vedeti. Objekt znanosti je objekt, ki vztraja v partikularnem.

Aktualna zgodovina psihologije, iz katere je mogoče veliko izvedeti o tem, kaj je psihologija, in iz katere je mogoče po mojem mnenju psihologijo tudi teorizirati,

misliti njeno enotnost in njeno znanstveno podstat, se oblikuje v polemiki z določeno historiografijo in z določeno filozofijo znanosti, svobodno izbira teme, išče nove povezave, razporeja "dogodke" v neobičajno kronologijo, raziskuje metafore. Gotovo pa je to le svoboda do določene meje, in ta je intimno povezana z ločnico med objektom znanosti in objektom zgodovine znanosti - jezika, metafor, teksta. Namesto v časovno zaporedje in v evolucionistično vizijo napredovanja znanosti, a tudi namesto v pozitivistično filozofijo znanosti, je pogled drugačne zgodovine uperjen v diskontinuiteto kronologije in v kontinuiteto zgodovinskega objekta, v permanentnost vpraševanja, ki vztraja v srcu takšnih ali drugačnih, prejšnjih ali poznejših rešitev. Ko sledimo spreminjanju znanstvene racionalnosti, lahko sledimo tudi premenam načina, kako se ista vprašanja in iste teme zastavljajo v raznih obdobjih in na raznih področjih, onstran njihove specifične pojave oblike, ne da bi se bilo mogoče od njih ločiti in povzpeti do obče sheme.

Prepletanje problemov in tem, ki smo jih tu povezali, je treba razumeti kot odprt projekt, drugačen od Kuhnove paradigme, bolj omejen od Foucaultove episteme, a tudi brez strahu, ki bi filozofski refleksiji ne pustil proste poti. To je projekt, ki se najprej, pri Koperniku vrti okrog vprašanj, kako se počasi oblikuje prostor, ki se poraja z novoveško znanostjo, z astronomskim sistemom koncentričnih krogov okrog tistega, kar je nekoč bilo središče. Prostor, ki je pri Koperniku še izpolnjeni prostor nebesnih sfer, postane pri Descartesu prostor udejanjene geometrije in prostor, v katerem se utemeljuje zgubljen gotovost Človeka in strukturira subjekt. To porajanje prostora kot reprezent

entacije, nove podobe človeka kot prostora, je treba ločiti tako od nebesnih sfer kot od človeškega telesa, saj je vmes, med psihičnim in telesnim, neka posredniška sfera, neka intervenirajoča variabla, če lahko tako rečemo: razsežnost Popperjevega tretjega sveta, razsežnost simbolnega, jezikovnega, zapisanega.

Na sledi mu je Freud s svojim vztrajnim naporom, da bi psihologijo utemeljil kot naravoslovno vedo in sfero psihičnega umestil v možgansko anatomijo, ki pa je hkrati vedno tudi napor, kako misliti mejo in njeno neprekoračljivost. Ne nazadnje je to tudi napor, kako misliti podobo človeka, znanstveno podobo človeka, ki je rast in napredovanje vednosti ne utrjuje in izpopolnjuje, temveč vztrajno reducira, obmejuje, odkriva njeno notranjo razcepljenost.

Kaj je torej psihologija? Tega vprašanja ni treba razumeti pedagoško, kot vprašanje, ki mu sledita izpeljava in odgovor, temveč epistemološko, kot pot, po kateri sem poskušala slediti vztrajanju nekega problema, problema psihologije kot znanosti, v srcu rešitev, ki so jih podali, vsak v svoji dobi, a seveda iz današnje perspektive, veliki revolucionarji v znanosti.

1. Cf. Holzcamp, K.: *Wissenschaft als Handlung: Versuch einer neuen Grundlegung der Wissenschaftstheorie*, Walter de Gruyter & Co. Berlin 1968, ter Holzcamp, K.: *Theorie und Experiment in der Psychologie: Eine Grundlage kritische Untersuchung*, Walter de Gruyter & Co. Berlin 1964 (druga izdaja 1981).

Delo "Wissenschaft als Handlung" je prišel Holzcamp pisati že leta 1959, vendar je bilo dokončano šele leta 1968, torej štiri leta kasneje kot navede "Theorie und Experiment in der Psychologie", ki je nekakšno logično nadaljevanje zadnjega. (K. ostanju rasti in izida dela cf. Holzcamp, K.: *Kritische Psychologie: Vorbereitende Arbeiten*, Fischer Verlag, Frankfurt a. M. 1972 (1. izd. 1976) str. 207ff.)

2. Holzcamp, K.: *Theorie und Experiment in der Psychologie: eine grundlegende kritische Untersuchung*, Walter de Gruyter, Berlin 1981 (1964), str. 5.

3. Cf. Holzcamp, K.: *Wissenschaftstheoretische Voraussetzungen kritisch-empirischer psychologie*, V Holzcamp, K.: *Kritische psychologie vorbereitende Arbeiten*, Fischer, Frankfurt / M. 1976 (1972), str. 308.

4. Dingler, H.: *Die Grundlagen der Physik: Statische Prinzipien der Mathematischen Naturphilosophie*, Berlin/Laipzig, 1923.

5. Holzcamp, K.: *Theorie und Experiment*, 1981, str. 16.

1 Odloemek je preveden v pričujoči številki, gl. sp.

Sigmund FREUD

O WELTANSCHAUUNG

Ali vodi psihoanaliza k določeni Weltanschauung, in če vodi, h kateri?

Bojim se, da je 'Weltanschauung' specifično nemški pojem, njegov prevod v tuje jezike bi lahko povzročal težave. Če poskusim opredeliti njegovo definicijo, se bo gotovo zdela okorna. Mislim torej, da je Weltanschauung intelektualna konstrukcija, ki vse probleme našega obstoja enotno razrešuje v neko nadrejeno domnevo, v kateri potem ne ostane odprto nobeno vprašanje; vse, kar je za nas pomembno, dobi svoje določeno mesto. Ni težko razumeti, da je posedovanje takšne Weltanschauung idealna želja človeških bitij. V verovanju vanje se lahko človek počuti gotovega v življenju, ve, k čemu naj teži, kako lahko s svojimi afekti in interesi ravna kar najbolj smotno.

Če je to značaj Weltanschauung, je za psihoanalizo odgovor lahek. Kot posebna znanost, veja psihologije - globinska psihologija ali psihologija nezavednega - je povsem neprimerna, da bi zgradila lastno Weltanschauung: prevzeti mora znanstveno. A znanstvena Weltanschauung se že znatno oddaljuje od naše definicije. Sicer predpostavlja enotnost v razlagi sveta, toda le kot program, katerega izpolnitev je premeščena v prihodnost. Drugače pa jo označujejo le negativne značilnosti, omejitve na tisto, kar je v določenem času mogoče vedeti in ostro zavračanje določenih, njej tujih elementov. Trdi, da ni nobenega drugega vira spoznanja sveta, kot je intelektualna obdelava skrbno preverjenih opazovanj, kar torej imenujemo raziskovanje, poleg tega pa nobeno spoznanje v razodetju, intuiciji ali divinaciji. Videti je, da se je to pojmovanje v zadnjih nekaj stoletjih dokaj približalo temu, da bi bilo splošno sprejeto. Našemu stoletju pa je preostalo, da poišče domišljavi ugovor, da je takšna Weltanschauung revna in brezupna, da spregleda zahteve človeškega duha in potrebe človeške duše.

Tega ugovora ni mogoče dovolj energično zavrnilo. Je čisto brez osnove, ker sta duh in duša objekta znanstvenega raziskovanja na prav takšen način kot katerekoli druge ljudem tuje stvari. Psihoanaliza ima posebno pravico, da zastavi svojo besedo za znanstveno Weltanschauung, saj ji ni mogoče očitati, da je v podobi sveta zanamirala duševno. Njen prispevek znanosti je ravno v razširitvi raziskovanja na duševno področje. Brez takšne psihologije bi bila znanost sicer zelo nepopolna. Če pa vključimo preučevanje intelektualnih in emocionalnih funkcij človeka (in živali) v znanost, se izkaže, da se v

celotni naravnosti znanosti ni nič spremenilo, ne nastajajo nobeni novi viri spoznanja ali metode raziskovanja. Takšni bi bili intuicija in divinacija, če bi obstajali, toda mirno jih smemo šteti med iluzije, izpolnitve vzgibov želje. Prav tako ni težko spoznati, da so takšne zahteve Weltanschauung utemeljene le afektivno. Znanost upošteva, da človeško duševno življenje poraja takšne zahteve, pripravljena je preveriti njihove izvore, nima pa niti najmanjšega povoda, da bi jih imela za upravičene. Nasprotno, to ji je opozorilo, da vse iluzije, posledice takšnih afektnih zahtev, skrbno loči od vednosti.

To pa nikakor ne pomeni, da te želje zaničljivo odrine v stran ali podcenjuje njihovo pomembnost za človeško življenje. Pripravljeni smo raziskati, kakšne izpolnitve so si te želje ustvarile v umetninah, sistemih religije in filozofije, ni pa mogoče spregledati, da bi bilo neupravičeno in v veliki meri nesmotrno dopustiti, da bi te ugovore prenesli na področje spoznanja. S tem bi se namreč odprla pot, ki bi vodila v območje psihoze, v individualno ali v množično psihozo, in bi odtegnila pomembne energije tistim težnjam, ki se nagibajo k dejanskosti, da bi, kolikor je mogoče, v njej zadovoljila želje in potrebe.

S stališča znanosti je neizogibno, da se tu poslužimo kritičnosti in nadaljujemo z odklanjanjem in zavračanjem. Ni dopustno reči, da je znanost eno območje človeških duševnih dejavnosti in da sta religija in filozofija drugi, tej vsaj enakovredni, in da se znanost v ti dve ne sme vmešavati. Vse imajo enako pravico do resnice, zato je vsakemu človeku na voljo izbira, od kod bo jemal svoje prepričanje in kam bo umestil svoje verovanje. Takšen nazor velja za posebej izbranega, tolerantnega, vseobsegajočega in osvobojenega ozkosrčnih predsodkov. Žal je nevzdržen, vsebuje vse škodljive plati povsem neznanstvene Weltanschauung in ji je praktično enak. Je že tako, da resnica ne more biti tolerantna, ne dopušča nobenih kompromisov in omejitev, da ima raziskovanje vsa področja človeške dejavnosti za svoja lastna in da mora biti neizprosno kritično, če si hoče kakšna druga moč košček tega prilastiti.

Prevedla: Eva D. BAHOVEC

Sigmund Freud, 'Über eine Weltanschauung', *Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* (1933 /1932/) (35. Vorlesung), Studienausgabe, Fischer, Frankfurt/M 1982, Bd. I, (prevod odlomka str. 586-588).

Dejavniki sistema zavesti, ki ga ni v drugih sistemih, in njegovemu eksponiranemu položaju, se lažje približamo, če si predstavljamo "živi organizem z največjo možno poenostavitvijo kot nediferencirani mehurček

1. Slov. prev. "Nezavedno", v S. Freud, *Metapsihološki spisi*, Studia humanitatis, Ljubljana 1967, str. 135.

2. Ibid., str. 263.

3. Ibid., str. 265.

4. Ibid.

5. S. Freud, "Zapis o duševnem bloku", op.cit., str. 403.

Vlado MIHELJAK

Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

LOV ZA IZGUBLJENIM ZAKLADOM

aktualnost konstruktivistične spoznavnoteoretske orientacije v psihologiji

Z izrazom "konstruktivistična spoznavnoteoretska pozicija v psihologiji" v glavnem označujemo teoretsko pozicijo, ki jo je razvil K. Holzkamp konec petdesetih in v šestdesetih letih. Ta pozicija danes nima več kakega vidnejšega predstavnika, je pa še vedno pomembna in odmevna, saj je odigrala pomembno vlogo v nemškem sporu o "relevantni psihološkega raziskovanja" ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let. V tem sporu, ki ga po obsegu, odmevnosti in eminentnosti udeležencev primerjajo z znamenitim "positivismusstreit" v nemški sociologiji, ki se je odvijal nekaj let prej, se je Holzkamp še v veliki meri naslanjal na svoje teoretske zastavke, ki jih razvil najprej v delu "Wissenschaft als Handlung" (1968) in kasneje dogradil v "Theorie und Experiment in der Psychologie" (1964¹).

V svojem konceptu "spoznavnoteoretskega konstruktivizma", ki ga je zasnoval predvsem v obeh omenjenih delih, se je Holzkamp naslonil predvsem na konstruktivistično tradicijo v delih Duhema, Dinglerja in zlasti Eduarda Maya.

Znanost v Holzkampovem konstruktivističnem konceptu je vedno posebna oblika jezika v najširšem pomenu besede (tako npr. tudi sistemi znakov v matematiki, logiki itd.) in se udejanja skozi komunikacijo med ljudmi. "S terminom 'znanost' razumemo obliko človeškega delovanja, v katerem se teži k popolnosti, jasnosti in doslednosti vednosti (pri čemer pa ni rečeno, da to prizadevanje tudi 'neizogibno' vodi k cilju). Težnja k doslednosti ("Verbindlichkeit") velja v tem smislu obravnavati kot odločujočo karakteristiko znanstvenega podjetja za razliko od ostalih oblik človeškega delovanja. **Doslednost** neke izjave omogočimo takrat, ko eksplicitno zavrnamo trditev, da je ta izjava **poljubna** in bi se lahko glasila tudi drugače."²

Holzkampov konstruktivistični pristop, ki je sicer v mnogih točkah skladen s Popprom, pa se z njim razhaja v pojmovanju funkcije metodologije v preverjanju oz. kontroli teoretičnih zastavkov. Po Holzkampu ni cilj znan-

stvene metode, da odkriva (empirične) podatke, ki teoriji ugovarjajo (Popprovo princip falsifikacije), ampak podatke oz. dejstva, ki so s teorijo skladni, ki jo potrjujejo.³ Za falsifikacijski postopek bi namreč morala biti nedvoumna, brezpogojno ista in istopomenska metodologija, metodološko izhodišče vseh teoretskih zastavkov. Smiselno je edino s pozicije lastne teorije in njenega metodološkega korpusa preverjati oz. zavračati konkuren-
tske teorije. Pa še takrat nam potrditev ali zavrnitev pove zgolj to, koliko konkuren-
tska teorija ustreza glede na naše teoretsko izhodišče.

Podobno kot Popper tudi konstruktivizem gladko zavrne indukcijo, spoznavno pot "od spodaj navzgor", od podatkov k teoriji kot nesprejemljivo. Vendar za konstruktiviste in za Holzkampa prava alternativa indukciji ni dedukcija, ki da "kot sistemu imanentni miselni proces nima dosti skupnega z realno veljavo občin izjav". Kot pravo alternativo indukciji postavi Holzkamp pojem realizacije, ki ga je sicer vpeljal že Dingler (1923⁴). Vrednost Dinglerjeve vpeljave pojma realizacije primerja Holzkamp (1964⁵) z nič manj kot "kopernikanskim obratom" spoznavnoteoretskega pristopa. Po Dinglerju je realizacija "postopek..., po katerem se naše določilo uveljavi/izkaže v realiteti. če z določilom ohranimo katerokoli občo izjavo in se ta v realiteti izkaže kot veljavna, potem uporabimo to občo izjavo kot označbo določenih realnih stvari (Realdinge), in iščemo takšne realne stvari, ki pripadajo tej obči izjavi."⁶ Drugače povedano: po principu realizacije dosežemo "realno veljavo" izjav o zakonitostih s tem, da z aktivno dejavnostjo poiščemo ali izpostavimo pogoje, ki nastopajo v zakonitostih kot kondicionalna določila.

Čemu torej služi princip realizacije glede na vsakdanjo empirično raziskovalno prakso? Akt realizacije je po Holzkampu odločujoči kriterij vsakršnega empiričnega raziskovanja, po katerem lahko sprejmemo in obravnavamo zgolj tiste obče izjave znotraj empirično-znanstvenega jezikovnega sistema, ki jih je možno brezpogojno realizirati. Obče izjave, iz katerih ni možno deducirati nobenih podatkov o tem, kaj početi, v čem se vežejo na

1 Cf. Holzkamp, K.: Wissenschaft als Handlung; Versuch einer neuen Grundlegung der Wissenschaftslehre. Walter de Gruyter & co. Berlin 1968, ter Holzkamp, K.: Theorie und Experiment in der Psychologie; Eine Grundlage kritische Untersuchung. Walter de Gruyter & co. Berlin 1964 (druga izdaja 1981).

Delo "Wissenschaft als Handlung" je pričel Holzkamp pisati že leta 1959, vendar je bilo natisnjeno šele leta 1968, torej štiri leta kasneje kot novejša "Theorie und Experiment in der Psychologie", ki je nekakšno logično nadaljevanje zastavkov iz prvega. (K ozadiju nastanka in izida teh del cf. Holzkamp, K.: Kritische Psychologie; Vorbereitende Arbeiten. Fischer Verlag. Frankfurt/M 1972 (3. izid. 1976) str. 207ff.

2 Holzkamp, K.: Theorie und Experiment in der Psychologie; eine grundlage kritische Untersuchung. Walter de Gruyter, Berlin 1981 (1964), str. 5.

3 Cf. Holzkamp, K.: Wissenschaftstheoretische Voraussetzungen kritisch-emanzipatorische psychologie. V Holzkamp, K.: Kritische psychologie; vorbereitende Arbeiten. Fischer, Frankfurt/M 1976 (1972), str. 90ff.

4 Dingler, H.: Die Grundlagen der Physik; Sintetische Prinzipien der Mathematischen Naturphilosophie. Berlin/Leipzig 1923.

5 Cf. Holzkamp, K.: Theorie und Experiment ... 1981, str. 16

6 Dingler 1923, str.37; cit. po Holzkamp, K.: Wissenschaft als Handlung, str. 98.

realiteto,¹ po Holzkampu niso legitimne za empirično znanost.

Iskanje dejstev (Dingler: realnih stvari), ki ustrezajo obči izjavi, pa pripelje do temeljne dominante, ki opredeljuje razmerje med izkustvom in teorijo oziroma med metodo in teorijo: "logični primat občega" (Holzkamp). S to zahtevo je - povedano z drugimi besedami - nedvoumno predpostavljeno, da je teorija izkustvu logično nadrejena; da gre za "primat teorije".

Seveda pa opisani poskusi realizacije ne uspevajo vedno v popolnosti, brez preostanka. Pogosto nastopajo, nasprotno želji in prizadevanju raziskovalca, "odkloni" oziroma "razmiki" med določanjem teoretične predpostavke in razpoložljivimi "tukaj-in-zdaj-podatki". Vendar pa razhajanja raziskovalca ne prisiljujejo nujno, da zato neizogibno zavrne teoretični zastavek. Takšno potrjevanje ozirama ohranjanje veljavnosti teoretičnih zastavkov kljub "motečim dejstvom" opraviči Holzkamp z uvedbo še enega Dinglerjevega termina: **principa izčrpavanja** ("Exhaustion Prinzip / Verfahren"). Ker lahko skupaj s Holzkampom upravičeno predpostavljamo, da realizacija neke zakonitosti praktično nikoli ni možna brez nekega preostanka, ki nastopa kot moteči faktor, kot moteče empirično dejstvo, nam torej postopek izčrpavanja služi za to, da potrditev veljavnosti neke teorije naredimo neodvisno od empiričnih podatkov. "Naši zakoni bi naj torej absolutno veljali. Kako pa naj postopamo, ko nastopajo kakršnikoli predmeti, na katere bi naj bil zakon apliciran, pa ti niso realizacije samih teh zakonov? V teh primerih bomo kljub temu ohranili zakon kot utemeljen, s tem da bomo vse, kar pri predmetih meri na odklon od zakonov pripisali drugim okoliščinam ali vzrokom (t.i. motečim okoliščinam). To je **princip izčrpavanja**." (Dingler, 1923²).

Postopek izčrpavanja izhaja iz predpostavke, da je treba razlikovati med dvema vrstama pogojev, ki lahko vplivajo na podatke, ki so zajeti v "tukaj-in-zdaj-izjavah":

- Po eni strani med pogoji, ki jih je raziskovalec sam, ustrezno svoji teoriji poiskal ali sproduciral v realiteti in za katere ugotavlja, da stojijo v soodvisnosti z efekti, ki so predpostavljeni v teoriji. Te pogoje Holzkamp (1964³) poimenuje z izrazom **konstitutivni pogoji**. Po Holzkampu bi se naj ti v veliki meri prekrivali s tem, kar v eksperimentalnem raziskovanju razumemo pod imenom "neodvisne variable".

- Po drugi strani pa tudi med pogoji, ki vplivajo na empirične podatke ("odvisne variable") in ki v konkretnih situacijah, v katerih so bili podatki dobljeni, učinkujejo proti volji raziskovalca. Te pogoje pa Holzkamp poimenuje z izrazom **moteči pogoji**.

Ohranjanje neke teorije oz. teoretskega zastavka kljub odklonilnim podatkom, glede na "moteče pogoje", je torej postopek izčrpavanja. Seveda pa kaj hitro uvidimo past načelno sicer nesporne nujnosti postopka izčrpavanja. Če pristanemo na tezo, da praktično ni možno zastaviti teorije, ki ji ne bi oporekali posamezni empirični podatki, empirična dejstva, se je treba nujno tudi vprašati, kako dolgo lahko s heglovskim cinizmom zatrujemo, da "....če dejstva nasprotujejo teoriji, toliko slabše za dejstva". S takim splošnim zavračanjem dejstev se seveda lahko načelno popolnoma poljubno odločamo, do kdaj bomo neko teorijo obdržali kot veljavno. Holzkamp skuša ta problem, katerega se nedvomno zaveda, razrešiti z vpeljavo kriterijev vrednosti oz. pomena teorije. **Znanstvena vrednost** teorije je po Holzkampu odvisna od njene **integracijske vrednosti** in od **empirične vrednosti**. Pojem integracijske vrednosti izpelje Holzkamp iz koncepta "**enostavnosti teorije**"⁴. Koncept enostavnosti teorije pa je pojem vrednosti, zato pomeni zvišanje enostavnosti teorije tudi zvišanje njene vrednosti. Vrednost enostavnosti oziroma enotnosti teorije pa predstavlja njeno "integracijsko vrednost". Torej: integracijska vrednost teorije raste z njenim obsegom; vsaka izpeljava neke nove empirične hipoteze iz neke teorije (brez povečanja vpeljanih veznih pravil) pomeni torej povečanje njene integracijske vrednosti. In še dalje: zvišana integracijska vrednost pomeni zvišanje enopomenskosti sistemov relacij in zoženja poljubnosti teoretiziranja.

Ker s samim pojmom enostavnosti teorije in integracijske vrednosti še ne moremo zadovoljivo opredeliti razmejitvenega kriterija, s katerim bi nepoljubno razsojali o tem, kako dolgo lahko neko teorijo obdržimo kot upravičeno, je Holzkamp v kriterij vključil še koncept "**obremenjenosti teorije**". Pri razvijanju tega koncepta izhaja Holzkamp iz ugotovitve, da je neka znanstvenoteoretična koncepcija le smiselna takrat, če se skozi njo jasno pokaže, kako realna razmerja, na katera je empirično raziskovanje naravnano, vplivajo na oblikovanje teorije, neodvisno od raziskovalčeve želje po veljavnosti. Zvišanje t.i. "pristne obremenjenosti"⁵ pomeni znižanje "empirične vrednosti" teorije ali hipoteze. "Empirična vrednost v našem pomenu je vedno v obratnem sorazmerju s pristno obremenjenostjo."⁶

Znanstvena vrednost neke teorije (in analogno tudi hipoteze, zastavka itd.) je torej odvisna od njene integracijske in empirične vrednosti. Vendar znanstvene vrednosti ne moremo določiti z enostavnim aditivnim sumiranjem integracijskih in empiričnih vrednosti, ampak jo lahko definiramo samo kot **produkt integracijske in empirične vrednosti**.

Osrednji motiv Holzkampovega konstruktivizma se osrediti okrog "volje za enopomenskostjo" (Dingler). Me-

1 Holzkamp (ibid., str. 101) navaja nekatere primere, kjer izjav v principu ni možno realizirati: Takšne so na primer izjave eksistencialnih sodb: "obstajajo beli konji" ali disjunktivne izjave: "konji so ali beli ali črni"; pa tudi izjave, ki po svoji logični formi sicer kažejo možno realizacijo, vendar pa je nakazana forma realnosti, ki je ni možno niti poiskati / raziskati niti vzpostaviti / utemeljiti. K slednjim šteje Holzkamp na primer izjave o nezavednih procesih.

2 Dingler 1923, str. 37; cit. po Holzkamp 1968 str. 102.

3 Cf. Holzkamp 1968, str. 107ff.

4 Neka teorija je po Holzkampu toliko bolj enostavna, kolikor manj samostojnih vezanih pravil je pri konstantnem obsegu teorije potrebno oziroma obratno, kolikor večji je obseg teorije pri enakem številu veznih pravil (cf. Holzkamp 1968, str. 132f.)

5 Holzkamp (1968 in 1964) loči med t.i. "pristno obremenjenostjo" in "nepristno obremenjenostjo" teorij. O "nepristni obremenjenosti" govorimo takrat, ko "odstopanja", s katerimi je bilo izsiljeno izčrpavanje, nastopajo kot posledica "nezadostnosti sredstev realizacije" ali "vplivov nekontroliranega". O "pristni obremenjenosti" pa govorimo nasprotno takrat, ko so "odstopanja" pogojena s samo kvaliteto oz. okoliščino ("Beschaffenheit") zadevnega "predmeta". Zato torej samo "pristna obremenjenost" vpliva na znižanje "empirične vrednosti", "nepristna obremenjenost" pa je zgolj izraz za določene "metodične" oz. "metodološke" omejitve postopka realizacije. (cf. Holzkamp 1964/81, str. 21-22).

6 Holzkamp, K.: Wissenschaft als ..., str. 188-189.

todološko gledano je torej zahteva po enopomenskosti temeljna orientacija konsekventnega procesa znanstvenega raziskovanja. Holzkamp loči med "sistemu immanentno" in "sistemu transcendentno enopomenskostjo".

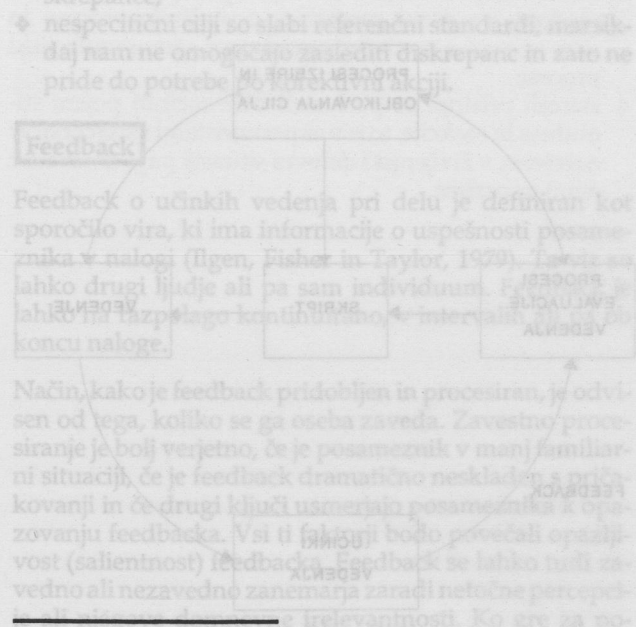
Sistemu imanentna enopomenskost je zagotovljena, ko je proces znanstvenega raziskovanja zgrajen tako, da je sistem znanstvenega jezika neprotisloven; da se da posebne stavke prepričljivo izpeljevati iz običaj ali bolj običaj stavkov. Konkretneje: glede na zahtevo "logičnega primata teorije" mora biti veljavnostna piramida zgrajena tako, da so izjave in stavčni sistemi nižjih nivojev uglaseni s splošnimi principi - t.i. **veznimi principi**. Vezni princip pa zadovolji težnji po sistemu imanentni enopomenskosti tem bolj, čim več stavkov ali izjav nižjih nivojev (specialnih stavkov) se da deducirati iz neke teorije. To pa je metodološka osnova opisanega kriterija "integracijske vrednosti" teorije. Ker v empiričnem raziskovanju (še zlasti družboslovja) ne nastopajo samo jezikovni sistemi nasploh, ampak tudi jezikovni sistemi, ki se nanašajo na "realna razmerja", mora biti **sistemu imanentna enopomenskost** dopolnjena s principom **sistemu transcendentne enopomenskosti**. "Neka teorija je v tolikšni meri transcendentno enopomenska, kolikor je sposobna izbirati in proizvajati - v posebnih stavkih zastavljena - realna razmerja, ki so s teorijo usklajena."¹ Temeljna operacija **postavljanja-v-odnos** teorije in empirije je po Holzkampu obenem izbor in vzpostavlanje realnih razmerij (ki naj utemeljijo njihovo predložitev v nadrejeno teorijo). Ta postopek pa je metodološki ekvivalent opisanega principa realizacije.

Poleg Holzkampovega konstruktivističnega koncepta v zgodnjih šestdesetih letih, od katerega se je ob prehodu v svojo "marksistično fazo" distanciral², pa je relativno

znan tudi koncept konstruktivizma v psihološki spoznavni teoriji, ki ga razvija v glavnem skupina psihologov iz nemškega Erlangna. V svojem konceptu se ne naslanjajo na Holzkampu in starejše konstruktiviste (Dingler, May itd.), ampak na sodobne avtorje t.i. "konstruktivne filozofije erlanske šole" (Lorenzen, Janich, Kambertel, Lorenz, Mittelstraß, Schwemer, Thiel). V temeljnih izhodiščih se ne razlikujejo bistveno od predstavljenega konstruktivističnega spoznavnoteoretskega koncepta. Temeljna postavka je tudi pri njih "primat teorije". Prav tako gladko zavrnejo metodo klasičnega empirizma, po kateri pridemo do teoretskih zastavkov po induktivni poti iz posameznih empiričnih podatkov, ki jih je moč zajemati s kakršnimkoli načinom opazovanja (npr. merjenjem). Tudi takrat, ko imamo na razpolago empirične rezultate (merjenja), jim je treba pridati zgolj normativni značaj in vztrajati pri principielni nadrejenosti teoretskih zastavkov. Za doseganje nekih merskih rezultatov je potrebno namreč izdelati neke merske instrumente, pri tem pa nujno sledimo določenim "ideativnim" normam.

Avtorji oz. zastopniki te "erlanske skupine" konstruktivistično usmerjenih psihologov (Toebe, Harnatt, Schwemmer, Werbkik) so izdelali tudi dokaj razčlenjen in razdelan spoznavni model psihološkega raziskovanja in oblikovanja teorij. V mnogih točkah njihov pristop spominja na sodobno analitično teorijo znanosti (eksaktni matematizirani in formalizirani modeli).

Razkošnejša Holzkampova kot tudi bolj hermetična erlanska revitalizacija konstruktivistične spoznavnoteoretske koncepcije v psihologiji morda obetata vzpostavitev spoznavnoteoretske norme, ki bi presegla omejitve aplikacije tako kritičnoracionalistične kot, še bolj pa analitične spoznavnoteoretske pozicije.

1 Cf. Holzkamp, K.: Kritische Psychologie (zlasti sklepno poglavje) in Holzkamp, K.: Theorie und Experiment in der Psychologie (Postscript k drugi izdaji, 1981)

2 Ibid..

Edvard KONRAD

Filozofska fakulteta, Ljubljana

MOTIVACIJA V LUČI KIBERNETIČNE TEORIJE KONTROLE

POVZETEK

Uporaba abstraktnega modela rezoniranja, ki se je razvil v okviru splošne sistemske kontrolne teorije, utegne prispevati k integraciji različnih teorij in spoznanj o motivaciji. Opisani so kognitivni in afektivni procesi, ki opredeljujejo učinek ciljev, vlogo vedenjskega feedbacka, procesov evaluacije vedenja, vedenjskih skriptov, postavljanja in spreminjanja ciljev.

UVOD

V svojem pregledu raziskovalne literature s področja motivacije pri delu Korman že leta 1977 ugotavlja, da so teoretične sheme na tem področju pokazale svojo omejeno uporabnost. V novjšem času je opaziti vedno več prizadevanj po razčiščenju metateoretičnih predpostavk, iz katerih izhajamo pri študiju motivacije.

O splošni definiciji motivacije ni nesoglasij: motivacijo definiramo kot psihološki proces, ki determinira smer, intenziteto in persistenco vedenja (Campbell, Pritchard, 1976). Kljub splošnemu strinjanju s to definicijo, imamo veliko raznorodnih teorij motivacije, z malo prepričljivimi empiričnimi podporami in veliko teoretičnimi dvomnostmi in neadekvatnostmi. Ta situacija zavira uspešno aplikacijo; tudi z vidika znanstvene parsimonije ni zaželeno. Obenem pa to pomeni izziv za različne poskuse teoretičnih integracij.

Enega izmed integrativnih pristopov sta nakazala Landy in Becker (1987). Obstoječe teorije motivacije sta imela za teorije srednjega obsega (Pinder, 1984) in utemljevala, da ima vsaka svojo uporabo v zvezi z obravnavanjem specifičnega motivacijskega problema. Potreba po metateoriji, ki bo s spoznavno teoretičnega stališča usmerjala razmišljanje o aдекватnosti uporabe določene teorij v specifični situaciji, ostaja (Konrad, 1988).

Pričujoč sestavek izhaja iz domneve, da utegne uporaba abstraktnega kategorialnega aparata, ki se je razvil v okviru splošne sistemske teorije, prispevati k integraciji različnih teorij in spoznanj o motivaciji.

Po splošni kibernetični hipotezi je povratna zanka (feedback) temeljni kamen akcije (Winer, 1964). Ta zanka v svoji najbolj enostavni obliki obsega: standard ali cilj, senzor ali inputno funkcijo, komparator (primerjevalec) in efektor ali output funkcijo. Splošno znani primer za

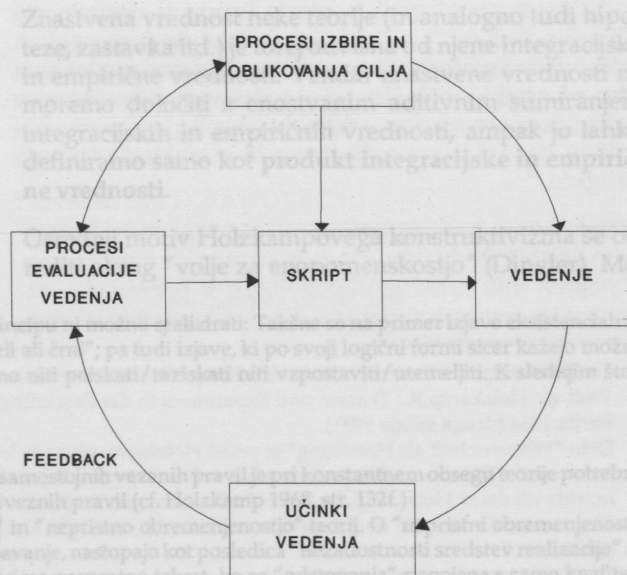
ABSTRACT

The application of abstract reasoning model developed in the frame of general system control theory can contribute to the integration of various theories and ideas on motivation. Cognitive and affective processes that determine effects of goals, role of behavioral feedback, processes of behavior evaluation, behavioral scripts, goal setting and changes are described.

delovanje kontrolnega sistema povratne zanke je mehanizem termostata.

Pri človeškem kontrolnem sistemu feedback zadeva precej več kot le zaznavanje določene diskrepance med pričakovano in dejansko vrednostjo; človeški cilji namreč niso točno opredeljeni in tudi alternativ za reduciranje diskrepance je več. Kljub večji kompleksnosti človeški kontrolni sistem deluje v bistvu na podoben način: uporablja povratne informacije, da bi zagotovil doseganje ciljev.

Ko s kibernetično teorijo kontrole razlagamo regulacijo vedenja moramo razlikovati dva vidika. Kognitivni vidik regulacije zajema interne cilje, procesiranje informacij o trenutnem stanju in primerjavo teh informacij s

Slika 1: Kibernetični model motivacije

cilji. Afektivni vidik regulacije izvira iz percepcije diskrepance med želenim in dejanskim stanjem: vedenje sproža želja ali potreba razrešiti te diskrepance (Carver, Scheier, 1981).

Kompleksno vedenje lahko razložimo s hierarhijo feedback zank. Sredstva, s katerimi reduciramo diskrepance v zankah višjega reda, postajajo standardi ali cilji za zanke na nižjem nivoju (Powers, 1973). To premikanje pozornosti po hierarhiji povratnih zank predstavlja kreativno uporabo pojma kibernetične kontrole, ki upošteva omejene sposobnosti človeka pri zavestnem procesiranju informacij.

Model delovne motivacije, ki je prikazan na sliki 1 predstavlja model kibernetične kontrole, ki integrira dela različnih avtorjev (Carver in Scheier, 1981, Klein, 1989, Kernan in Lord, 1990).

V primerjavi z temeljnim modelom termostata gre za naslednje paralele: procesi izbiranja in postavljanja ciljev zadevajo referenčne standarde, namesto komparatorja imamo procese evaluacije vedenja, vedenje ustreza efektorju in feedback predstavlja zvezo med učinkom vedenja in procesi za njegovo evaluacijo. Za omenjenimi osnovnimi procesi poteka vrsta kognitivnih in afektivnih procesov, o katerih je že v psihologiji marsikaj znanega. V nadaljevanju jih bomo skušali na kratko povzeti in nakazati njihov pomen za motivacijo.

Cilji

Začenjamo z oblikovanimi cilji, ki so po teoriji postavljanja ciljev (Locke in drugi, 1981), predhodnik vedenja. Intencije ali cilji seveda niso vedno prevedeni v akcijo; so le ena izmed determinant delovnega vedenja oziroma uspešnosti.

Cilji se razlikujejo glede na težavnost in specifičnost. Locke in sodelavci (1981) ugotavljajo, da težji in bolj specifični cilji bolj motivirajo prizadevanje. Z vidika kibernetične teorije kontrole lahko rečemo naslednje:

- ♦ težji cilji zahtevajo več prizadevanj pri izogibanju diskrepance;
- ♦ nespecifični cilji so slabi referenčni standardi; marsikdaj nam ne omogočajo zaslediti diskrepanc in zato ne pride do potrebe po korektivni akciji.

Feedback

Feedback o učinkih vedenja pri delu je definiran kot sporočilo vira, ki ima informacije o uspešnosti posameznika v nalogi (Ilgen, Fisher in Taylor, 1979). Ta vir so lahko drugi ljudje ali pa sam individuum. Feedback je lahko na razpolago kontinuirano, v intervalih ali pa ob koncu naloge.

Način, kako je feedback pridobljen in procesiran, je odvisen od tega, koliko se ga oseba zaveda. Zavestno procesiranje je bolj verjetno, če je posameznik v manj familiarni situaciji, če je feedback dramatično neskladen s pričakovanji in če drugi ključni usmerjajo posameznika k opazovanju feedbacka. Vsi ti faktorji bodo povečali opazljivost (salientnost) feedbacka. Feedback se lahko tudi zavedno ali nezavedno zanemarja zaradi netočne percepcije ali njegove domnevne irelevantnosti. Ko gre za pomembne cilje in fokus na jazu, je manjša verjetnost, da se bo feedback spregledal. Pozornost na jazu povečuje željo po konsistentnosti med idealnim in dejanskim jazom.

Oboje, cilji in feedback, so potrebni za izboljšanje učinkovitosti. Feedback brez cilja percipiramo kot nesmiseln; brez cilja ni mogoče percipirati feedbacka. Če manjka eden ali drug, si bo individuum prizadeval, da do manjkajočega pride. Stopnja prizadevanja je odvisna od poznavanja predhodnega vedenja v zvezi s ciljem.

Feedback je lahko evaluativen (se nanaša na nivo uspešnosti ali deskriptiven (zadeva vedenje ali akcije). Podobno se lahko tudi cilje postavljamo glede na želene rezultate (smotre) ali pa zahtevana vedenja.

Cilj in feedback sta dva elementa enega motivacijskega procesa. Oboje, cilj in feedback usmerjata pozornost in akcijo, omogočata pojasnjevati pričakovanja v zvezi z delovno vlogo in omogočata redukcijo dvoumnosti vloge. Prispevata tudi k zanimanju za nalogo in vztrajnosti pri nalogi.

Specifičnost cilja in feedbacka običajno prispeva k večji uspešnosti. V določenih situacijah (npr. v začetku učenja) sta preveč specifični cilj in feedback lahko nefunkcionalna.

Na cilje in feedback vpliva tudi časovna komponenta. Pogostejši feedback je učinkovitejši. Prav tako so cilji, ki imajo krajšo časovno perspektivo, učinkovitejši. Tudi pri tem se je pokazalo, da sta pretirana pogostost feedbacka in preveč kratkoročna perspektiva ciljev disfunkcionalna.

Pomemben je tudi predznak feedbacka, ki pa je povezan s težavnostjo cilja. Negativen feedback (nedoseganje cilja) je manj sprejemljiv kot pozitivni feedback. Prav zaradi tega utegnejo biti težji cilji tudi manj sprejemljivi.

Obstaja paralela med sprejemanjem in iskanjem feedbacka na eni strani ter lastnim postavljanjem cilja in sprejemanjem zunanjih ciljev. Tako lahko isti faktor (potreba po lastni evaluaciji) vodi do iskanja feedbacka in postavljanja lastnih ciljev. Sprejemanje zunanjega feedbacka in ciljev (npr. s strani vodje) je povezano z močjo zunanjega izvora in s prepričljivostjo utemeljitve.

Procesi evaluacija vedenja

Feedback informacijo - ne glede na to, odkod in kakšna je - je treba vzporejati s ciljem. Ta proces komparacije daje tri vrste možnih rezultatov: vedenje ustreza cilju, zaostaja za ciljem ali pa je pred ciljem. Če odstopanj ni, pomeni, da je akcija ustrežna in da oseba lahko nadaljuje s svojim vedenjem. Izjema je, če se nekdo pri tem dolgočasi in zato hoče poskusiti nekaj novega, ali pa če anticipira določene spremembe in v skladu s tem spremeni svoje vedenje.

Če se v procesu komparacije zasledi napaka, bo to sprožilo odgovor za njeno korekcijo. Procesiranje napake seveda ni nujno zavestno, temveč lahko varira od avtomatične do visoko kontrolirane aktivnosti, od rutinskih odgovorov do problemskih pristopov.

Ali se bomo napake, to je odstopanja od standarda, zavedali, je precej odvisno od salientnosti (opazljivosti) same napake in od tega, ali je bil feedback procesiran zavestno.

V zvezi z evaluacijo vedenja je pomemben proces atribucijskega iskanja. Zavestno procesiranje predpostavlja diagnozo situacije: vzročno razlago, zakaj nismo dosegli ciljev. Na tej podlagi oblikujemo nova pričakovanja o možnostih doseganja cilja. Za evaluacijo teh pričakovanj je predvsem pomembno, kakšno stabilnost atribuiramo precipirani diskrepanci (Weiner, 1974). Če ocenimo, da

so na rezultat vplivali stabilni faktorji (t.j. težavnost naloge ali pa sposobnosti) bo sprememba pričakovanj večja. Smer spremembe pričakovanj, navzgor ali navzdol, je odvisna od tega, ali smo cilj presegli ali pa ga nismo dosegli.

Nezavedni skriptni odgovori

Skript je dobro naučen (overlearned) vedenjski program, kognitivna struktura, ki zagotavlja izvedbo določene sekvence akcij v znani situaciji. Schank in Abelson (1977) pravita, da obvlada povprečni človek okoli 50 skriptov.

Skripti so povezani z določenimi cilji, saj kontrolirajo njihovo doseganje na rutinski način. Ko se situacija spremeni ali postane nova, postane skript neuporaben in za doseganje cilja je potrebno uporabiti bolj splošen plan. V njem so akumulirane splošne informacije o zvezah med dogodki, ki jih nismo srečali tako pogosto, da bi lahko oblikovali skript. Izvajanje plana zahteva več zavestne pozornosti in razmišljanja.

Potreba po zavestnem procesiranju akcij se pojavi tudi v primeru prekinitev skripta ali distrakcije od skripta.

Kibernetična teorija kontrole predpostavlja, da se bo v primeru razpoložljivosti skripta ta izvajal; proces odločanja se bo premaknil na zavestni nivo le, če skripta ni ali pa je njegovo izvajanje moteno. Obstoj skriptov je zelo pomemben za ekonomijo vedenja: brez dobro naučenih odgovorov je potrebno deliti pozornost na cilj in na izvedbo akcije. Ker je kognitivna kapaciteta omejena, je očitno, da ta deljena pozornost moti izvedbo vedenja.

Procesi postavljanja in spreminjanja ciljev

Z vidika kibernetične teorije kontrole je proces postavljanja ciljev sprožen s percipirano diskrepanco med pričakovanimi in evaluiranimi učinki vedenja. Za oblikovanje ciljev je relevanten pojem pričakovanj, ki se v skladu s teorijo VIE kombinirajo z valencami v pričakovano subjektivno koristnost: ta opredeljuje nadaljnje prizadevanje pri doseganju cilja ali pa sprejemanje novega cilja. Na odločitev, kam bo usmerjeno bodoče vedenje, vplivajo tudi ocene lastnih sposobnosti (self-efficacy) (Bandura, 1977), socialne komparacije z drugimi ljudmi (Pritchard, 1969) in situacijske omejitve.

Ocena pričakovane subjektivne koristnosti ima lahko naslednje učinke:

- ❖ pri nizki pričakovani subjektivni koristnosti se pojavi tendenca po umiku iz situacije. Ta umik je lahko na vedenjskem ali kognitivnem nivoju (resignacija, nezainteresiranost);
- ❖ namesto umika so možne spremembe v zavzetosti ali privrženosti cilju oziroma spremembe v nivoju aspiracij;
- ❖ izbira drugega cilja; ta je v marsičem odvisna od ocen pričakovane subjektivne koristnosti možnih alternativnih ciljev;
- ❖ ena izmed reakcij je tudi zaničanje ali popačenje feedbacka, ki je sprožil proces evaluacije doseganja cilja.

V zvezi s procesi postavljanja in spreminjanja ciljev avtorji poudarjajo, da imajo vedenjske spremembe prednost pred kognitivnimi. Pomeni, da bo posameznik v primeru neuspeha, najprej skušal najti uspešnejši vedenjski program ali povečati svoje prizadevanje, šele potem bo začel drugače razmišljati o kriterijih in vzrokih svojega uspeha ali neuspeha. Spreminjanje teh kriterijev ima namreč konsekvence za doseganje višjih ciljev (npr. plača, napredovanje).

Na tem mestu je treba opozoriti na dejstvo, da je vedenje organizirano v hierarhičnih relacijah ciljev in podciljev. Čim nižje v hierarhiji je določen cilj, tem bolj fleksibilno bo človek spreminjal svoje reakcije v zvezi z njegovim doseganjem. Upoštevati je treba tudi to, da ima vsak človek glede na svoje številne življenjske vloge več ciljnih hierarhij. Zato med različnimi cilji obstajajo konflikti glede alokacije časa in energije. Ni vseeno, kateri ciljni hierarhiji človek posveča več pozornosti. Ni čudno, da moderne organizacije posvečajo vedno več pozornosti procesom planiranja kariere oziroma življenjske poti svojih zaposlenih. To pomeni priznanje, da na človekovo motivacijo pri delu vplivajo tudi druge ciljne hierarhije.

V opisanem modelu so eksplicitno integrirane: teorija postavljanja ciljev, teorija pričakovanj (VIE) in atribucijska teorija. V okvir modela lahko vključimo tudi teorijo socialne komparacije, socialno teorijo učenja ter problematiko delovnega zadovoljstva in organizacijske pripadnosti.

Opisana integracija motivacijskih teorij s kibernetično teorijo kontrole ima naslednje prednosti:

- ❖ poudarja kognitivne procese pri motivaciji, pri čemer dopušča, da nekateri procesi potekajo avtomatično, brez zavestne kontrole;
- ❖ usmerja pozornost na samoregulacijo vedenja;
- ❖ iz nje lahko izvedemo različne propozicije glede naraščajočih ciljev in kognitivnih, afektivnih in vedenjskih reakcij na feedback o doseganju ciljev ter pomena atribucij, pričakovanj in hierarhije ciljev pri določanju teh reakcij.

Omeniti kaže še nekatere razlike pričujočega modela s starejšimi kibernetskimi modeli:

- ❖ znotraj črne skrinjice so nekoč postulirali variable, medtem ko sedaj predvsem postulirajo procese in sicer v zvezi z motivacijo predvsem samoregulacijski procesi;
- ❖ starejši pristopi so poskušali diferencirati pojem stimulusa in reakcije; to je v eksperimentalni situaciji sicer zaželeno, v življenjski delovni situaciji pa je ta obrazec manj uporaben.

LITERATURA

- Bandura A.** (1977): Self-efficacy: toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Campbell J.P. and Pritchard R.D.** (1976): Motivational theory in industrial and organizational psychology. In Dunnette D.M. (ed.): *Handbook of industrial and organizational psychology*. Chicago: Rand McNally.
- Carver C.S. and Scheier** (1981): *Attention and self-regulation: A control theory approach to human behavior*. New York: Springer-Verlag.
- Ilgen D.R., Fisher C.D. and Taylor M.S.** (1979): Consequences of individual feedback on behavior in organization. *Journal of Applied Psychology*, 64, 349-371.
- Kernan C.M. and Lord G.R.** (1990): Effects of valences, expectancies, and goal-performance discrepancies in single and multiple goal environments. *Journal of Applied Psychology*, 75, 2, 194-203.
- Klein J.H.** (1989): An integrated control theory of work motivation. *Academy of Management Review*, 14, 2, 150-172.
- Konrad E.** (1988): *Novejše tendence pri proučevanju motivacije za delo*. -V: Posvetovanje psihologov Slovenije 1987. Ljubljana, Društvo psihologov SR Slovenije 1988,
- Korman** (1977): *Personnel attitudes and motivation*. *Annual Review of Psychology*, 28.
- Landy J.F. and Becker S.W.** (1987) *Motivation theory reconsidered. Research in organizational behavior*. Vol. 9, 1-38. JAI Press.
- Locke E.A., Shaw K.N. Saari L.M. and Latham G.P.** (1981): Goal setting and task performance: 1969-1980. *Psychological Bulletin*, 90, 125-152.
- Pinder C.** (1984): *Work motivation*. Glenview, IL: Scott. Foresman.
- Powers W.T.** (1973): *Behavior: The control of perception*. Chicago: Aldine.
- Pritchard R.D.** (1969): *Equity theory: A review and critique*. *Organizational Behavior and Human Performance*, 4, 176-211.
- Schank R. and Abelson R.** (1977): *Script, plans, goals, and understanding*. New York: Halsted.
- Weiner B.** (1974): *An attributional interpretation of expectancy-value theory*. In Weiner B. (ed.): *Cognitive views of human motivation*. New York: Academic Press.
- Wiener N.** (1964): *Kibernetika i društvo*. Beograd: Nolit.

NOVEJŠI PRISTOPI V TEORIJAH INTELIGENTNOSTI

NEW APPROACHES IN THEORIES OF INTELLIGENCE

POVZETEK

Današnje teorije konvergirajo k opredelitvi **intelligentnosti** v smislu biološke poteze. Predlagam, da je opredelimo kot od **izkušenj neodvisno sposobnost živega bitja**, da obdeluje **informacije**. Hkrati pa človekov intelekt deluje **modularno**, kar je posledica specializacije funkcij. **Primarne mentalne sposobnosti**, povezane v **širše funkcionalne sklope**, so odgovorne za posamezne vidike obdelovanja informacij. Rezultati faktorsko analitičnih raziskav so ilustrirani s **procesnim modelom intelekta**. Prava narava biološke intelligentnosti še ni poznana. Hitrost procesiranja informacij in odsotnost napak intelligentnosti v celoti ne razložita. Pomembna je tudi **lahkotnost vključevanja več struktur** v obdelavo informacij na vseh nivojih - od globalnega do nivoja posamezne celice. Prihodnost merjenja intelligentnosti je v nevrofizioloških metodah, pa tudi v novi generaciji računalniških testov.

ABSTRACT

Contemporary theories are converging towards the definition of **intelligence** in the sense of a biological trait. It is suggested to define intelligence as an **experience-free ability of the living being to process information**. In the same time due to the specialisation of functions, human intellect acts **modularly**. **Primary mental abilities**, organized into **broad functional complexes** are responsible for special aspects of the information processing. The results of factor analytic research are illustrated with the **process model of human intellect**. The true nature of biologic intelligence is yet unknown. The speed of information processing and error-free procesing explain it only to some extent. **The ease of involving more structures** into the information processing on all levels, from the global to the level of a single nerve cell, is important too. The future of intelligence measurement lies in neuro-physiological methods, as well as in the new generation of computerized tests.

Dragi kolege, dragi kolegi! Imeti priložnost, da poveš nekaj o intelligentnosti, je, če si psiholog, posebna čast, saj intelligentnosti že celo stoletje pripisujejo vlogo nekakšnega "paradnega konja" psihologije. Da imam danes to čast prav jaz, je zame srečno naključje, saj je v Sloveniji zagotovo še nekaj psihologov, ki so imeli več priložnosti kot jaz priti v stik s psihologijo v svetu. Zato sem bil zaradi pomanjkanja informacij primoran v tem prispevku dodati tudi svoja razmišljanja.

Veliki raziskovalec individualnih razlik, sir Francis Galton, tudi sam nemara zelo inteligenten človek, je intelligentnost pojmoval kot **biološko potezo** in jo kot tako skušal pri ljudeh tudi meriti. Eysenck (1986) v Galtonovem pojmovanju vidi tri bistvene prvine, h katerim se je danes, po več sto letih po njegovem treba vrniti. Prvič, za Galtona je bila intelligentnost smislen znanstveni koncept in ne le statističen artefakt kot kasneje za psihologe, ki so bili predvsem praktiki. Drugič, Galton je smatral, da so med dejavniki, ki pogojujejo intelligentnost, najpomembnejši genetski dejavniki. In tretjič, zasluge, ki jih vsi dobro poznamo in priznavamo, ima Binet, ki je bil praktik in k teoriji ni mnogo prispeval. V nekaj letih je koncept intelligentnosti postal eden od družbeno najbolj pomembnih. Naslednji velikan teorije intelligentnosti je Spearman, ki je prvi intelligentnost dokazal kot enovito potezo tudi empirično. V konceptualizaciji je seveda sledil angleški šoli in v pojmovanju, da je intelligentnost "mentalna ener-

gija", ki jo koristi celoten živčni sistem in ki jo je moč usmeriti na katerokoli specifično grupo nevronov, odvisno od miselnih operacij, ki jih narekuje posamezna naloga, je zelo blizu današnjim pojmovanjem intelligentnosti. Vsi seveda tudi poznamo njegovo **teorijo g-faktorja** in njegovo noegenetične zakone. V naslednjih letih se, kot ena najbolj obetavnih metodologij za proučevanje individualnih razlik, naglo razvija faktorska analiza, ki to vlogo uspešno brani še danes. Thurston odkrije **primarne mentalne sposobnosti**, vse, ki jih navaja on, še danes uvrščamo v strukturo intelekta. Sprva splošne intelligentnosti ne priznava in razvijejo se polemike med njim in avtorji, ki sledijo angleški tradiciji. Slednji razvijejo **hierarhične teorije intelligentnosti**, kakršni sta na primer Burtova in Vernonova. V njih se splošna intelligentnost, ki naj bi pojasnevala največji del razlik med ljudmi, hierarhično deli v številne vse ožje in bolj specifične mentalne sposobnosti. Kot pa so pokazale kasnejše študije, struktura intelekta v teh teorijah ni opisana dovolj natančno, pa tudi princip organizacije mentalnih sposobnosti ni nujno vedno hierarhičen. Korak vstran, vsaj v smislu splošne teorije intelligentnosti, predstavlja Guilfordova teorija, čeprav je sicer njegovo gigantsko delo na področju proučevanja intelligentnosti za psihologijo neprecenljivega pomena. Naslednjo veliko teorijo, Cattell-Hornovo **teorijo fluidne in kristalizirane intelligentnosti**, si bomo kasneje ogledali nekoliko podrobneje, saj je danes splošno priznana. Njene zadnje pomembnejše iz-

polnitve datirajo že v osemdeseta leta. V sedemdesetih in osemdesetih letih je bilo področje inteligentnosti zelo intenzivno proučevano. nastali so številni modeli in mini teorije, ki naravo inteligentnosti izčrpno pojasnujejo, poleg faktorsko-analitičnih pristopov je pomemben tudi prispevek eksperimentalne, kognitivne psihologije, ki proučuje posamezne mentalne procese, pa seveda nevrologije, genetike, klinične psihologije, razvojne psihologije in še številnih drugih disciplin znanosti.

Politično zgodovino dostikrat res pišejo zmagovalci, zgodovino znanosti pa narekujejo kriteriji, ki so inherentni znanosti sami. Zato bi se v nadaljevanju tega prikaza rad izognil nadaljnjim vrednostnim sodbam in nekoliko podrobneje predstavil nekatera novejša dognanja na področju proučevanja inteligentnosti ne glede na to, ali tvorijo zaokroženo teoretsko celoto ali ne. Ne da bi želel biti sugestiven, bom vseeno za izhodiščno teoretsko podlago najprej opisal Cattell-Hornovo teorijo.

Teorija fluidne in kristalizirane inteligentnosti, kakršna je v osemdesetih letih, predpostavlja eno samo izvirno, od izkušenj neodvisno biološko inteligentnost, ki jo imenuje **fluidna** inteligentnost. Ta naj bi bila najbolj direktni korelat temeljne neuro-fiziološke kapacitete za obdelovanje informacij. Fluidna inteligentnost pa se v toku življenja nenehno investira v izgradnjo izkustvene, z akulturacijo pridobljene **kristalizirane** inteligentnosti. To tvori pravzaprav serija utečenih programov in algoritmov za obdelovanje informacij, s pomočjo katerih se problemi rešujejo hitro in učinkovito, a stereotipno. Fluidna in kristalizirana inteligentnost sta med seboj pomembni pozitivni korelaciji, ki pa ne pomeni neke hierarhične nadrejene, višje splošne inteligentnosti, ampak je preprosto posledica osebne zgodovine - nenehna investiranja biološke inteligentnosti v izkustveno in je torej artefakt, nekaj, kar realno ne obstaja. Biološka inteligentnost doseže svoj višek prej kot izkustvena, že v pozni adolescenci, nato nekaj časa stagnira, potem pa sprva počasi, nato vse hitreje upada, pri čemer obstajajo pomembne individualne razlike v hitrosti deterioracije. Izkustvena inteligentnost do pozne starosti ne kaže nobenega upada. Biološke inteligentnosti ne moremo povečevati s treningom, z vzgojo in izobraževanjem, lahko pa jo uničujemo (anoksije, fizične traume, intoksikacije itd.) Iluzorno je pričakovati, da na primer miselne aktivnosti, učenje v šoli ipd. razvijajo inteligentnost. Seveda pa dvigujejo celotno miselno učinkovitost, ki je odvisna tudi od izkustvenih komponent.

Zgodba o strukturi intelekta se tudi pri Cattell-Hornovi teoriji začne pri **primarnih mentalnih sposobnostih**. Te realno obstajajo in so odraz funkcionalnosti različnih relativno samostojnih enot, ki sodelujejo v procesu obdelovanja informacij. Različni kolegi jih naštevajo preko 30, seveda niso vse enako pomembne. Nastopajo v različnih fazah obdelovanja informacij, od vhodne, preko centralne, do izhodne faze. Oglejmo si natančneje, na kakšno strukturo intelekta kažejo empirični podatki.

Če izvzamemo čiste senzorne in čiste motorične sposobnosti in se osredotočimo le na mentalni nivo, nastanejo v prvi fazi obdelave informacij razlike med ljudmi zaradi različne učinkovitosti percepcije. Informacija je v tej fazi še surova, neokodirana. **Prostorska orientacija, vizualizacija, hitrost formiranja vidnih celot (gestaltov) in fleksibilnost pri formiranju gestaltov** tvorijo skupen široki faktor **vizualizacije**, ki se v analizah vedno javlja poleg fluidne in kristalizirane inteligentnosti. Analogno je bil

odkrit, a je še nekoliko slabše raziskan široki auditivni faktor.

Široki faktor perceptivne oziroma boljše: **kognitivne hitrosti** združuje primarne mentalne sposobnosti, pri katerih je hitrost enostavnih kognitivnih procesov odločilna: **hitrost percepcije, verbalna fluentnost, numerična sposobnost** in druge. Hitrost procesiranja informacij je torej samostojna karakteristika intelekta, nekateri avtorji ji pripisujejo velik pomen in o tem bomo kasneje še veliko govorili.

V centralni fazi obdelave informacij vrsta primarnih sposobnosti poskrbi najprej za to, da se informacija pripravi za obdelavo. Primarne mentalne sposobnosti: **obseg neposrednega pomnenja, asociativni spomin in spomin za smiselno povezano gradivo** tvorijo široki **spominski faktor**, katerega vloga je držati informacije v zavesti toliko časa, da jih procesor lahko neposredno (fluidna inteligentnost) ali z ustaljenimi algoritmi in programi (kristalizirna) obdelava oziroma po novejših dognanjih za sposobnost retencije, izročanja informacij spominu.

Lahkotnost priklica vsebin iz dolgoročnega spomina pa zagotavlja široki **faktor priklica**, ki ga tvorijo primarne sposobnosti **verbalne fluentnosti, asociacijske fluentnosti, fluentnosti idej, fleksibilnosti in originalnosti**. Gre za dostopnost vsebin, shranjenih v dolgoročnem spominu in seveda tudi za bogastvo dolgoročnega spomina kot "rezervoarja" informacij.

Primarne mentalne sposobnosti, ki so v največji meri odvisne od **fluidne inteligentnosti**, so: **neverbalno rezoniranje, induktivno mišljenje, mentalna manipulacija** in v manjši meri še številne druge, **kristalizirano inteligentnost** pa tvorijo: **verbalna sposobnost, numerična sposobnost, izkustvena sposobnost, mehanske veščine, formalno-logično sklepanje** in v manjši meri še številne druge.

Sklop **psihomotornih sposobnosti** teorija zanemarja, čeprav so bile sposobnosti, ki zagotavljajo integracijo vzorcev motoričnega reagiranja (na primer **okulomotorna koordinacija, ciljanje** itd.), odkrite.

Čeprav slika izgleda jasna in razumljiva, obstajajo glede nekaterih podrobnosti v strukturi intelekta še nejasnosti. Narava večine primarnih mentalnih sposobnosti je sicer dobro poznana, vendar se v različnih raziskavah nekoliko različno obnašajo, odvisno od tega, kako reprezentativno so vzorčene in merjene (raziskavo, v kateri bi na primer 30 primarnih sposobnosti merili s po tremi testi, je že skoraj nemogoče izvesti) na kakšnem vzorcu ljudi (od tega je odvisna variabilnost rezultatov in višina interkorelacij) itd. Za ilustracijo vzemimo samo primer numerične sposobnosti. Nasičenost s tem faktorjem najdemo v vseh aktivnostih, kjer gre za hitro in točno delo s števili, njegova narava je jasna, toda kako je vključen v širšo strukturo intelekta. Pri računanju gre seveda za uporabo dobro naučenih veščin, programov in algoritmov, zato je vključenost v faktor kristalizirane inteligentnosti razumljiva. Zaradi izrazito hitrostne narave testov pa numerično sposobnost vedno najdemo tudi v širokem faktorju kognitivne hitrosti. Ker pa gre pri računanju tudi za izrazito obremenjenost delovnega spomina in za "kontroling" mentalnega procesa, najdemo pri numerični sposobnosti tudi manjšo nasičenost s fluidno inteligentnostjo. zaradi podobnih težav pri še nekaterih drugih primarnih sposobnostih zgoraj opisane strukture ne smemo imeti še za "dokončno".

Za nemene prakse je bila na podlagi te teorije tudi izdana serija testov z imenom **Comprehensive Ability Battery**. Njenih 20 testov naj bi kar najbolj reprezentativno merilo 20 najpomembnejših primarnih mentalnih sposobnosti, rezultati na posameznih skupinah testov pa se grupirajo v opisane širše sposobnosti, teh je zajetih šest. Aplikacija traja nekaj več kot tri ure.

Tudi druge teorije inteligentnosti, ki so vzniknile v zadnjih dvajsetih letih, se od Cattell-Hornove močno ne razlikujejo. Jensenova dvostopenjska teorija (nivo I/nivo II) razlikuje med spominskimi sposobnostmi in višjimi sposobnostmi intelekta. Kratkoročni spomin je prvi nujen pogoj za pripravo, za držanje potrebnih informacij v zavesti, višje sposobnosti pa lahko identificiramo s fluidno in kristalizirano inteligentnostjo. V zadnjem času pa je avtor dal zelo dragocene prispevke na področju proučevanja hitrosti obdelovanja informacij.

Model Dasa, Kirbyja in Jarmana (1975) izhaja iz Lurijevih osnovnih funkcionalnih blokov centralnega živčnega sistema in predpostavlja obstoj štirih hipotetičnih enot za integracijo informacij od vhodne do izhodne faze. Vsaka od teh enot obdeluje informacije s procesi (simultane (paralelne) in sukcesivne (serialne) sinteze. Empirično preverjanje modela pa je pokazalo le na obstoj dveh struktur, odgovornih za paralelno in serialno obdelovanje informacij, po naravi sta zelo podobni fluidni in kristalizirani inteligentnosti.

Teorija Momirovića, Šipke, Wolfa in Džamonje (1978) tudi postavlja kibernetični model kognitivnih sposobnosti. Primarne sposobnosti tvorijo tri široke faktorje, ki so odraz učinkovitosti perceptivnega procesorja, procesorja za simultano obdelovanje informacij in procesorja za sukcesivno obdelovanje informacij. Še na višjem nivoju se je izoblikoval samo en močan faktor, ki ga interpretirajo kot sposobnost centralnega procesorja. Ker so v širokem perceptivnem faktorju le testi vizualne modalnosti, ga lahko enačimo s Cattell-Hornovim širokim vizualnim faktorjem, simultano obdelovanje informacij je domala istovetno s fluidno, sukcesivno obdelovanje informacij pa s kristalizirano inteligentnostjo. Ostalih širokih sposobnosti intelekta (auditivne, spominske, sposobnosti priklica, kognitivne hitrosti) naši avtorji niti niso mogli dobiti, saj testov, ki jih merijo, v svojo baterijo (ki pa je vseeno obsegala v eni raziskavi 31, v drugi pa 20 testov) niso vključili. Zaradi tega lahko ocenim njihov model kot sicer ustrezen, a nepopoln, pretenzije teorije pa tudi ne more imeti, saj izhaja le iz faktorsko analitičnih raziskav.

Eysenck trdi (1983) da je v zadnjih letih na področju teorije in merjenja inteligentnosti prišlo do Kuhnovske revolucije, torej do spremembe celotne paradigme. Novost je v ponovnem oživiljanju Galtonovega koncepta, da je inteligentnost samo ena, to je **biološka inteligentnost**, in da jo je treba meriti na neposreden način, to je s fiziološkimi metodami. Dosedanja psihometrija in inteligentnost meri na sicer visoko veljaven, a vseeno posreden način, medtem ko je koncept socialne inteligentnosti od izvirne biološke inteligentnosti še bolj oddaljen in je kontaminiran s celo vrsto neintelektualnih dejavnikov. Med fiziološkimi metodami je velika pozornost posvečena reakcijskim časom. Eysenck tudi eksplicitno trdi, da je **hitrost obdelovanja informacij** temeljna lastnost biološke inteligentnosti. Številni raziskovalci so našli, da z inteligentnostjo, merjeno na klasičen način (na primer z Ravenovimi matricami), pomembno korelirajo: hitrost preiskovanja vsebine kratkoročnega spomina, hitrost preiskovanja vidnega polja, hitrost priklica pomena

besed iz dolgoročnega spomina, hitrost enostavnega odločanja itd., pa celo enostavni in izbirni reakcijski čas. V eksperimentalni psihologiji se je zelo razmahnila **kronometrija**, to je proučevanje reakcijskih časov, vezanih na posamezne dele procesa obdelovanja informacij. V kombinaciji s klasično psihometrijo, te preizkušnje korelirajo z inteligentnostjo okrog 0.50, multiple korelacije več preizkušenj pa presegajo vrednosti 0.70. Nadalje Eysenck poroča o zelo visokih korelacijah med klasičnimi testi inteligentnosti in povprečnimi evociranimi potenciali EEG zapisa, ki naj bi bili pri visoko inteligentnih ljudeh mnogo bolj kompleksni, razlike naj bi torej bile v pogledu latence, amplitude in variabilnosti zapisa. Že v naših časopisih je bilo moč zaslediti sliko prof. Eysencka z elektrodami na glavi in prebrati obljube o novi tehniki merjenja inteligentnosti. Skratka, inteligentnost kot biološko potezo živega bitja je po Eysencku moč meriti direktno, s fiziološkimi reakcijami na povsem enostavne intelektualne dogodke.

Sternbergova teorija (1985) v pojem inteligentnosti skuša strpati domala celotno adaptivno vedenje človeka. Že iz definicije, da je inteligentnost "mentalna aktivnost, usmerjena k smotrni adaptaciji na okolje ter k izboru in sooblikovanju posameznikovega relevantnega življenjskega okolja", vidimo, da je ta za znanstveni koncept preohlapna. Vendar pa kritika Sternbergovega dela lahko zadeva le njegovo pojmovanje koncepta inteligentnosti, medtem ko je njegov raziskovalni prispevek k poznavanju celotnega sklopa vedenj in procesov, povezanih z inteligentnostjo, izredno bogat.

V zadnjih letih Howe zelo goreče zagovarja avtonomijo človekovih mentalnih sposobnosti, ki naj bi bila po njegovem tako velika, da vodi do zaključka, da inteligentnost kot enovita entiteta sploh ne obstaja. Howe dokazuje avtonomnost posameznih mentalnih sposobnosti z: (1) Biografskimi podatki, po katerih so imeli številni geniji, na primer Darwin, Freud, Einstein velike težave pri nekaterih mentalnih opravilih, ki so za večino ljudi lahka. (2) Primeri mentalno hendikepiranih posameznikov, ki jih označujemo s terminom "idiots savants", ki pa na nekem področju, na primer računanje, memoriranje, preračunavanje koledarja, močno presegajo dosežke navadnih ljudi. (3) Učinki poškodb možganov so zelo specifični. (4) Različna mentalna opravila med seboj v nekaterih primerih skoraj ne interferirajo, če potekajo hkrati. (5) Povprečno inteligentni ljudje nekatere sposobnosti izrazito visoko razvijejo in (6) Dosežek na nekaterih kompleksnih opravilih je bolj odvisen od specifičnih okoliščin (na primer interesa) kot pa od inteligentnosti. Kljub temu, da našti fenomeni seveda obstajajo, pa avtor posveča premalo pozornosti naravi mentalnih sposobnosti, o katerih govori, še posebej vlogi izkustva, ki je pri učinku na nekaterih opravilih lahko odločujoče, ki pa, kot bomo videli kasneje, bi moralo biti izvzeto iz opredeljene koncepta inteligentnosti.

K izgradnji teorije inteligentnosti zelo veliko prispeva tudi eksperimentalna, kognitivna psihologija, ki natančno proučuje posamezne mentalne procese v takorekoč vseh fazah procesa obdelovanja informacij. Skupine avtorjev - preveč, da bi jih vse naštevati - z metodami, kakršna je na primer komponentna analiza (Sternberg), proučujejo percepcijo, prostorsko predstavljalnost, delovni spomin, zapomnjevanje in priklic iz dolgoročnega spomina, rezoniranje, pozornost itd., in sicer tako z vidika hitrosti procesiranja informacij kot z vidika napak oziroma uspešnosti reševanja mentalnih problemov.

Faktorsko-analitični pristop k proučevanju inteligentnosti je globalen. V dobro vodeni študiji je z vzorcem mentalnih opravil zajet celoten intelekt, pri eksperimentalnih študijah mentalnih procesov pa se gre v posamezne detajle in napor pri integriranju izsledkov v teorije je toliko večji. Dovolite mi, da v nekaj odstavkih predstavim lastno sintezo izsledkov o inteligentnosti, kot sem jih lahko našel v literaturi.

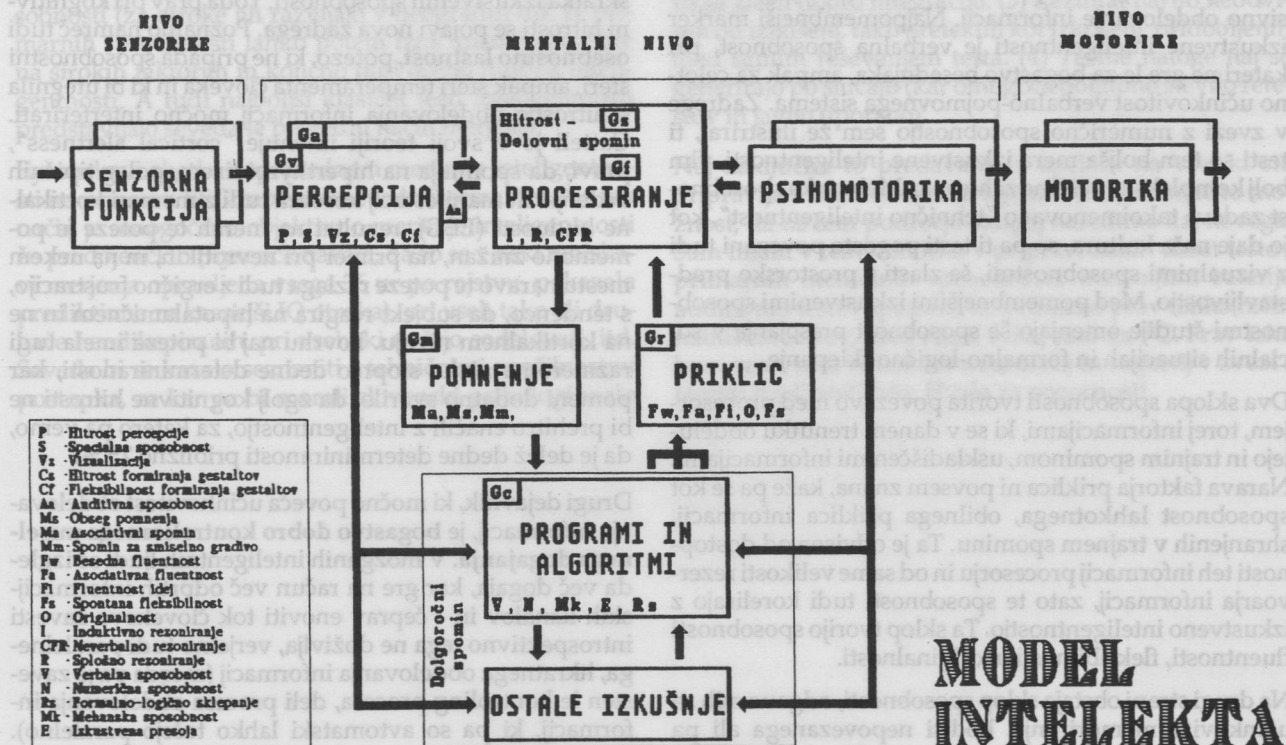
Definicijo inteligentnosti, ki se mi je v vse bolj jasni in lakonični obliki postopno oblikovala, sem bil omenil že v več prispevkih in tudi danes ne vidim potrebe, da bi jo sperminjal: **Inteligentnost je od izkušenj neodvisna sposobnost živega bitja, da obdeluje informacije.** Opredelitev na kratko lahko komentiram takole:

Definicija implicira eno samo sposobnost, ki je pogojena s trenutnimi nevro-fiziološkimi kapacitetami centralnega živčnega sistema in sodeluje, bolje rečeno, vodi vse posamične procese obdelave informacij. Nujno jo moramo ločiti od ustaljenih programov in algoritmov, to je znanja, izkušenj s katerimi si kot z orodji, pomagali pri obdelovanju informacij sicer pomaga, ki pa informacijo obdelajo stereotipno, rutinsko. Za ilustracijo si pomagajmo z analogijo z računalniki, ki - resda v nekaterih vidikih na bolj primitiven način - tudi obdelujejo informacije. Sposobnost računalnika je odvisna od njegove strojne in programske opreme. Brez ene ali druge funkcioniranje ni možno, podobno kot pri ljudeh. Vendar nas analogija pripelje do zanimivega zaključka: inteligentnost živega bitja je sposobnost njegove "strojne opreme", izkušnje pa so "računalnikov software". Pri inteligentnosti pa tudi ne gre za energijo, kot je trdil Spearman, ta je motivacijski pojem, ampak za "lastnost materiala" - centralnega živčnega sistema. Menim, da je tako pojmovanje inteligentnosti del tistega preobrata, o katerem govori Eysenck. Nadalje je ključnega pomena pojmovanje, da gre pri inteligentnosti za obdelovanje informacij, ne zgolj za prevajanje informacij. Prvo je aktiven, drugo zgolj pasi-

ven proces. Če ne bi vztrajali pri tej distinkciji, bi lahko imeli kakega komarja, ki na primer zelo hitro reagira na bližajoči se časopis, za izredno inteligentno bitje. Pri človeku učinkovitost na posameznih mentalnih opravilih tem višje korelira z inteligentnostjo, čim bolj obremenjujejo centralne enote za obdelovanje informacij. Enostavna psihosenzorna in psihomotorna opravila z inteligentnostjo le malo korelirajo (na primer enostavni reakcijski čas komajda statistično pomembno), bolj ko gremo k centralnim fazam, h kompleksnim procesom, tem višje so korelacije. Zato tudi menim, da je intelekt ustreznejše kot s kako shemo, ki izvira iz dobljene faktorsko-analitične hierarhične strukture, ponazoriti s procesnim modelom, ki pa, kot se na koncu izkaže, razkriva iste strukture in je tudi kompatibilen z nevrofiziološkimi dognanji. Prikazuje ga slika 1.

Okviri v modelu prikazujejo posamezne širše strukture intelekta, ki ustrezajo tudi širokim psihometričnim faktorjem (po Cattellu provincial powers). Osrednji procesor naj bi ustrezal zgoraj opisani biološki (po Cattellu fluidni) inteligentnosti, izkušnje oziroma programski del izkušenj, pa izkustveni (kristalizirani) inteligentnosti. Ti dve Cattell pojmuje kot splošni kapaciteti, ki zadevata funkcioniranje celotnega centralnega živčnega sistema. Kar zadeva biološko inteligentnost, mu v tem lahko pritrdimo, medtem ko je izkustvena inteligentnost le bolj specifična. Znotraj posameznih struktur so navedene kratice primarnih mentalnih sposobnosti. Puščice kažejo glavnino toka informacij.

Senzornih sposobnosti splošna teorija inteligentnosti ne obravnava, poseganje osrednjega procesorja tako daleč ven na periferijo je le minimalno. Informacija, prevedena v nevrofiziološko dogajanje, je v fazi percepcije še v surovi, nekodirani obliki. Zaznani vzorec je primerjan z vzorci, shranjenimi v dolgoročnem spominu, in pride do prepoznavne zaznanega. V vsaki čutni modalnosti obstaja svoj široki sklop sposobnosti. Na področju vida je najbolj

Slika 1

elementarna sposobnost hitrost percepcije, verjetno so tudi zato ti testi med nadpovprečno inteligentnimi ljudmi zelo nediskriminativni. Dovolj visoke korelacije z inteligentnostjo ima ta sposobnost zaradi svoje hitrostne narave, omenili smo že, da je hitrost procesiranja informacij eno bistvenih obeležij inteligentnosti. Zaznavanje v oteženih pogojih omogočata sposobnosti hitrosti in fleksibilnosti pri formiranju vidnih celot. Za rotiranje vidne konfiguracije v prostoru pa sta odgovorni spacialna sposobnost in sposobnost vizualizacije. Faktorske analize govorijo o dveh (ali celo treh) sposobnostih, tudi eksperimenti v laboratoriju potrjujejo, da gre pri enostavni rotaciji (spacialni faktor) in pri generiranju kompleksnega outputa prostorske transformacije (vizualizacija) za različne mentalne procese. Vseeno pa se mi vsiljuje močan pomislek, da gre v prvem primeru res za pravo primarno sposobnost, v drugem pa ger lahko za zelo močno hkratno angažiranje fluidne inteligentnosti. V številnih raziskavah so testi prostorske predstavljalnosti med najmočnejšimi markerji fluidne inteligentnosti (Hakstian, Cattell, 1978, Momirovič, Bosnar, Horga, 1982, Kline, Cooper, 1984) in tudi Horn in Stankov (1982) v svoji shemi omenjata le eno spacialno sposobnost. Auditivne sposobnosti niso bile veliko raziskovane, zaenkrat med njimi izgleda le ena (glasbeni posluš) prava, drugi dve, občutek za ritem in časovno sledenje, pa niti nista nujno vezani za auditivno modalnost. Zlasti slednja sposobnost kaže visoke korelacije s fluidno inteligentnostjo in bi jo lahko interpretirali tudi kot kapaciteto delovnega spomina.

V centralni fazi je struktura intelekta najbolj zapletena. O samem procesorju več malo kasneje. Dolgoročni spomin je v shemi razdeljen na sklop sposobnosti, ki tvorijo izkustveno inteligentnost in predstavljajo ustaljene programe in algoritme za obdelovanje informacij in na ostale izkušnje, ki jih ne štejemo več k sposobnostim. V analizi Momiroviča (1978) in Wolfa (1980) je bil celo najden široki faktor količine shranjenih informacij (iz najrazličnejših področij), ki se je razlikoval od faktorja za sukcesivno obdelovanje informacij. Najpomembnejši marker izkustvene inteligentnosti je verbalna sposobnost, pri kateri ne gre le za bogastvo besednjaka, ampak za celotno učinkovitost verbalno-pojmovnega sistema. Zadrege v zvezi z numerično sposobnostjo sem že ilustriral, ti testi so tem boljša mera izkustvene inteligentnosti, čim bolj kompleksne veščine zahtevajo. Mehanska sposobnost zadeva takoimenovano "tehnično inteligentnost", kot jo daje naša kultura, so pa ti testi pogosto povezani tudi z vizualnimi sposobnostmi, še zlasti s prostorsko predstavljalnostjo. Med pomembnejšimi izkustvenimi sposobnostmi študije omenjajo še sposobnost presojanja v socialnih situacijah in formalno-logično sklepanje.

Dva sklopa sposobnosti tvorita povezavo med procesorjem, torej informacijami, ki se v danem trenutku obdelujejo in trajnim spominom, uskladiščenimi informacijami. Narava faktorja priklica ni povsem znana, kaže pa se kot sposobnost lahkotnega, obilnega priklica informacij, shranjenih v trajnem spominu. Ta je odvisna od dostopnosti teh informacij procesorju in od same velikosti rezervoarja informacij, zato te sposobnosti tudi korelirajo z izkustveno inteligentnostjo. Ta sklop tvorijo sposobnosti fluentnosti, fleksibilnosti in originalnosti.

Na drugi strani obstaja sklop sposobnosti, odgovornih za učinkovito memoriranje, bodisi nepovezanega ali pa smiselno povezanega gradiva. V tem sklopu je nekoliko problematično mesto primarne sposobnosti obsega neposrednega pomnenja, ki v nekaterih analizah pripada

širokemu spominskemu faktorju, v drugih pa ne. Sposobnost predstavlja količino informacij, ki jih ima človek hkrati lahko v zavesti ali, kot sem neke zapisal, število hkrati odprtih informacijskih kanalov med procesorjem in dolgoročnim spominom. ta sposobnost seveda lahko pogojuje tudi učinkovitost memoriranja, je pa - kot trdi v svoji teoriji Jensen - tudi prvi pogoj za delo samega procesorja, za učinkovito delovno memorijo, da človek lahko hkrati več informacij sploh obdeluje.

Končno smo pri samem procesorju, pri tem, kar Eysenck imenuje biološka inteligentnost. Cattell-Hornova teorija fluidne inteligentnosti, mi pa bi lahko rekli tudi kar samo inteligentnost. Kako to, da je prisotna pri vseh procesih obdelovanja informacij: obrača vidne vzorce, aktivira in koordinira delo rutin za obdelovanje informacij, aktivno sodeluje pri memoriranju in priklicu, integrira vzorce reagiranja itd.? V čem je njeno bistvo?

Le malo psihologov se verjetno ne bi strinjalo s trditvijo, da je inteligentnost **globalna** lastnost centralnega živčnega sistema, vendar ne v smislu skupka vseh različnih intelektualnih sposobnosti, ampak v smislu lastnosti, ki je inherentna takorekoč vsaki živčni celici. To je temeljna nevrofiziološka osnova, na katero se nadgrajujejo specifične funkcionalne značilnosti, na primer vidnega, motoričnega korteksa, biokemičnih procesov retencije itd.

Količina informacij, ki so obdelane v časovni enoti, je verjetno odvisna od **hitrosti** obdelovanja informacij in od količine informacij, ki jih intelekt lahko **hkrati obdeluje**. Hitrost procesiranja informacij, ki jo Eysenck tako poudarja, predstavlja le en, sicer izredno pomemben vidik inteligentnosti, ki pa narave te sposobnosti docela ne izčrpa. Hitrost, s katero potekajo miselni procesi, je sicer pomembna povsod, pri manipuliranju z gradivom, pri preiskovanju dolgoročnega spomina, človek, ki hitro misli, je brez dvoma tudi inteligenten. Hitrostni testi so dobro merilo inteligentnosti še dodatno tudi zato, ker kratek čas onemogoči uporabo raznih strategij mišljenja, skratka izkustvenih sposobnosti. Toda prav pri kognitivni hitrosti se pojavi nova zadrega. Poznamo namreč tudi **osebno lastnost**, potezo, ki ne pripada sposobnostni sferi, ampak sferi temperamenta človeka in ki bi utegnila s hitrostjo obdelovanja informacij močno interferirati. Cattell jo v svoji teoriji imenuje "cortical alertness", pravi, da spominja na hiperthyroidizem, poleg tipičnih vedenjskih manifestacij korelira tudi z merami kortikalne budnosti (EEG), rezultat na merah te poteze je pomembno znižan, na primer pri nevrotikih, in na nekem mestu naravo te poteze razlaga tudi z ergično frustracijo, s tendenco, da subjekt reagira na hipotalamičnem in ne na kortikalnem nivoju. Povrhu naj bi poteza imela tudi razmeroma nizko stopnjo dedne determiniranosti, kar pomeni dodatno svarilo, da zgolj kognitivne hitrosti ne bi prehitro enačili z inteligentnostjo, za katero pa vemo, da je delež dedne determiniranosti približno 75 %.

Drugi dejavnik, ki močno poveča učinkovitost obdelovanja informacij, je **bogastvo dobro kontroliranega miselnega dogajanja**. V možganih inteligentnih ljudi se izgleda več dogaja, kar gre na račun več odprtih informacijskih kanalov in - čeprav enoviti tok človekove zavesti introspektivno tega ne doživlja, verjetno tudi paralelnega, hkratnega obdelovanja informacij (morda pa je zavesten le kontroling procesa, deli procesa obdelovanja informacij, ki pa so avtomatski lahko tečejo paralelno). **Lahkotnost odpiranja informacijskih kanalov** kot eno bistvenih obeležij inteligentnosti lahko predpostavimo kot funkcijo, ki je enovita na vseh nivojih - od vključeva-

nja več širokih struktur intelekta v proces do sposobnosti vzpostavljanja zvez na nivoju celice. Pri tem je pomembno, da ne gre le za preprosto ekscitabilnost, ampak predvsem za funkcionalnost organizacije informacijskih tokov, za dober **kontrolo**, za obvladovanje celotnega dogajanja. V takoimenovanih "dual task" ali "multi task" nalogah, ki zahtevajo reševanje dveh ali več hkrati prezentiranih problemov in torej deljeno pozornost, je korelacija med komponentama in torej nasičenost z generalnim faktorjem bistveno večja, kot če subjekt komponenti rešuje v pogojih ločene prezentacije. Zato tudi ni čudno, če v zadnjem času inteligentnost vse bolj povezujejo s pozornostjo, na kar je opozarjal že Spearman. Integracijski vidik poudarja tudi Eysenck, ko pri opredeljevanju inteligentnosti sicer govori zgolj o hitrosti procesiranja, a izvor le-te vidi v transmisiji, pri kateri ne prihaja do napak, torej v dobro integriranem procesu obdelovanja informacij, ne pa zgolj v kumuliranju parcialnih hitrosti prevajanja živčnih impulzov. Sposobnost vključevanja več struktur v proces obdelovanja informacij potrjujejo tudi eksperimenti, v katerih so s pomočjo EEG opazili, da se pri bolj inteligentnih ljudeh ob zunanji stimulaciji vznburjenje razširi v več predelov možganov kot pri manj inteligentnih ljudeh. Kljub temu, čeprav smo nemara danes korak bliže k poznavanju inteligentnosti, njene prave narave vseeno še ne poznamo.

Na koncu mi dovolite še nekaj misli o **merjenju** inteligentnosti in intelektualnih sposobnosti. Klasični testi inteligentnosti (na primer revidirane Ravenove matrice, pri nas Domino test in drugi) so dobri. Izključevati morajo vpliv izkušenj, ne smejo pa tudi vsebovati perceptivnega faktorja, prostorske predstavljalivosti in podobnih primesi. V večini situacij so nam dragocene tudi informacije o specifičnih sposobnostih ali vsaj o najpomembnejših med njimi. Zato je čim širši izbor klasičnih testov primarnih mentalnih sposobnosti zelo dobrodošel. Pri nas na primer nimamo standardiziranih in publiciranih skupinskih testov spomina, fluentnosti, fleksibilnosti in originalnosti, nimamo nobenih testov auditivnih sposobnosti (za otroke jih razvijajo v Beogradu) itd. Iz primarnih sposobnosti lahko potem izračunamo rezultate na širokih faktorjih in končno tudi oceno fluidne inteligentnosti. A tudi najboljši klasični testi inteligentnosti predstavljajo seveda le posredni način merjenja.

Eysenckovi obeti o neposrednem merjenju inteligentnosti na principu EEG zapisa so seveda fascinantni. Na tak način je omogočeno objektivno merjenje inteligentnosti že pri dojenčkih (Eysenck navaja, da so se v neki raziskavi merjenja opravljena vsega 36 ur po rojstvu, pokazala prediktivna za kasnejši IQ otroka), pri vseh tako ali drugače hendikepiranih, pri vseh, ki nočejo sodelovati, itd. Seveda bi se kazalo seznaniti s tehničnimi značilnostmi postopka, za kar pa bi morali slovenski psihologi malo

po svetu. Tudi ob morebitni potrditvi veljavnosti te metode, bo treba specifične sposobnosti še nekaj časa meriti na klasičen način.

Obetavne so tudi metode, ki jih razvija eksperimentalna kognitivna psihologija, na primer že omenjena kronometrija. Pri tem pravo revolucijo omogoča uporaba računalnikov. Merjenje kognitivne hitrosti na osnovi reakcijskih časov sicer ne pomeni nekega zelo novega principa. V klasičnih hitrostnih testih je bilo pač dano določeno število nalog in omejen čas, pri računalniških testih pa se čas reakcije meri pri posameznih nalogah, končni rezultat je spet skupno povprečje. Bistveno je izboljšana le kontrola testnega postopka.

Možnosti za dobre ideje testov nove generacije je veliko, naj spet navedem nekaj lastnih predlogov. Psihologi smo se naveličali testov, ki jih moramo skrivati, ki imajo določeno število vnaprej sestavljenih nalog, ki ne smejo priti v javnost. Menim, da je treba izdelati teste, ki bodo javni, s katerimi se bodo, na primer na računalnikih, igrali otroci in odrasli, ki pa bodo imeli to lastnost, da se, razen morda čisto na začetku, rezultat posameznika ne bo izboljševal. Če bi izpolnjevala zahteve merskih karakteristik, bi že nekatere sedanje računalniške igre lahko bile taki testi (vsi poznamo na primer Tetris). Sprašujem se, kaj bi dobili, če bi razpisali nagradni natečaj za računalniško igro, ki bi, poleg nekaterih zahtev, ki jih bom omenil, imela to lastnost, da na njej subjekt z vajo ne bi napredoval.

V skladu s teorijo inteligentnosti bi novi tip testa moral izpolnjevati naslednje zahteve: (1) Zahteva naj obdelovanje informacij na centralnem nivoju, odpadejo enostavne perceptivne, psihomotorne in druge naloge, pri katerih proces poteka stereotipno. (2) Zahteva po vključevanju čim več struktur intelekta v obdelovanje informacij, torej čim več informacijskih kanalov, na vseh nivojih. V poštev pridejo zlasti takoimenovane "dual task" ali "multi task" naloge, v katerih izvajanje več opravil hkrati zahteva še zlasti dobro integracijo. (3) Rezultat naj bo neodviseen od izkušenj, tako preteklih kot izkušenj, pridobljenih med samim reševanjem testa. (4) Testne naloge naj se generirajo po slučaju (kar omogoča poljubno število retestov in javno uporabo).

Naj zaključim to predavanje z apelom na vse, ki ste pripravljeni raziskovati inteligentnost in ki imate to možnost, da na tem področju skupaj naredimo kaj novega. Sam imam v tem trenutku v pripravi kakih deset testov primarnih mentalnih sposobnosti, med njimi baterijo auditivnih testov spomina ter približno prav toliko računalniških testov, med njimi nekaj tudi za PC. Prav tako bom vesel tudi vsakršnih informacij in sugestij v zvezi s teorijo inteligentnosti. Hvala za pozornost!

OBRAVNAVANI POJMI

adaptivno vedenje
 asociativno pomnjenje
 auditivna sposobnost
 biološka inteligentnost
 Cattell-Hornova teorija inteligentnosti
 ciljanje
 Comprehensive Ability Battery
 časovno sledenje
 Das, Kirby, Jarman - teorija
 delovna memorija
 Domino testi
 dual task naloge
 Eysenckova teorija inteligentnosti
 faze obdelovanja informacij
 fleksibilnost
 fleksibilnost pri formiranju gestaltov
 fluentnost asociacij
 fluentnost idej
 fluidna inteligentnost
 formalno-logično sklepanje
 glasbeni posluh
 Guilfordova teorija inteligentnosti
 hierarhične teorije inteligentnosti
 hitrost formiranja gestaltov
 hitrost percepcije
 hitrost procesiranja informacij
 induktivno mišljenje
 inteligentnost
 investicijski princip
 izkustvena presoja
 javni testi inteligentnosti
 Jensenova dvostopenjska teorija
 kognitivna psihologija
 komponentna analiza
 kontroling
 kortikalna budnost
 kristalizirana inteligentnost
 kronometrija
 lahkotnost odpiranja inf. kanalov
 mehanska sposobnost
 mentalna manipulacija
 mentalni procesi
 mentalni nivo

Dva sklopa sposobnosti sta povezani s procesom, torej informacijami, ki se v danem trenutku obdelujejo in trajnim spominom, uskladičenimi informacijami. Narava faktorja priklica ni povsem znana, kaže pa se kot sposobnost lahkotnega, obilnega priklica informacij, shranjenih v trajnem spominu. Ta je odvisna od dostopnosti teh informacij procesorju in od same velikosti rezervoarja informacij, zato te sposobnosti tudi korelirajo z izkustveno inteligentnostjo. Ta sklop tvorijo sposobnosti fluentnosti, fleksibilnosti in originalnosti.

Na drugi strani obstaja sklop sposobnosti, odgovornih za učinkovito memoriranje, bodisi nepovezanega ali pa smiselno povezanega gradiva. V tem sklopu je nekoliko problematično mesto primarne sposobnosti obsega neposrednega pomnjenja, ki v nekaterih analizah pripada

merjenje inteligentnosti
 Momirovič in sod. - teorija
 motorične sposobnosti
 multi task naloge
 neposredno merjenje inteligentnosti
 neverbalno rezoniranje
 noegenetični zakoni
 numerična sposobnost
 občutek za ritem
 obdelovanje informacij
 obseg neposrednega pomnjenja
 okulomotorna koordinacija
 originalnost
 paralelno obdelovanje informacij
 percepcija
 pomnjenje smiselno povezanega gradiva
 povprečni evocirani potenciali EEG
 pozornost
 prevajanje informacij
 primarne mentalne sposobnosti
 procesni model inteligentnosti
 prostorska orientacija
 psihomotorne sposobnosti
 računalniške igre
 računalniški testi inteligentnosti
 Ravenove matrice
 reakcijski časi
 rezoniranje - splošno
 senzorne sposobnosti
 serialno obdelovanje informacij
 socialna inteligentnost
 Spearmanova teorija g-faktorja
 Sternbergova teorija inteligentnosti
 strategije mišljenja
 struktura intelekta
 široki auditivni faktor
 široki faktor kognitivne hitrosti
 široki faktor količine informacij
 široki faktor priklica
 široki spominski faktor (retencije)
 široki vizualni faktor
 verbalna fluentnost
 verbalna sposobnost
 vizualizacija

Drugi dejavnik, ki močno poveča učinkovitost obdelovanja informacij, je bogastvo dobro kontroliranega miselnega dogajanja. V možganih inteligentnih ljudi se izgleda več dogaja, kar gre na račun več odprtih informacijskih kanalov in - čeprav enoviti tok dovolj zavesti introspektivno tega ne doživlja, verjetno tudi paralelnega, kratkega obdelovanja informacij (močda pa je zavesten le kontroling procesa, deli procesa obdelovanja informacij, ki pa so avtomatski lahko tečejo paralelno). Lahkotnost odpiranja informacijskih kanalov kot eno bistvenih obeležij inteligentnosti lahko predpostavimo kot funkcijo, ki je enovita na vseh nivojih - od vključeva-

LITERATURA

- Baddeley A.D.: *The psychology of memory*. Harper & Row. New York, 1976.
- Barišić J.: Uticaj kompleksnosti na mentalnu rotaciju trodimenzionalnih objekata. *psihologija*, 4/83, str. 79-89. Beograd, 1983.
- Bower G. (ed.): *Human memory (Basic Processes)*. Academic Press. New York, 1977.
- Bukhalt J.A.: The British Ability Scales Speed of Information Processing Subtest: What does it measure? *British Journal of Educational Psychology*, 1989, Vol. 59, 100-107.
- Caroll J.B.: Psychometric tests as cognitive tasks: A new "Structure of intellect". V: Resnick L.B. (ed.): *The nature of intelligence*. L. Erlbaum Associates, Publ. Hillsdale. New Jersey, 1976.
- Cook J.: An investigation of the validity of the british Ability Scales with respect to the Wechsler Intelligence Scale for Children-Revised and the Wild Range Achievement Test-Revised on a group of canadian children. *British Journal of Educational Psych.*, 1988, Vol. 58, 212-216.
- Eysenck H.J.: Toward a new model of intelligence. *Person. individ. Diff.* Vol. 7, No. 5, 731-736, 1986.
- Eysenck H.J.: A new view of human intelligence. *Critical review. British Journal of Educational Psychology*, 1986. Vol. 56, 106-108.
- Eysenck H.J.: The new look on intelligence. *Predavanje v Zagrebu*, 23.10.1989.
- Frearson W. & Eysenck H.J.: Intelligence, reaction time and a new "Odd-Man-Out" RT paradigm. *Person. individ. Diff.* Vol. 7, No. 6, 807-817, 1986.
- Guilford J.P.: *The nature of human intelligence*. McGraw Hill. London, 1971 (iz leta 1967).
- Hakstian A.R. & Cattell R.B.: Higher-stratum ability structures on a basic of twenty primary abilities. *Journal of educational Psychology*. 1978, Vol. 70, No. 5, 657-669.
- Holzman T.G., Pellegrino J.W. & Glaser R.: Cognitive dimensions of numerical rule induction. *Journal of Educational Psychology*. 1982, Vol. 74, No. 3, 360-373.
- Holzman T.G., Pellegrino J.W. / Glaser R.: Cognitive variables in series completion. *Journal of Educational psychology*. 1983, Vol. 75, No. 4, 603-618.
- Horn J.L. & Cattell R.B.: Refinement and test of the theory of fluid and crystallized intelligence. *Journal of Educational Psychology*, 1966, Vol. 57, No.5, 253-270.
- Horn J.L.: Personality and ability theory. V: Cattell R.B. & Dreger R.M. (ed. 's): *Handbook of modern personality theory*. Hemisphere Publ. Co. New York, 1977.
- Howe M.J.A.: Separate skills or general intelligence: The autonomy of human abilities. *British Journal of Educational Psychology*, 1989, Vol. 59, 351-360.
- Hunt E.: Varieties of cognitive power. V: Resnick L.B. (ed.): *The nature of intelligence*. L. Erlbaum Associates, Publ. Hillsdale. New Jersey, 1976.
- Kline P., May J. & Cooper C.: Correlations among elementary cognitive tasks. *British Journal of Educational Psychology*, 1986. Vol. 56, 111-118.
- Kline P. & Cooper C.: The factor structure of the Comprehensive Ability Battery. *British Journal of Educational Psychology*, 1984, Vol. 54, 106-110.
- Kovačević P.: Numeričke sposobnosti kao komponenta intelektualne aktivnosti. *Psihologija*, 1-2/83, str. 109-123. Beograd, 1983.
- Melton A.W. & Martin E. (ed.'s): *Coding processes in human memory*. J. Wiley & Sons. New York, 1972.
- Momirović K., Bosnar K. & Horga D.: Kibernetički model kognitivnog funkcionisanja. *Kineziologija*. Zagreb, 1982. Vol. 14, No. 5, 63-82.
- Mumaw R.J. & Pellegrino J.W.: Individual differences in complex spatial processing. *Journal of Educational. Psychology*, 1984, Vol. 76, No. 5, 920-939.
- Pawlik K.: Concepts in human cognition and aptitudes. V: Cattell R.B. & Dreger R.M. (ed. 's): *Handbook of modern personality theory*. Hemisphere Publ.Co. New York, 1977.
- Pogačnik V.: Inteligentnost kot sposobnost obdelovanja informacij. *Zavod SR Slovenije za produktivnost dela. Center za psihodiagnostična sredstva*. Ljubljana, 1988.
- Pogačnik V.: Razvoj računalniškega testa fluidne inteligentnosti. *Anthropos*. Ljubljana, 1988, 3-4, str. 208-218.
- Pogačnik V.: Prispevki k merjenju intelektualnih sposobnosti. *Primenjena psihologija*, 11. str. 87-97. Zagreb, 1990.
- Pogačnik V.: Kratkoročni spomin v psihometriji in v kognitivni psihologiji. *Anthropos*. Ljubljana, 1990, 3-4, str. 250-265.
- Resnick B. (ed.): *The nature of intelligence*. L. Erlbaum Associates Publ. Hillsdale, New Jersey, 1976.
- Rumelhart D.E.: *Introduction to human information processing*. John Wiley & Sons. New York, 1977.
- Smith P.: Application of the information processing approach to the design of a non-verbal reasoning test. *British Journal of Educational Psychology*, 1986, Vol. 56, 119-137.
- Stankov L., Horn J.L. & Roy T.: On the relation ship between Gf/Gc theory and Jensen's Level I/Level II theory. *Journal of Educational Psychology*, 1980, Vol. 72, No. 6, 796-809.
- Stankov L. & Horn J.L.: Human abilities revealed through auditory tests. *Journal of Educational Psychology*, 1980, Vol. 72, No. 1, 21-44.
- Stankov L.: Inteligencija kroz uši. *psihologija*. Beograd, 1981, 1-2, str. 3-28.
- Stankov L.: Attention and intelligence. *Journal of Educational Psychology*. 1983, Vol. 75, No. 4, 471-490.
- Vernon G.: *Ljudsko pamćenje*, Nolit, Beograd, 1980 (izvirnik iz 1975).
- Wolf B.: Faktorski sistem ocenjivanja testova i struktura intelektualnih sposobnosti. *Psihologija*. Beograd, 1980/4, str.: 3-28.

Janez MAYER

Top management centre, Ljubljana

DEBLOKIRANJE USTVARJALNOSTI - NAJPOMEMBNEJŠA NALOGA SLOVENSkih MANAGERJEV

Majhen narod je ustvarjalen narod, ali pa izgine!

(dr. Anton TRSTENJAK)

V svetovnem fondu novih znanj, če ga merimo s številom registriranih patentov, Jugoslavija prispeva 0.23%. V primerjavi z deležem v svetovnem prebivalstvu (0.51%) je to dvakrat manj, v primerjavi s celotnim svetovnim znanstvenim in raziskovalnim potencialom pa je delež Jugoslavije kar štirikrat manjši.

Nekdo je izračunal: če bi znanje, ki ga v tem trenutku ustvarja človek v obliki knjig, člankov, monografij, računalniških programov in podatkovnih baz, zlagali zaporedno na polico, bi se polnila tako hitro, da bi se njen konec gibal s svetlobno hitrostjo. Ob tem se 0.23% jugoslovanski delež v svetovni proizvodnji znanja povečuje s hitrostjo polža. Za gospodarstvo to pomeni vedno večjo odvisnost od tujega znanja, ki je obratno sorazmerna s svobodo na trgu. Opiranje samo na lastno znanje je danes neumna domišljavost, zgolj kupovanje tujega pa domišljava neumnost. Naravni proces je v odpiranju kvalitetnejšemu tujemu znanju in v oplemenjevanju tega znanja z lastnim do te mere, da izdelki in storitve dosežejo vsaj relativno tržno svobodo, ki pa jo je moč doseči samo s preoblikovanjem tako imenovanega Lohn-arbeit odnosa v ustvarjalno kooperacijo, ki daje priložnost tudi lastni pameti.

Za take podvige bi bilo potrebno slovensko ustvarjalno pamet kot Trnuljčico prebuditi iz polstoletnega spanja, kar nas edino lahko obvaruje pred usodo, na katero opozarja Trstenjakovo svarilo, ki ga že v tem trenutku doživljajo nekatera slovenska mešana podjetja s prevladujočim deležem tujega kapitala, v katerih tujci sicer nimajo nič zoper avtohtono slovensko pamet, vendar le pod pogojem, če se preseli v njihove raziskovalno razvojne oddelke in laboratorije. Novo znanje je predragoceno, ker je edino blago, ki se mu zaloga s prodajo povečuje, da bi ga puščali v okolju, ki ga slabo vrednoti in varuje.

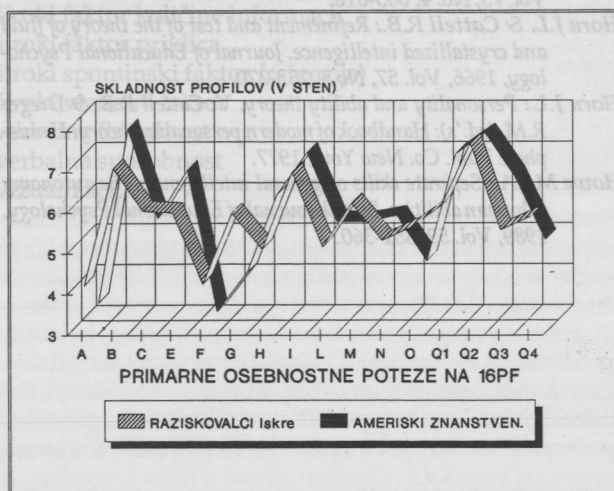
Popolnoma pa je jasno, da procesa ustvarjalne kooperacije s tujimi partnerji ne bo mogoče vzpostaviti, če bosta slovensko gospodarstvo in slovenska znanost še naprej tako slabo povezani, kot je ugotavljal že Bojan ŠTIH: "V vseh dobah našega nacionalnega razvoja smo bili vsaj pol stoletja ali celo stoletje za ravniyo sistema, organizacije in tehnologije v evropskem gospodarstvu. Tako je tudi še danes, ko imamo na naših tleh ob moderni politični misli, znanosti in umetnosti kar se da zaostalo manualno in manufakturno gospodarstvo. Razlog je zelo preprost in jasn. Medtem ko se v razvitih evropskih državah gospodarstvo družijo z znanostjo in omiko od renesanse naprej, se pravi, v vsej novoveški dobi, je slovensko gospodarstvo že stoletja po branjevske usmerjeno proti znanosti in kulturi... Zato nam grozi resnična in huda nevarnost, da bomo ob koncu tisočletja stopili v obdobje

vladavine primitivnega ročnega obrata, medtem ko bo razviti (pametni) svet že stopil v postindustrijsko znanstveno in tudi že kulturno družbo."

Svoje več kot petletno raziskovanje ustvarjalne učinkovitosti visoko strokovnih kadrov v podjetjih bi lahko strnil v naslednja temeljna spoznanja:

1. POSEBNO NA PODROČJU RAZISKAV IN RAZVOJA IMAMO V PODJETJIH STROKOVNJAKE Z VRHUNSKIMI KARAKTERISTIKAMI USTVARJALNIH OSEBNOSTI.

Preučevanje strukture ustvarjalnega profila raziskovalno razvojnih kadrov v slovenski industriji je v primerjavi z enakim profilom, ki je bil dobljen na reprezentativnem vzorcu ameriških znanstvenikov in na populaciji raziskovalcev sedemnajstih evropskih podjetij s področja elektronske tehnologije (raziskava EIRME), pokazalo popolnoma identično strukturo sposobnosti in osebnostnih lastnosti. To pomeni, da naša tehniška inteligenca v ustvarjalnih potencialih niti najmanj ne zaostaja za evropsko in ameriško.

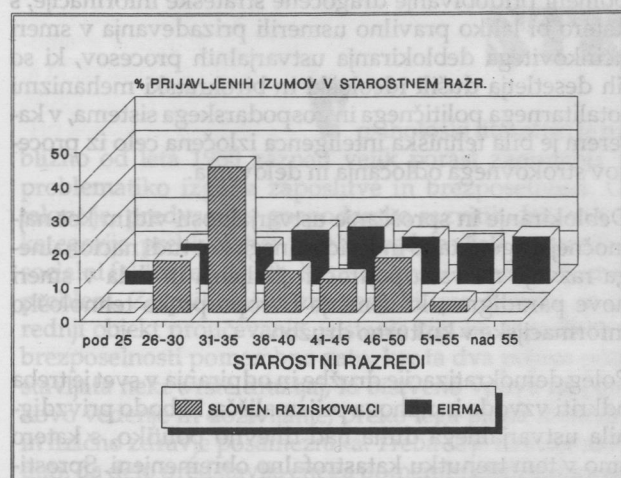

Slika 1 Skladnost osebnostnega profila (16PF po Cattellu) slovenskih raziskovalcev v industriji s profilom ustvarjalnih ljudi v razvitem svetu

2. USTVARJALNI POTENCIALI SLOVENSkih RAZISKOVALCEV SO PRAKTIČNO NEIZKORIŠČENI, KER JE NJIHOVA USTVARJALNOST BLOKIRANA.

Močno pa v primerjavi z razvitimi zaostajamo v ustvarjalni učinkovitosti. Vsa Slovenija letno registrira manj izumov kot srednje veliko zahodnonemško podjetje. Slika 2 nazorno kaže, da mlad inženir v slovenskem podjetju ustvari relativno veliko več kot v evropskem,

vendar potem zelo hitro "utihne", ker njegov ustvarjalni zagon začnejo zavirati številne blokade, ki pa v začetku zaradi mladostne zagnanosti in profesionalne neizkušnosti še nimajo pravega vpliva. Na drugi strani v evropskih podjetjih ustvarjalna učinkovitost sprva narašča, ker se raziskovalci šele uvajajo v delo, kasneje pa ostaja praktično vseskozi na istem nivoju, tudi v primerih starejših raziskovalcev, ki so v slovenskem podjetju praktično ustvarjalno mrtvi.

Slika 2 Deleži prijavljenih izumov v starostnih razredih - primerjava med slovenskimi in zahodnoevropskimi raziskovalci v industriji

Študija EIRME ugotavlja, da starejši raziskovalci niso bistveno manj kreativni, kot so bili na začetku strokovne poti. Na njihov nekoliko manjši output ne vpliva zmanjšana ustvarjalna sposobnost, kot je včasih veljalo, marveč je posledica menedžerskega stereotipnega odnosa, ki starejše raziskovalce zaznava kot manj prožne in prilagodljive. Za slovenske raziskovalce je omenjena interpretacija še kako veljavna. Ustvarjalnejši so, kot rečeno, mlajši, ker jih blokade še ne ovirajo v taki meri kot starejše kolege z obilo negativnimi izkušnjami pri vrednotenju in realizaciji njihovih ustvarjalnih dosežkov.

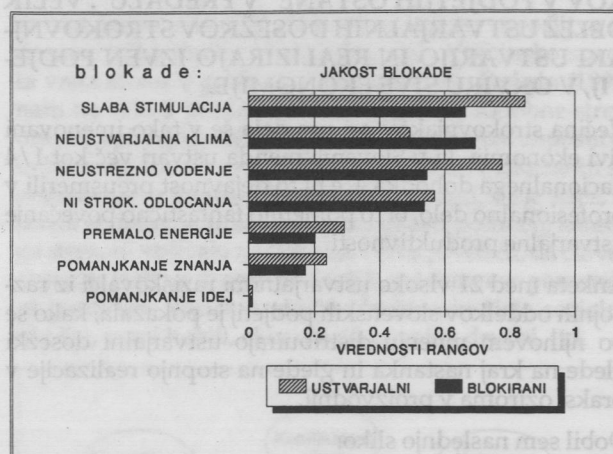
3. NAJMOČNEJŠO BLOKADO USTVARJALNOSTI PREDSTAVLJA NEUSTREZNO VODENJE STROKOVNIH KADROV. NEUČINKOVITA STIMULACIJA USTVARJALNEGA DELA IN NEUSTVARJALNA ATMOSFERA, KOT NAJMOČNEJŠI NEPOSREDNI BLOKADI USTVARJALNOSTI, STA LE POSLEDICI NEUSTREZNEGA VODENJA.

Raziskava je jasno pokazala, da je skupina blokad, ki imajo svoj izvor v okolju, v naših razmerah osnovni dejavnik ustvarjalne neučinkovitosti. ODSOTNOST STROKOVNEGA ODLOČANJA, povezana tudi z bojznijo pred tveganjem in zmoto, ki sta naravni sestavini ustvarjalnega mišljenja, zaradi tega povzroča prelaganje odgovornosti za popolnoma strokovne odločitve na formalno vodilno strukturo. Odgovornost za odločanje o vitalnih zadevah podjetja na ta način samodejno preskače z ramen strokovnjakov na ramena poslovodnih struktur, ki so se morale še včeraj o pomembnejših odločitvah posvetovati s politiko, ki jih je postavila. Strokovna odločitve se je na ta način samodejno spremenila v politično.

NEUSTREZNO VODENJE in NEUSTVARJALNA KLIMA imata praktično enaki skalni vrednosti. Očitno gre za močno soodvisno kategorijo, saj je vodenje bistveni generator delovne atmosfere. V skupini BLOKIRANI (skupina, ki ne prijavlja ustvarjalnih dosežkov) ima

neustrezno vodenje enak rang kot odsotnost odločanja, kar pomeni, da je strokovno odločanje v celoti v domeni formalnih vodij. Vzrok, ki blokira proces individualnega strokovnega odločanja je torej neustrezno vodenje.

NIZKA STIMULACIJA in NEUSTVARJALNA KLIMA sta najmočnejši blokadi ustvarjalnosti. Zanimivo je, da je v skupini BLOKIRANI klima na prvem mestu, pred stimulacijo, medtem ko je v skupini USTVARJALNI (skupina, ki kljub blokadam prijavlja ustvarjalne dosežke) šele na četrtem. To bi lahko pojasnili z dejstvom, da ima motivacija ustvarjalnih ljudi predvsem notranji izvor, manj ustvarjalnih pa predvsem zunanega.

Slika 3 Jakost ustvarjalnih blokad (Raziskovalci so razdeljeni v skupino USTVARJALNI, ki kljub blokadam prijavlja izume in tehnične izboljšave, in skupino BLOKIRANI, ki je ustvarjalno neučinkovita).

Številne raziskave so tudi pokazale, da je ustvarjalnost v korelaciji z introvertnostjo - usmerjenost vase. Za ustvarjalne ljudi je potemtakem pomembnejša "notranja" atmosfera kot zunanje spodbude. Vendar nastane vprašanje, kako razložiti dejstvo, da je za skupino USTVARJALNI daleč najmočnejša blokada slaba stimulacija, torej najbolj izrazit zunanji dejavnik. Razločevati moramo ustvarjalni proces, ki ga sproža in vzdržuje ustrezna notranja motivacijska klima in proces realizacije ustvarjalnih dosežkov v praksi, ki je v veliki meri odvisen od podpore in spodbude iz okolja. Naravno je, da raziskovalec, ki je podjetju izročil svoj ustvarjalni dosežek, pričakuje da bo čim prej uporabljen in da bo zanj primerno stimuliran, v primeru neposredne tržne realizacije pa tudi z ustrezno participacijo.

Ta trditev se sklada tudi z dejstvom, da je naslednja blokada USTVARJALNIH neustrezno vodenje, saj je le-to odločilno za realizacijo ustvarjalnih dosežkov.

Blokade, ki imajo subjektivni izvor so bile v raziskavi sicer evidentne, a bistveno manj vplivne kot zunanje.

Najenostavnejši zaključek pričujoče študije je spoznanje, da velja blokade, ki zavirajo ali celo blokirajo ustvarjalnost, iskati v okolju in ne v ljudeh, kar pomeni, da je treba radikalno spremeniti organizacijo dela, metodologijo vrednotenja dela, način vodenja in ne nazadnje neustrezne ljudi na vodilnih mestih.

Za omemnjene spremembe so v prvi vrsti potrebni strokovni selekcijski mehanizmi za najzahtevnejša poslovna dela predvsem na področju raziskovalno razvojne dejavnosti, ki zahtevajo optimalni kompozitum nadarjenosti, navdušenja in znanj s področja upravljanja s sredstvi, razvojno tržnih strategij, predvsem pa s področja

upravljanja s človeškimi viri. Omenjene ugotovitve so močno povezane tudi z naslednjim spoznanjem:

4. NA VODILNIH MESTIH JE VELIKO OSEB, KI SO BILE NEPRIMERNO USPEŠNEJŠE KOT RAZISKOVALCI

Ustvarjalno poslovanje zahteva bistveno drugačne sposobnosti, lastnosti in znanja kot neposredno raziskovalno razvojno delo. Ugotovili pa so, da so vrhunski managerji zmožni obojega in so morda prav zato silno redki in jih je treba že zelo zgodaj odkrivati.

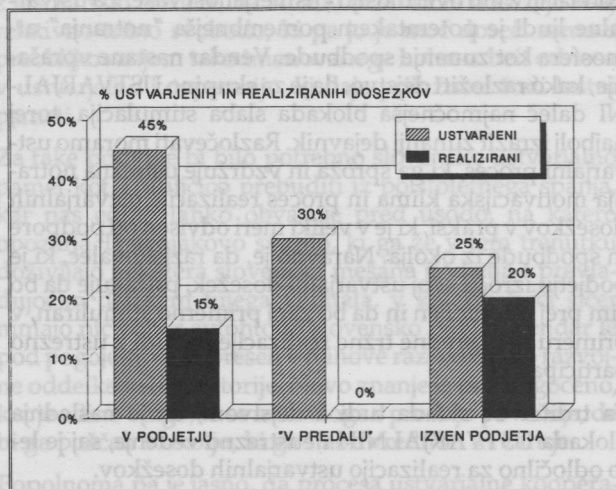
5. NAJMANJ POLOVICA USTVARJALNIH DOSEŽKOV V PODJETJIH OSTANE "V PREDALU". VELIK DELEŽ USTVARJALNIH DOSEŽKOV STROKOVNJAČI USTVARIJO IN REALIZIRAJO IZVEN PODJETIJ, V OKVIRU SIVE EKONOMIJE.

Večina strokovnjakov pri nas dela še v tako imenovani sivi ekonomiji, ki v Sloveniji menda ustvari več kot 1/4 nacionalnega dohodka. Če bi to dejavnost preusmerili v profesionalno delo, bi to pomenilo fantastično povečanje ustvarjalne produktivnosti.

Anketa med 21 visoko ustvarjalnimi raziskovalci iz razvojnih oddelkov slovenskih podjetij je pokazala, kako se po njihovem mnenju distribuirajo ustvarjalni dosežki glede na kraj nastanka in glede na stopnjo realizacije v praksi oziroma v proizvodnji.

Dobil sem naslednjo sliko:

6. RAZISKOVALNO RAZVOJNI KADRI V PODJETJIH SO ZELO RAZDROBLJENI, TAKO DA LE TEŽKO SESTAVLJAJO KRITIČNE MASE, VKLJUČENI SO NAENKRAT V PREVEČ PROJEKTOV, OBSTAJA NENARAVNA STROGA DIHOTOMIJA MED OSNOVNIM IN APLIKATIVNIM RAZVOJEM.

Slika 4 Ocena distribucije in realizacije ustvarjalnih dosežkov na osnovi mnenja 21 uspešnih raziskovalcev

Transformacija večjih gospodarskih sistemov v manjša in mala podjetja na osnovi tako imenovane moške logike "Small is beautiful...", ki se v zadnjem času krepi v slovenskem prostoru, bo dokončno razrešila dilemo o kritičnih masah sive možganske substance, ki bi bila edina sposobna v sodelovanju z univerzo in instituti zagotoviti tudi kritično maso tehnološkega in poslovnega znanja. Ne zagovarjam njej nasprotne, ženske logike "... but big is better", marveč njuno naravno simbiozo v "normalni" distribuciji velikosti gospodarskih subjektov, od katerih seveda omenjene kritične mase lahko zagotavljajo le večja.

Vsem tem spoznanjem morajo nemudoma slediti neposredni ukrepi, ki bodo deblokirali ustvarjalne potenciale in jih kanalizirali na področja, kjer bodo njihovi učinki največji, to je v končni fazi svetovni trg izdelkov in storitev, ki zahteva nenehno prilagajanje izdelkov in storitev specifičnim zahtevam.

Odkrivanje tistih dejavnikov, ki posamezne osebnosti imunizirajo pred ustvarjalnimi blokadami različnih vrst, pomeni pridobivanje dragocene strateške informacije, s katero bi lahko pravilno usmerili prizadevanja v smeri učinkovitega deblokiranja ustvarjalnih procesov, ki so jih desetletja dušili ideološki in birokratski mehanizmi totalitarnega političnega in gospodarskega sistema, v katerem je bila tehniška inteligenca izločena celo iz procesov strokovnega odločanja in delovanja.

Deblokiranje in sproščanje ustvarjalnosti vidim kot najmočnejši agens tako individualnega kot tudi nacionalnega razvoja na vseh področjih življenja in dela v smeri nove paradigme, ki usmerja Evropo preko tehnološko informacijske v kulturno družbo.

Poleg demokratizacije družbe in odpiranja v svet je treba odkriti vzrode in njihova prijemališča, ki bodo privzdignila ustvarjalnega duha nad dnevno politiko, s katero smo v tem trenutku katastrofalno obremenjeni. Sprostitev ustvarjalnega duha ne pomeni v prvi vrsti pridobitev tako imenovanega svežega denarja za raziskave in razvoj, marveč znanja o upravljanju in vodenju človeških virov, ki je v enaki meri stvar racionalnega in intuitivnega, zato ni čudno, če učinkovito vodenje poimenujemo z umetnostjo.

Uspešen manager v novih razmerah bo torej samo človek, ki bo z veliko zagnanostjo uresničeval svojo vizijo, za katero bo navdušil tako sodelovce kot tudi širše družbeno okolje. Kot osebnost bo z lastnim zgledom izžareval zaupanje, morda celo karizmo, ki jo bodo ljudje sledili in se istovetili z organizacijsko kulturo svojega delovnega okolja, ki jo bo v pretežni meri oblikoval prav on. S sposobnostjo predvidevanja razvojnih tokov v podjetju in v okolju, s hitrim in odločnim poslovnim reagiranjem in tudi tveganjem, s prijaznostjo do sodelovcev in zahtev po njihovi delovni disciplini, ki bo temeljila predvsem na dobro plačanem delu, in ne nazadnje s poslovno uspešnostjo, BO ZANESLJIVO AKTIVIRAL NJIHOVE USTVARJALNE POTENCIALE.

Z vzgajanjem managerjev za jutrišnji dan pa bi morali doseči, da bodo njihovi naravni darovi visoko kultivirani, izobraženi v intelektualno iskri in kulturno široko razgledane osebnosti. V enaki meri kot nosilci poslovnih funkcij bodo novi direktorji in podjetniki predstavniki kulture in običajev svojega naroda, kar bo njihova osnovna identifikacija tudi v poslovnih krogih razvitega sveta.

LITERATURA

1. EIRMA: MANAGING THE CAREER OF MATURE SCIENTISTS, European industrial research management association, Paris 1989.
2. P.R. HARRIS, R.T. MORAN: MANAGING CULTURAL DIFFERENCES, Gulf Publishing Company, Huston 1989.
3. J. MAYER: PSIHOLOŠKI DEJAVNIKI USTVARJALNE (NE)UČINKOVITOSTI RAZISKOVALNO RAZVOJNIH KADROV V PODJETJIH, Disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Ljubljana 1990.
4. B. ŠTIH: TO NI NOBENA PESEM, TO JE ENA SAMA LJUBEZEN, Mladinska knjiga, Ljubljana 1982.

Aleksander BRATINA

Filozofska fakulteta, Ljubljana

IZGUBA ZAPOSLOTITVE IN BREZPOSELNOST - BITKA S STRESOM

V psihološki literaturi je približno od leta 1980 zaznati velik porast zanimanja za problematiko izgube zaposlitve in brezposelnosti. Od takrat je, predvsem v gospodarsko razvitih državah, ta kategorija prebivalstva začela predstavljati pomemben socialni faktor teh družb, hkrati pa tudi resen ekonomski problem. Za psihološko znanost, ki ima človeka za osrednji objekt proučevanja, je stanje izgube zaposlitve in brezposelnosti pomembno zato, ker ta dva pojava predstavljata neke vrste dražljaj, ki bistveno vpliva na človekovo vedenje in doživljanje, preko tega pa na mentalno in fizično zdravje posameznika. Treba se je namreč zavedati, da delo predstavlja enega pomembnejših oblikovalnih dejavnikov človekove eksistence. Vsaka sprememba na področju človekovega dela, torej tudi zaposlitve, je nujno povezana s spremembo posameznikovega vedenja ter spremembo lastne podobe, ki jo ima vsak posameznik o samem sebi in pomembno kreira njegov odnos do okolja.

Posameznik, ki izgubi zaposlitev

Na splošno bi situacijo posameznika, ki izgubi zaposlitev, lahko opisali na naslednji način (Madoma 1983): izguba zaposlitve pomeni pomemben traumatičen dogodek za posameznika z opaznimi posledicami. Prva posledica izgube zaposlitve je hud šok, ki mu sledi velika želja in prizadevanje za ponovno pridobitvijo ustrezne zaposlitve. Predvsem pri zaposlenih, ki so opravljali dela na nekoliko višjem nivoju, izguba zaposlitve pomeni hud udarec njihovemu samospoštovanju, ne glede na to, kako hitro najdejo drugo zaposlitev. Pri vseh zaposlenih pa je znižanje nivoja samospoštovanja skladno s časom trajanja brezposelnosti. Samospoštovanje vpliva poleg slabšega doživljanja samega sebe in nezadovoljstva s samim seboj, na kvaliteto socialnih odnosov posameznika - bodisi v okviru družine bodisi širše. Te socialne stike slabša tudi zmanjšanje razpoložljivih finančnih sredstev, s katerimi posameznik razpolaga. Pri premagovanju omenjenih težav posamezniku lahko pomaga socialna, predvsem pa čustvena podpora, vendar je pri njem vse pogostejši občutek odvisnosti. To se izraža v emocionalnih problemih posameznika, tenziji, stalni zaskrbljenosti, anksioznosti, depresiji, upada prepričanje v to, da bi lahko še kdaj prišel do nove zaposlitve, strah pred nenadnim koncem poklicne kariere itd. Temu običajno sledi zatekanje v zdravstvene probleme, kmalu pa pride tudi do dejanskih zdravstvenih problemov. Možnost posameznika, da bi dejansko prišel do zaposlitve, je tako vse manjša.

Izguba zaposlitve in brezposelnost kot stres pri delu

Psihološko, vedenjsko in fiziološko odzivnost posameznika na izgubo zaposlitve obravnava predvsem literatura s področja stresa. Tudi navedeni splošni opis prime-

ra nam jasno nakazuje, da pomeni izguba zaposlitve za posameznika močan stresni dogodek. Vsebinsko spada ta vrsta stresa v področje stresa pri delu. Dubrin (1990) nam na sliki 1 predstavlja najpogostejše sodobne stresorje, ki vplivajo na stres pri delu. Negotovost zaposlitve in brezposelnost zavzemata v konkurenci prikazanih stresorjev prvo mesto. Tukaj je treba dodati, da je stres, ki izvira iz delovne situacije, le eno izmed področij, katerega stresorji vplivajo na človeka. Treba je vedeti, da človek eksistira tudi na drugih področjih, pri čemer so pomembni predvsem socialno okolje (družina in širše socialno okolje), razni hobiji, ekonomski pogoji v družbi, itd.

Sl. 1: Najpogostejši vzroki stresa pri delu (Dubrin 1990)

Za čim boljše razumevanje stiske, v kateri se znajde posameznik brez zaposlitve, je potrebno najprej v grobem predstaviti mehanizem delovanja stresa na človeka.

STRES lahko definiramo kot neko mentalno ali fizično stanje, ki je posledica zaznane ogroženosti ali zahtev, ki za posameznika nimajo le obrobne značaja (Dubrin 1990). Landy (1987) pa definira stres kar kot stanje napetosti, tako mentalne kot fizične. Stres povzročajo STRESORJI. To so notranji in/ali/ zunanji dejavniki, ki povzročajo stres. Vedo so ti dejavniki spoženi z neko situacijo, ki lahko predstavlja izgubo, grožnjo ali izziv (Lamovec, 1990). Izguba je prisotna takrat, ko posameznik oceni, da je neugoden učinek situacije že prisoten. Grožnja obstaja takrat, ko pričakujemo negativni učinek, izziv pa takrat, ko posameznik oceni, da bi bil učinek situacije lahko tudi pozitiven. Gre torej za dajanje bistvenega poudarka posameznikovi oceni situacije, kar pomeni, da stresorji niso univerzalni, kot to poudarja npr. Holmes-Raheova teorija kritičnih življenjskih dogodkov (Landy 1985), ampak je bistvena posameznikova zaznava oz. ocena teh dogodkov kot stresnih. Izguba zaposlitve je situacija, ki je lahko ocenjena kot izguba, grožnja ali izziv.

Posledica delovanja stresa so neke napetosti, obremenitve, tako na psihološkem, vedenjskem kot fiziološkem

nivoju. Če teh obremenitev posameznik ne premaga, predvsem pa če delujejo dlje časa, pride do t.i. faze pregorevanja (burnout), za katero je značilno stanje popolne izčrpanosti, tako na mentalnem kot na fizičnem področju. Shema delovanja stresa je torej naslednja:

stresorji → stres → obremenitve → pregorevanje

Značilnosti človeka obremenjenega s stresom

Za človeka, si se znajde v stresni situaciji je pomembna simptomatika na treh področjih (iz njene intenzivnosti lahko ocenimo moč stresa): fiziološkem (visok krvni tlak, dermatološke motnje, nedefinirane bolečine v telesnih udih, povišan nivo kateholaminov v krvi, kronična utrujenost...), vedenjskem (spremenjeni vedenjski vzorci, drastična sprememba v prehranjevalnih navadah, pretirano kajenje in pitje, zunanji izrazi nemira, težave pri koncentraciji, nerazumljive in impulzivne odločitve, zmanjšana splošna delovna učinkovitost itd.) in psiho-loškem področju (jeza, agresivnost, tudi prikrita, občutki sramu, zaskrbljenost, izguba identitete, nižanje stopnje samospoštovanja, depresija, ocena samoučinkovitosti se znižuje itd.). Taka simptomatika je velikokrat prisotna tudi pri ljudeh, ki so izgubili zaposlitev, ali pa jim to grozi v kratkem času, pri čemer pa se je treba zavedati dejstva, da se lahko ista simptomatika pojavlja zaradi stresa, ki ga povzročajo neki drugi stresorji.

Niso vsi ljudje enako dovzetni za stres. Če na tem mestu odmislimo pomen situacije, v kateri se posameznik nahaja, lahko ugotovimo, da so za stres bolj dovzetne osebe s tipom A vedenjskih vzorcev. Zanje je značilna predvsem neizmerna želja po kontroli okolja, ki jih obdaja, ter prizadevanje, da bi lahko napravili več, kot dejansko zmorejo. Za stres so bolj dovzetni tudi ljudje, za katere je značilen zunanji lokus kontrole (verjamejo, da je njihova usoda pogojena bolj z zunanjimi dejavniki kot pa z dejavniki v samem sebi). Na dovzetnost za stres vpliva tudi motivacija po dosežku in še nekatere druge osebnostne lastnosti.

Kobasa (Lamovec 1990) je s svojim konceptom t.i. osebnostne čvrstosti postavila nek profil lastnosti posameznika, ki kaže na večjo odpornost proti stresu. Lastnosti oseb, ki so odpornejše za stres, so naslednje:

- ❖ osebna angažiranost, ki predstavlja nasprotje odtujenosti od sebe in dela, izraža se v navdušenju in užitku ob delu, odsotnost dolgočazenja in občutka praznine v življenju;
- ❖ občutek varnosti - predstavlja zaupanje v družbo in svojo socialno varnost;
- ❖ odsotnost občutka nemoči. Je nasprotje občutku, da je družba do posameznika manipulativna in da nad posameznikom izvaja preveč nadzora;
- ❖ stopnja internalnosti oz. eksternalnosti. Internalni posamezniki iščejo vzrok dogajanja, ki se nanša nanje, predvsem v sebi, eksternalni pa v zunanjem okolju;
- ❖ kognitivna strukturiranost, ki se kaže v iskanju informacij in načrtovanju, v nasprotju z vdajanjem nepredvidljivosti (živeti "od danes do jutri").

Razlika med izgubo zaposlitve in brezposelnostjo

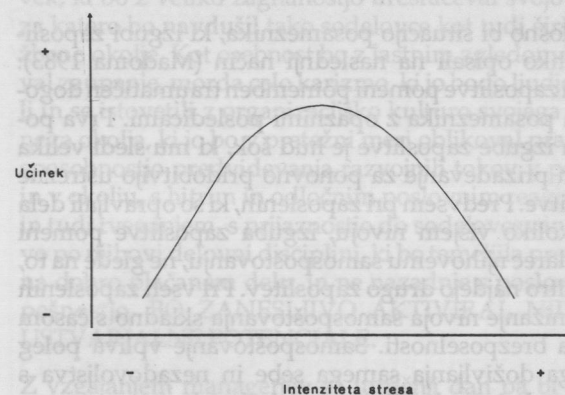
Bralec je verjetno opazil, da se uporabljata dva različna termina za opisovanje populacije brez zaposlitve: izguba zaposlitve in brezposelnost. V raziskavah, ki proučujejo učinke stresa na ljudi, ki so izgubili zaposlitev, se populacijo deli v dve skupini. V prvo skupino spadajo posamezniki, ki so relativno hitro dobili novo zaposlitev - velikokrat že v fazi njenega pričakovanja ali takoj po

izgubi zaposlitve. V drugi skupini pa so posamezniki, pri katerih po izgubi zaposlitve brezposelnost traja dlje časa ali pa tudi za stalno, kjub temu da se pojavi možnost ustrezne zaposlitve (Kirchler 1991). Pri izgubi zaposlitve gre namreč za postopno izgubljanje posameznikove kontrole nad situacijo, v kateri se nahaja. Na začetku običajno posameznik reagira na spremembo pozitivno (išče novo zaposlitev), s trajanjem brezposelnosti in neuspehom pri iskanju nove zaposlitve pa prihaja do vse večje izgube kontrole - posameznik počasi preide v stanje t.i. naučene nemoči. Ta izguba kontrole soupada z emocionalnim doživljanjem stresa ob izgubi zaposlitve, ki je naslednje: umik in izolacija kot posledica šoka ob izgubi zaposlitve, jeza, pričakovanje, depresija in na koncu pristajanje na dejansko situacijo.

Iz povedanega lahko zaključimo, da so v primeru izgube zaposlitve kritičnega pomena posledice dolgotrajnega delovanja stresa, ki deluje kumulativno.

Premagovanje stresa:

Kako naj si razlagamo pojav, da si ljudje ob najintenzivnejšem stresu kot posledici izgube zaposlitve v veliko promerih najdejo drugo zaposlitev, ko pa je intenziteta stesa manjša (Arnetz in sod. 1988 da je intenziteta doživljanja stresa velikokrat močnejša v obdobju anticipacije izgube zaposlitve kot kasneje), so ljudje glede ponovnega zaposlovanja bolj nemočni. Slednje lahko pojasnimo s stopnjo aktivacije (kot nek motivacijski potencial), povzročene z izgubo zaposlitve. Slika 2 ponazarja vpliv intenzitete stresa na učinek (v našem primeru bi bila to pridobitev nove zaposlitve). Glede na ta model bi bil stres, povzročen z anticipacijo izgube zaposlitve ali tudi s samo izgubo, ravno dovolj velik, da pri posamezniku

Sl. 2: Vpliv intenzitete stresa na učinek

aktivira dovolj motivacijske energije za razrešitev problema. To pa ni optimalna intenziteta celotni populaciji, ampak je za marsikoga izguba zaposlitve premočan stresni dogodek. Vendar tudi pri teh - v kasnejši fazi - intenziteta stresa popusti do te mere, da je ni dovolj, da bi posameznika "gnala k rešitvi". Ta del populacije ljudi se pasivizira in navadi na novo stanje - stanje brezposelnosti.

Mehanizem pasivizacije oz. nezmožnosti pridobiti novo zaposlitev lahko še logičneje in nazorneje prikažemo z modelom, ki stres pojmuje kot posledico neskladja med posameznikom in njegovim okoljem. (Cooper, 1986)

Premagovanje stresa kot usklajevanje posameznika in njegovega okolja

Glede na model usklajenosti posameznika in njegovega okolja (glej sliko 3!) je stres odvisen od štirih vrst usklaj-

enosti posameznika s svojim okoljem: usklajenosti objektivnega okolja, ki obdaja posameznika, z njegovo objektivno osebnostjo, subjektivnega okolja s subjektivno osebnostjo, usklajenosti objektivnega s subjektivnim okoljem ter objektivne s subjektivno osebnostjo.

Objektivno okolje predstavlja okolje, ki obdaja posameznika in obstaja neodvisno od njegove percepcije. Subjektivno okolje predstavlja posameznikovo zaznavo objektivnega okolja; je torej človekova psihološka konstrukcija sveta, v katerem živi. Objektivna oseba se nanaša na osebnost, kakršna v resnici je. To so njene potrebe, vrednote, sposobnosti, znanja, izkušnje ter ostali atributi, ki so pri osebnosti bolj ali manj trajni. Subjektivno osebo predstavlja individualna zaznava samega sebe. Stres izvira iz skladja zaznav samega sebe, svojih motivov, zmožnosti (subjektivne osebe) z zaznavo možnosti, za katere posameznik meni, da mu jih okolje nudi (subjektivno okolje). Ta subjektivni del skladja med posameznikom in njegovim okoljem je v enem delu pogojen s skladnostjo med objektivnim okoljem in objektivno osebo. V primeru, da bi imel posameznik popolnoma pravi stik z realnostjo (skladje med objektivnim in subjektivnim okoljem) ter neizkrivljeno podoba o samem sebi (skladje nem objektivno in subjektivno osebo), bi bila objektivna skladnost posameznika s svojim okoljem identična subjektivni skladnosti. Ob pojavu stresa (v našem primeru izguba zaposlitve) se neusklajenost med posameznikom in njegovim okoljem (pri izgubi zaposlitve gre za delovno okolje) rešuje s sproženjem mehanizmov usklajevanja, spoprijemanja s stresom. Billing in Moss (Lamovec 1990) delita strategije spoprijemanja v tri kategorije:

1. Strategije, usmerjene na oceno situacije. Gre za težnjo ponovno definirati in analizirati osebni problem, razmišljati o načinih reševanja problema, črpanje spoznanj iz preteklih izkušenj ipd.
2. Strategije, ki so usmerjene na problem. Stres skušajo reducirati z aktivnim vplivanjem na stresno situacijo. Sem lahko uvrstimo iskanje relevantnih informacij, poskuse izvedeti o situaciji čim več, se posvetovati, iskati profesionalne nasvete, se dodatno izobraževati itd.

Ti dve strategiji lahko imenujemo konstruktivni (na sliki 3 sta označeni kot adaptacija) - usmerjeni sta na iskanje skladnosti med posameznikom in njegovim okoljem na objektivnem nivoju. Družba lahko to konstruktivno spoprijemanje še olajša s širšo ponudbo del, več adekvatnimi informacijami o možnosti zaposlitve, organiziranjem ustreznih do(pre)kvalifikacijskih izobraževanj ipd. Predpogoj za uporabljivost in uspešnost teh dveh strategij je

posameznikov stik z realnostjo ter realna podoba o samem sebi. V primeru, da temu ni tako in posameznik problema ne zmore razrešiti, pa tudi v primeru, če je problem brezishoden, se pojavi tretja strategija:

3. Strategija spoprijemanja, ki je usmerjena na obvladovanje emocij. V kolikor se to sestoji zgolj iz tehnik sproščanja, je to konstruktivna strategija. Sem pa spadajo tudi obrambni mehanizmi. To so strategije, ki se lahko sprožijo nezavedno, same po sebi pa niso nezavedne. Pogosti obrambni mehanizmi, ki se sprožijo v takih situacijah, so racionalizacija, projekcija, identifikacija, potlačanje, beg v sanjarjenje in fantazijo, formiranje nadomestnega cilja itd. Ti mehanizmi pomembno vplivajo na zaznavo samega sebe in situacije (stik z realnostjo). Dlje kot trajajo, večje je neskladje med objektivno in subjektivno osebo ter objektivnim in subjektivnim okoljem. Manjša je tudi možnost spoprijemanja na nivoju prvih dveh, zgoraj omenjenih strategij.

Predstavljeni model nam nazorno pojasnjuje, zakaj nekateri, ki so izgubili zaposlitve, ostanejo trajno brezposelni oz. nezaposleni. Pri teh posameznikih začetni intenzivni stres, ki se pojavi ob izgubi zaposlitve ali po nekoliko neuspešnih poskusih pridobitve nove zaposlitve, zmanjšajo obrambni mehanizmi. Posameznik ne čustvuje več tako močno, raven vzburjenja je zato vse nižja, hkrati pa je tudi psihološka struktura sebe in okolja neprimerna za uspešno reševanje stresne situacije.

Pomoč posamezniku, ki se je znašel v stesni situaciji zaradi izgube zaposlitve, je možna na vseh štirih omenjenih področjih skladnosti: v času trajanja brezposelnosti je pri posamezniku potrebno vzdrževati pravi odnos do realnosti, realno oceno samega sebe, treba je posameznika usmerjati, da bi razhajanje med lastnimi potrebami in zagotavljanjem zadovoljevanja teh potreb reševal na konstruktiven način - na nivoju konstruktivnih strategij ter s tem razvijal manj obrambnih reakcij. Te sicer kratkoročno lahko zmanjšujejo doživljanje stresa, dolgoročno pa nam manjšajo možnosti doseganja funkcionalne rešitve. Treba je namreč poudariti, da je določena količina stresa potrebna kot spodbujevalna energija reševanja problemov.

Problematiko izgube zaposlitve in brezposelnosti je možno reševati na štirih področjih:

1. Pravilna filozofija in usmeritev organizacijske politike, ki veča razvojne možnosti podjetja in s tem manjša možnost odpuščanja zaposlenih. Posameznik mora imeti možnosti lastnega razvoja. Delo je treba oblikovati tako, da bo za posameznika izzivalno in motivirajoče. Težiti bi morali k temu, da bi bilo delo pestro, celovito, posameznik bi moral imeti občutek, da opravlja pomembno delo, imeti bi moral čim večjo stopnjo avtonomnosti, delo in sodelavci bi posamezniku morali nuditi adekvatno povratno informacijo o delovni uspešnosti (Hackman, Oldham 1976). Tako oblikovano delo nudi možnost razvoja predvsem posameznikom, ki imajo močno izraženo potrebo po osebnostni rasti. Ti posamezniki so tudi odpornejši ob pojavu izgube zaposlitve in pri njih obstaja večja verjetnost, da se bodo kmalu ponovno zaposlili. Omenimo lahko, da se organizacija lahko tudi strateško usmeri na zagotavljanje varnosti zaposlitve svojih zaposlenih. Primer take vrste je lahko korporacija IBM, ki se lahko pohvali, da ji 45 let ni bilo treba odpuščati svojih zaposlenih. Kopelman (1989) navaja nekaj elementov, ki služijo strategiji vzpostavljanja varnosti zaposlitve:
 - ♦ manj zaposlovati, tudi v dobrih časih;

- ♦ za povečan obseg dela se posluževati nadurnega in pogodbenega dela zunanje delovne sile;
- ♦ skrajševanje delovnega časa;
- ♦ uvajanje sistema solidarnosti, kar pomeni, da se na račun odpuščanja zmanjša dohodek vseh zaposlenih v podjetju;
- ♦ pri sprejemanju nove delovne sile zaposlovati le tiste, ki zavestno pristajajo na mobilnost dela (delati na različnih delovnih lokacijah) in fleksibilnost dela (delati na različnih, tudi manj prestižnih delovnih mestih);
- ♦ "posojanje" zaposlenih med podjetji;
- ♦ večati privlačnost predčasnega upokojevanja;
- ♦ v času recesije dopuščati več absentizma in fluktuacije;
- ♦ odlaganje manj prioritenih del na čas stagnacije.

Slaba stran omenjene strategije povečanja varnosti zaposlitve je v tem, da se s tem manjša motiviranost zaposlenih. Varnost zaposlitve namreč ni več motiv, kajti kot motiv lahko nastopa le nezadovoljena potreba.

2. Na področju državnih intervencij, kjer gre predvsem za odločitev, da se brezposelne ustrezno ekonomsko, predvsem finančno oskrbi. S tem rešimo osnovne eksistenčne probleme brezposelnih, ne rešimo pa psiholoških problemov. Izdatna finančna pomoč, ki dolgo traja, lahko posameznika celo odvrča od iskanja ustreznih rešitev.

3. Na nivoju splošnih funkcij socialnih institucij, kot so: pomoč posamezniku pri iskanju zaposlitve, pravna pomoč, organizacija dodatnega usposabljanja brezposelnih, dajanje relevantnih in avtentičnih informacij, omogočanje in spodbujanje socialnih stikov med brezposelnimi, predvsem med homogenimi poklicnimi skupinami, zahtevati od delodajalca pomoč odpuščeni delavcem, pri čemer bi morala biti bolj aktivirana sindikalna dejavnost...

4. Na nivoju individualnega dela z brezposelnimi. Iz prikaza stresa kot posledice neskladja med posameznikom in njegovim okoljem (slika 3) sledi, da je splošen način pomoči brezposelnim v veliko primerih neuspešen. V institucije, ki se ukvarjajo z brezposelnimi, je treba uvajati strokovno kompetentno svetovalno službo, ki bi spremljala vedenje posameznika v krizi brezposelnosti. Pomoč mora biti usmerjena predvsem na vzdrževanje potrebne aktivacijske energije pri posamezniku. To se lahko doseže s postavljanjem etapnih ciljev, za uresničitev katerih se mora posameznik truditi.

Način reagiranja posameznika je treba tudi čimbolj približati profilu osebnostno čvrstih ljudi. Pri tem pa je treba poudariti, da so za to v določenem obsegu potrebni tudi neki dispozicijski temelji.

LITERATURA

- Arnetz, B.B. in sodel., 1988, *Stress reaction in relation to threat of job loss and actual unemployment, physiological, psychological and economic effects*, abstrakt v *Psychlit Database, American Psychology Ass.*, 1984.
- Dubrin, A.J., *Effective Business Psychology*, Prentice Hall, 1990.
- Cooper C.L., Payne R., *Stress at work*, Wiley, 1986.
- Hackman, J.R. & Oldham, G.R., *Motivation through the design of work*, *Organizational Behaviour and Human Performance*, 1976.
- Kirchler, E., 1991, *Returning at work variables affecting unemployment peoples' chances to get re-employed*, 2nd Alpe Adria Symposium on Psychology, Programme and abstract, Trieste, 30 May - 1 June.
- Kopelman, R.E., *Managing Productivity in Organization, a practical - people oriented perspective*, McGraw Hill, 1986.
- Lamovec, T.,
- Landy, F., *Psychology - the science of people*, Prentice Hall, 1987.
- Landy, F., *Psychology of work Behaviour*, The Dorsey Press, 1985.
- Madonia, J.F., 1983, *The trauma of unemployment and its consequences*, abstrakt v *Psychlit Database, American Psychology Ass.*, 1984.

Pavel FONDA

Trst

PROBLEMI EDUKACIJE V PSIHOANALITIČNO ORIENTIRANI PSIHOTERAPIJI IN PSIHOANALIZI

POVZETEK

Ponazoril bom nekaj osebnih pogledov na psihoanalitični training, tako kot ga pojmujemo v okviru Italijanskega psihoanalitičnega združenja (SPI) in Mednarodne psihoanalitične zveze (IPA). Skušal bom nakazati še nekaj misli o edukaciji v okviru psihoanalitično orientirane psihoterapije.

ABSTRACT

Following a short outline of certain points of view on psychoanalytical therapy, the Author connects them with the modalities of the psychoanalytical training. Problems of the professional identity of the psychoanalysts are described. After some thoughts about the psychoanalytically oriented psychotherapy, also the problems of training of the psychotherapists are mentioned.

Nekaj o psihoanalizi

Psihoanaliza sloni na nekaj terih osnovnih predpostavkah, ki so v glavnem:

- ❖ psihični determinizem;
 - ❖ svobodne asociacije kot metoda raziskovanja;
 - ❖ obstoj in delovanje dinamičnega nezavednega;
 - ❖ terapija, pri kateri ima osrednjo vlogo transfer;
- Beseda psihoanaliza vsebuje torej tri različne pomeni, in sicer:

- ❖ metodo raziskovanja psihe;
- ❖ posebno metodo psihoterapije;
- ❖ sistematiziran sistem teoretskih konceptov;

V praksi ni mogoče ločiti teh treh aspektov. V psihoanalitikovi identiteti je vraščena nujnost, da se ukvarja z vsemi tremi, pa čeprav lahko z različnim poudarkom na vsakem. Že iz tega izhaja, da bo edukacija psihoanalitika ista, ne glede na to, s katerim od treh področij se bo potem pretežno ukvarjal.

Bodisi raziskovanje bodisi terapija se v psihoanalizi nujno poslužujeta posebnega instrumenta, ki ga tvorita mentalni prostor in emotivna odmevnost psihoanalitika samega. To sta bistvena elementa odnosa s pacientom. V tem smislu se že desetletja razpravlja o konceptih, kot so transfer, kontratransfer in empatija. Pomembnost teh aspektov sta poudarila že Winnicott (1958) s konceptom "holdinga" in Bion (1962) z "mental containment" in "sposobnostjo reverie". Vse to je omogočilo, da lahko danes veliko bolj poglobljeno razumemo, kaj se med potekom analize dogaja v okviru analitikove empatične identifikacije s pacientom.

Psihoanalitični tretma je delikaten in občutljiv proces, v okviru katerega vzpostavi pacient v odnosu do analitika transferno nevrozo in prehodno odvisnost, preko katerih doseže na koncu večjo avtonomijo. Transferno nevrozo dopuščamo in celo hote krepimo s pomočjo nekaterih aspektov psihoanalitičnega settinga, kot so: pacientova ležeča pozicija na kavču z analitikom izven svojega vidnega področja, pogostost seans in sama dolžina in časov-

no ne vnaprej omejeno trajanje tretmaja. V isto smer vodijo tehnični prijemi, ki predvidevajo uporabo svobodnih asociacij, obdelava odporov, predvsem pa privilegiranje sistematične interpretacije transfera. Potek analize je stalno "odprt", to se pravi, ne samo da ni vnaprej določeno trajanje analize, ampak tudi ni neke vnaprej začrtane poti. Analitik le sledi materialu, ki v pacientovih asociacijah prihaja na dan. V tem smislu gre razumeti Bionovo trditev, da naj bo analitik med seanso "brez spomina in brez želja".

Od analitika se v odnosu do pacienta zahteva občutljivost, korektnost, spoštovanje, vzdržanje vsakršne vsiljivosti in manipulacije. Analitik mora razumeti in interpretirati, ne da bi nakazoval, usmerjal ali na kakršen koli način aktivno posegal. Uravnavati mora tesnobo pacienta, ne da bi protiagiralo. Imeti mora nadzor nad transferom in kontratransferom in ohranяти empatični odnos. Na tak način lahko postane prečiščeni in kontrolirani mentalni prostor analitika mirna površina jezera, na katerem se lahko pacient preizkuša v jadranju, preden se spusti v razburkano in neznano morje lastnega nezavednega.

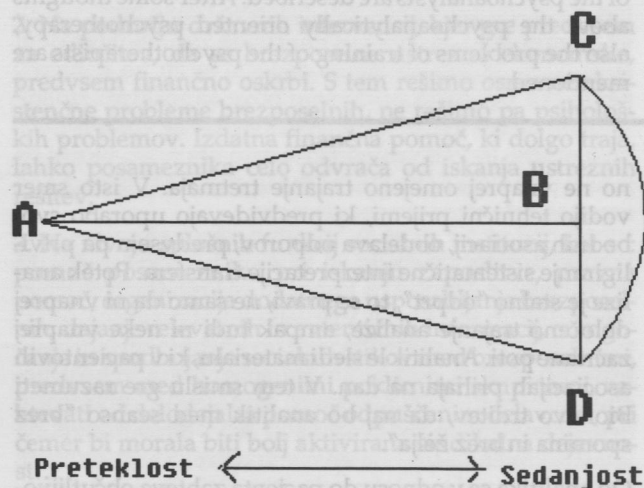
Pacient komunicira namreč z analitikom zavedno, a še bolj nezavedno, in to z besedami, z neverbalno komunikacijo, projektivnimi identifikacijami. Ta sporočila, ki so nabita z emocijami, pridejo v stik z analitikovimi občutki, osebnimi in kliničnimi izkustvi, kot tudi z njegovim teoretskim znanjem. Nezavedne pacientove vsebine zadobijo tako miselno in izrazljivo obliko pogosto najprej v mentalnem prostoru analitika, ki jih bo predložil samo v primernem trenutku in v primerni obliki pacientu, da jih le-ta lahko potem spozna v lastnem nezavednem, če je seveda interpretacija pravilna.

V razvoju transferne nevroze teži pacient k temu, da postavi analitika v središče svojih transferencežljajev. Zato ima do njega izkrivljen odnos in ga ne spozna v njegovi realni istovetnosti. To je lahko zelo moteče za analitika, ki mora sprejeti, da se sam ne sme braniti ne pred napadi in niti pred idealizacijami, katerih tarča je. To seveda včasih ni preprosto in lahko privede analitika

samega do odreagiranja, a predvsem do podtalnega, nezavednega sodelovanja s pacientovimi upori, kar je pogosto težko razkriti in kar lahko privede do zaustavitve in propada analitičnega procesa.

Fokus analitičnega dela se je z razvojem psihoanalize postopoma prenesel iz začetne skrbi, da se osvetli v nezavedno potisnjeno preteklost, vedno bolj na "tukaj in zdaj", to je na to, kar se dogaja med pacientom in analitikom.

Če grafično ponazorimo referenčne točke psihoanalitične interpretacije, lahko rečemo, da se je v originalni konceptiji interperetiralo predvsem na relaciji B-A. Interpretacija ima v tem primeru cilj, da razkrije pacientu, da se zaradi transfera obnaša do analitika, kot da je ta kak objekt iz otroštva. Dober del psihoanalitikov danes privilegira relacijo C-B-D. To še ne pomeni, da se rekonstrukcijo preteklosti opušča, vendar pa ta za mnoge ni več glavni element v ospredju pozornosti. V tej smeri se poudarja kako, kaj in zakaj pacient čuti in misli "tukaj in

A - Odnosi v otrostvu

B - Odnos z analitikom

C - Odnosi z zunanjimi objekti

D - Odnosi z notranjimi objekti

zdaj" v seansi. Pri tem uporabljamo transferne občutke in tudi material iz odnosov z zunanjimi aktualnimi objekti za osvetlitev odnosov med pacientovimi notranjimi objekti.

Osebo mi je najbližje, če gledam na analitičen proces kot na nekaj podobnega razvoju odnosa med otrokom in materjo. V začetni simbiozi med materjo in otrokom obstajajo razsežna področja fuzionalnosti, ki dopuščajo obstoj nekega skupnega mentalnega prostora. V ta prostor "vključi" mati svoj "aparatus za mišljenje misli", kot ga imenuje Bion, in tako simbiotično opravlja svojo funkcijo "kontejnerja" otrokovih emocij. Z odraščanjem, to je s separacijo-individualizacijo mati "izvleče" svoj "aparatus" iz skupnega mentalnega prostora. A to mora biti postopno, vzporedno z "duplikacijo" tega aparata v otroku, ki naj tako ne bi ostal na nobenem področju svojega selfa brez te funkcije. Če ni tega skladnega razvoja, ostanejo namreč mentalne vsebine na določenih področjih notranjega sveta v svoji primitivni, nesimbolični obliki, ki ni uporabna za rast v smeri zrejšega mentalnega delovanja. Z drugimi besedami lahko rečemo, da se materin "aparatus za mišljenje" lahko odtegne iz otrokovega selfa šele potem, ko je ta s ponotranjenjem njegove funkcije,

predel za predelom, postal sposoben, da sam misli, da je sam sebi "kontejner".

Med analizo pacient s svobodnimi asociacijami v bistvu ponuja analitiku tista področja svojega notranjega sveta, ki se niso harmonično razvila, kjer primitivni elementi ustvarjajo boleče disonance in vzdržujejo grozeče nezavedne fantazije, polne konkretnosti. Ponuja jih zato, da z analitikom tam vzpostavi skupni mentalni prostor, v katerem bodo te vsebine "prebavljene" in spremenjene v obliko, ki bo za mišljenje uporabna.

Zablokirani predeli notranjega sveta se tako počasi aktivirajo, notranji objekti se razvijajo, rastejo in se medsebojno usklajujejo v bolj harmonična notranja ravnesja.

Psihoanalitični odnos se razvija v raznih fazah. V začetku po navadi pacient spoznava in preizkuša trdnost in uporabnost odnosa. Nato ga odznotraj nekaj vedno bolj sili, da transferno vnese v odnos svoje boleče dele, a se tega istočasno boji in zato krepki odpore. Vendar počasi prihaja do vse pogostejših konsonanc, ko pacient čuti, da analitikeve interpretacije odgovarjajo njegovemu globljemu čutenju, da sta oba na isti valovni dolžini. To ustvarja omejena področja fuzionalnosti, kjer meje obeh selfov zbledijo in se tako ustvarja skupni mentalni prostor, v katerem bodo grozeče in paralizirajoče fantazije lahko izgubile konkretnost in nevarnost. Razširi se področje zavestne fantazije in igre, v katerem se končno lahko notranji objekti začno gibati in iskati ustrežnejša medsebojna ravnesja. Po dovolj dolgo trajajočem skupnem delovanju je pacient introiciral to funkcijo, nakar se lahko začne vsekakor boleča, a ne več neznosna faza ločevanja.

Na proces, ki se razvija v psihoanalizi, lahko gledamo iz toliko zornih kotov. Opisani je le eden, ki ne nadomešča ali razveljavlja ostalih. Koristi nam lahko kot stimulus za globlje razumevanje.

Psihoanalitični odnos med pacientom in analitikom je tudi kompleksen proces, ki se v več letih in stotinah seans istočasno razvija na več nivojih.

Vsak mentalni fenomen ima namreč obenem več aspektov. Ko ga opisujemo, po navadi izberemo tistega, ki se nam zdi bolj v ospredju, čeprav vemo, da je to umetno poenostavljanje. Ko na primer v določenem kliničnem materialu govorimo o sado-mazohističnih elementih, so ti v danem kontekstu nerazdružljivo povezani s številnimi soodvisnimi faktorji. Tako bi taiste sado-mazohistične elemente morali opredeliti tudi glede na njihovo pozicijo do razvoja narcizma, do stopnje integracije selfa, do položaja na poti separacije-individuacije, do razvoja med zavestno destruktivnostjo in z libidnimi komponentami bolj ali manj integrirano agresivnostjo, do razvoja objekt-nih odnosov iz predojdipskega v ojdipski nivo itd.

Poleg istočasne prisotnosti vseh teh nivojev v materialu, ki nam ga pacient prinaša, obstaja še dejstvo, da ima analitični proces tipično nihajoč razvoj, v katerem se napredki alternirajo z regresijami. Dosežki se pogosto spet izgubijo, posamezni nivoji poniknejo in se potem spet prikažejo, enaki ali močno spremenjeni. Konflikti, in to tudi osrednji, zadobivajo različne oblike na različnih nivojih. Tako se nam isti konflikt lahko prikaže v različnih momentih analize v različnih oblikah in v različnih kontekstih. Vse to močno zakomplicira analitikovo delo, kajti pogosto mu ni lahko določiti točke, na kateri se s pacientom nahajata, kar pogosto vzbuja dvome o pravilnosti ubrane interpretativne poti in o ustaljenosti napredkov. Nekateri predeli selfa utrujejo nove, zrelejše izkušnje, medtem ko drugi deli, za to še nesposobni, ponav-

ljajo prejšnje neustrezne sheme. tako se dosežki nekaterih delov le počasi in s težavo raztegnejo še na ostale dele.

Dolga in vedno vnaprej neznana pot, na katero se analitik in pacient podajata, je torej zelo zamotana in to predvsem zato, ker sta oba, pa čeprav v različni meri, emotivno vpletena prav v tisti medsebojni odnos, na analizi in razumevanju katerega temelji njuno delo.

Psihoanalitični trening

Zaradi teh in še drugih vzrokov je bila in je še vedno edukacija psihoanalitikov povsem drugačna od edukacije v drugih strokah in vejah znanosti.

Že od vsega začetka se je zahtevalo od kandidatov za psihoanalitični poklic, da se sami udeležijo psihoanalitičnega tretmaja. Ta naj bo tako pogost (ne manj kot 4 seanse tedensko po 45-50 minut vsaka) in tako dolg (najmanj 500 seans), da se omogoči razvoj dovolj intenzivne transferne nevroze. Kajti le-ta privede do globlje regresije, ki je nujna, če naj analitični proces zaobjame tudi globlje, primitivnejše plasti psihe. V tej tako imenovani didaktični analizi pa ni nikakršnega poučevanja! V bistvu je to navadna osebna analiza, le da je vodi pooblaščen "training analyst" z uradno sprejetim in registriranim kandidatom.

Če naj uporabim besede Janice de Saussure (1987), lahko rečem, da "s svojo analitično izkušnjo kot pacient ima kandidat možnost, da odkrije, s tem da jih doživlja v odnosu s svojim analitikom, kako še obstajajo v njegovem sedanjem življenju podzvestne želje, fantazije, verovanja itd., ki so nastala v otroštvu in se naknadno razvila v adolescenci. V tem odnosu čuti kandidat moč podzvestnih vplivov in spoznava različne načine, kako se ti med seboj prepletajo in kako pogojujejo njegovo čutenje in zadržanje do samega sebe in do svojih objektov. Zaveda se tako tudi neverjetne zapletenosti in soodvisnosti svojih notranjih psihičnih procesov in odkrije, da lahko pride do nekaterih sprememb le po malem in z velikimi odpori in regresijami. Z razočaranjem in osuplostjo se tudi postopoma odpove želji po čudežni razrešitvi svojih problemov, medtem ko po drugi strani začne ceniti in utrjevati spremembe, ki jih je dosegel".

Ustaljeno mnenje je, da nima vsakdo - ne glede na to, kakšna je struktura njegove osebnosti in njegova mentalna dispozicija - možnosti, da lahko uspešno opravlja poklic psihoanalitika. Ravno tako še zdaleč ni rečeno, da lahko še tako poglobljena osebna analiza vsakogar za to usposobi. Psihoanaliza ni nikakršen všemogoč instrument, ki lahko karkoli spremeni in popravi! Zato je ustaljena praksa, da se selekcionira kandidate s serijo poglobljenih razgovorov, in to pred in po didaktični analizi. Pri teh razgovorih se ne preverja znanja, ampak le struktura osebnosti.

Iz čisto posebne vloge, ki jo ima pri psihoanalitičnem delu osebna emotivna soudeležanost analitika v tretmaju pacienta, izhaja tudi osnovni pomen, ki ga ima pri edukaciji individualna supervizija. Kandidat mora obravnavati vsaj dva pacienta štirikrat tedensko in prediskutirati opravljene seanse vsak teden z dvema supervizorjema, in sicer najmanj dve leti. Tako pride med drugim tudi do individualnega podajanja psihoanalitične tehnike, kar odgovarja dejstvu, da poleg opisanih teorij in tehnik obstaja vselej široko območje neznanega in nepredvidljivega, ki pogosto zahteva tankočutne in ustvarjalne prijeme, ki jih ni mogoče posredovati le preko teoretskih shem. Bistvo supervizije pa je predvsem v tem, da upo-

števa in preučuje emotivno vpletenost analitika s pacientom, ki je, kot je bilo poudarjeno, eden izmed bistvenih analitičnih instrumentov in ki ga lahko objektivno preverjamo le v superviziji.

Seveda je tudi teoretsko znanje pomembno, zato so v edukaciji predvideni triletni (ki bodo v kratkem postali štiriletni) tedenski teoretsko-klinični seminarji.

Vse te značilnosti psihoanalitičnega treninga pojasnjujejo, zakaj se ta organizira samo v okviru Inštitutov SPI in ne na univerzah ali v drugih javnih ustanovah. V tem smislu je treba jasno razločevati poučevanje številnih predmetov, kot so lahko teorija, tehnika, metodologija in še drugi aspekti psihoanalize na raznih fakultetah, od tega, kar je psihoanalitični trening.

Zaradi teh in še drugih vzrokov ostaja in namerava ostati SPI, tako kot druge članice IPA, iz pravnega vidika privatna ustanova.

Identiteta psihoanalitika

Poleg treninga sta tudi celotna struktura in delovanje psihoanalitičnih združenj usmerjena v pravilno izoblikovanje in ohranjanje analitične funkcije in analitične identitete svojih članov. To ni le poroštvo za paciente, ampak tudi za mentalno zdravje analitikov samih, ki - kot smo videli - morajo pri svojem delu dopuščati, da občutja in tesnobe pacientov pronicajo v njihovo notranjost.

Ko že govorimo o identiteti psihoanalitika, bi razlikoval tri področja:

- ❖ področje osebnostne strukture,
- ❖ področje individualne profesionalne identitete,
- ❖ področje skupinske profesionalne pripadnosti in istovetnosti.

Optimalna je situacija takrat, ko vsa tri področja dobro delujejo. Vemo, da ko je nekdo šibak na osebnostnem nivoju, skuša to kompenzirati, s tem da se pretesno oklene profesionalne identitete, ki pa potem postane rigidna in nefunkcionalna. Tudi šibka in negotova profesionalna identiteta lahko povzroča obrambno rigidnost, s kompenzatornimi potrebami po omniopotenci. Lahko se tudi zgodi, da več šibkih osebnosti privede skupino do toge in sektaške obrambne strukture. A tudi šibka skupinska identiteta, posebno če se skriva za rigidnostjo, ne samo da ovira ustvarjalnost posameznikov, ampak tudi ne more uspešno opravljati funkcije mentalnega "kontejnerja" svojih članov, ki pa je osnovnega pomena za tiste, ki delujejo na psihoanalitičnem področju.

Zgodovina psihoanalitičnega gibanja seveda ni potekala brez šibkosti, togosti, sektaštva in zaprtosti do zunanosti. Delno si to lahko razlagamo s pravkar rečenim, a v veliki meri se vse to navezuje tudi na zgodovinske razmere, v katerih so psihoanalitično trdnjavo obkoljevali in ostro napadali na številnih frontah: na znastveni, filozofski, verski, politični itd. Danes pluje psihoanaliza v veliko mirnejših vodah in mislim, da gre tudi temu pripisati, da sta se prejšnja togost in zaprtost ublažili.

Zavedajoč se tega, kako so šibkosti in rigidnosti sterilne, kar izhaja tudi iz same zgodovine psihoanalitičnega gibanja, si psihoanalitična združenja danes prizadevajo, da skrbijo za vsa tri omenjena področja identitete svojih članov.

Omenil bi tu nekaj vrstic iz članka, ki ga je pred nekaj leti napisala Jacqueline Amati-Mehler (1981) z drugimi sodelovci o identiteti psihoanalitika. "Določeni pacienti lahko v nas resonančno zbudijo nekatere predele naše identite-

te, ki bi z drugimi pacienti ostali neaktivni in zakriti... To, kar je najpristnejše in pomembno pri identiteti psihoanalitika v odnosu do pacienta, je lahko le tisi del sebe, ki se, v sozvočju z vsemi svojimi prejšnjimi identifikacijami, aktualizira v medsebojnem srečanju. Če pa psihoanalitik ni pripravljen s pacientom soočiti nekaterih delov svoje identitete, bodo neizogibno prišli v ospredje aspekti "lažnega selfa", lažne identitete. Tehnični in formalni elementi strokovnosti bodo potem prekrili osebnostne pomanjkljivosti. V tem primeru se bomo obnašali kot analitiki, ne da bi bili analitiki.

V nadaljevanju se isti avtorji zaustavijo ob težnji, "da neizbežno še nadalje izbiramo in privilegiramo - med vsemi pacientovimi komunikacijami - določeno tipologijo materiala, na katerega osredotočamo naše interpretacije... Lahko menimo, da vse to izraža neko perceptivnost in neko selektivno razpoložljivost, ki se orientira po silnicah analitikovega manjšega odpora ali pa morda izhaja iz njegove potrebe, da analizira določene probleme, ki v njem samem še niso zadovoljivo rešeni. Izbira tematike lahko analitiku pomaga tudi pri težnji, da nekatera področja lastnega selfa, ki jih ne more integrirati, drži vsaksebi, ločeno. Preko pacienta jih poskuša nato projektivno podoživljati. Lahko torej mislimo, da v trenutku, ko pride do "izbire" delujeta in se soočata v analitiku dve nasprotni silnici: ena vodi v smeri odpora in se kaže kot težnja za analiziranjem vedno novih pacientov, zato da ponavlja, krepi in ohranja bodisi svojo notranjo istovetnost, bodisi teoretski korpus psihoanalitične doktrine ali šole, kateri pripada, zato da togo potrjuje nek sterotipen model ortodoksne psihoanalitične identitete. Druga silnica gre nasprotno v razvojno smer. V tej smeri najdemo pripravljenost za spreminjanje, tako v sferi medsebojnih odnosov kot tudi na polju osebne in profesionalne identitete. Ta se kaže v spraševanju o samem sebi, vedno znova v vsakem novem analitičnem odnosu. Iz navedenega izhaja znova tudi nujnost, da je analitik šel preko poglobljene osebne analize, zato da čimbolj razširi paleto svojih možnih izbir, zato da čimbolj zreducira svoje nerešene konflikte in razsežnost neintegriranih delov lastnega selfa".

Lahko bi se tudi vprašali, kateri so tisti aspekti psihoanalize, ki tvorijo osrednje jedro skupinske identitete psihoanalitikov. To je tisto kar pravzaprav psihoanalitiki čutijo, da imajo najsolidnejše skupnega. To je bila nekako tema zadnjega Mednarodnega kongresa IPA v Rimu 1989 leta.

Ni bilo prav lahko poiskati na vprašanja ustrezen odgovor. V okviru same IPA so pač prisotne različne teoretske usmeritve, ki se pogosto tudi ostro soočajo. Dovolj je, če pomislimo na pretekle polemike med skupinama Melanie Klein in Ane Freud ali nedavna trenja med psihologi ega in privrženci Kohutove psihologije selfa. Dandanes so se nekatere ostrine ublažile, relativno manj je teoretskih inkompatibilnosti in vedno več teženj po tem, da se razume in osvoji prispevek, ki ga vsaka šola lahko nudi skupnemu znanju. Do tega pride veliko lažje, ko soočanje poteka na kliničnem področju in ne le na teoretskem. Zato mislim, da lahko najdemo psihoanalitiki temeljne elemente svoje skupinske istovetnosti predvsem na kliničnem področju. Mislim, da ni naključje, da v psihoanalitičnih združenjih ni predvideno članstvo tistih, ki niso stalno aktivni na kliničnem področju, ki ne vodijo dovolj psihoanalitičnih tretmajev.

Še nekaj drugega veže psihoanalitika na svojo skupino in sicer dejstvo, da mu je vedno manj mogoče biti informi-

ran in sodoben, če ni soudeležen pri skupinski strokovni kulturi. Danes je znastvena proizvodnja ogromna in število publikacij se iz dneva v dan veča. Posameznik ne more več sam slediti niti literaturi, niti izkušnjam drugih v svoji stroki, kaj šele v sorodnih strokah. Samo delovna skupina, ki dobro deluje in v kateri so interesi, govorica in določeni parametri dovolj homogeni, lahko prebavi veliko količino informacij in jih nudi svojim članom v dovolj uporabni obliki. Posameznik lahko osebno preveri le tiste vire, ki ga posebno zanimajo ali za katere dvomi, da niso v kulturi skupine pravilno ovrednoteni. V tem pogledu je večkrat kritizirana "zaprtost" psihoanalitičnih združenj koristna, saj je udeležba na strokovnih sestankih in kongresih po navadi omejena le na člane združenj samih, kar omogoča, da se relativno homogeni udeleženci lažje poglobijo in koristneje razpravljajo o določenih temah. Po drugi strani seveda lahko zaprtost osiromaši, če niso predvideni tudi zadostni odnosi z zunanjimi ambienty, in to v isti stroki, kot tudi interdisciplinarno.

Marsikaj do tu rečenega bi lahko bila le idealizacija. In to bi tudi bila, ko bi naivno mislili, da sem opisal resničnost. Hotel pa sem le vsaj približno orisati tisto, k čemur težimo, ne da bi to seveda povsem dosegli. V vsaki naši dejavnosti potrebujemo pač nek bolj ali manj idealen model, za katerega se nam dozdeva, da še najbolj ustreza našim potrebam, da se mu potem skušamo približati. Včasih se zgodi, da imamo do teh modelov zgrešen odnos, ko si delamo narcistične utvare, da smo jih realizirali, kar nas pa prisili v toge omnipotentne in superego pozicije, ki so potem lahko le konservativne. To nam kasneje povzroča težave pri separaciji, ko nismo sposobni teh modelov spreminjati, jih prilagajati in jih razvijati in se oklepamo shem, ki so le še sterilne.

Še zdaleč torej ne mislim, da so psihoanalitiki, niti njihov trening in niti njihove institucije nekaj idealnega. Z dovolj bi se z Winnicottom, če bi vse to bilo le "good enough".

Psihoanalitično orientirana psihoterapija

Psihoanaliza si je v skoraj sto letih še kar utrdila neko svojo identiteto. Mnogo manj definirana in bolj negotova pa je še identiteta psihoanalitično orientirane psihoterapije. Psihoanaliza ima nedvomno veliko omejitev pri obravnavanju širokega in heterogenega področja mentalne bolečine. Dovolj je, da pomislimo na relativno omejene indikacije in na ekonomsko ceno psihoanalitične terapije, da se zavemo, kako so nam potrebni še drugačni psihoterapevtski pristopi. Dejstvo je, da taki psihoterapevtski posegi eksistirajo in so utemeljeni, koristni in učinkoviti. Nelahka pa je definicija in kodifikacija te široke palete možnih pristopov.

Najprej bi se znebil tistega, kar bi lahko imenovali nestrokovna psihoterapija. V bolj ali manj prikrito nasilnih psihiatričnih institucijah se včasih ima za psihoterapevta, že kdor se s pacientom le količkaj "olikano" pogovarja. Pogosto so kot psihoterapevtski posegi označeni tudi pogovori, v katerih je le nekaj zdrave pameti, nekaj življenjske izkušnje in se razlikujejo od pogovora s prijateljem, staršem, duhovnikom ali znancom, le zato, ker je "terapevt" v beli halji. Včasih je temu dodano nekaj fragmentarnega psihološkega znanja. Lahko, da je to znanje tudi obširnejše, a ostaja heterogeno, tako da terapevt divje eklektično posega po najrazličnejših tehnikah in teorijah, s katerimi pa je le površno seznanjen.

Če preidemo iz tega primitivnega empirizma na strokovno psihoterapijo, bomo seveda najprej ugotovili, da je teoretskih izhodišč veliko. Med temi so nekatera na psihodinamični osnovi. Omejili se pa bomo le na tiste psihodinamične psihoterapije, ki se sklicujejo izrecno na psihoanalizo in ki jih zato imenujemo "psihoanalitično orientirane psihoterapije". Le za te bom odslej uporabljal termin psihoterapija, in to zgolj iz praktičnih razlogov.

Tudi teh psihoterapij je cela paleta in gredo od manjših sprememb klasične psihoanalitične terapije, preko krajših "fokalnih" psihoterapij, do psihoanalitične psihoterapije psihoz, preko otroške psihoanalitične psihoterapije do psihoanalitične obravnave družine itd. Področje zase je spet grupna analiza. Vsaka od teh ima danes že svojo literaturo, svojo posebno tehniko in vedno bolj se tudi diferencirajo edukacijski momenti. Grupna analiza in otroška psihoterapija, delno pa tudi psihoterapija psihoz imajo že celo svoje posebne treninge. Tako si težko predstavljam psihoterapevta, ki bi se udeleževal na prav vseh področjih, ne da bi bil vsaj na nekaterih že kar površen.

Kot v vsaki stroki je tudi v psihoanalizi in v psihoterapiji veliko raziskovanja, različnih stališč in prijemov, vendar bi razlike, ki so posledica resnega in poglobljenega iskanja, ostro ločil od variant, ki so le plod površnosti in neznanja. Za vsako psihoterapijo je namreč potrebno izdelati model, ki naj ima neko svojo doslednost in ki naj pojasni: kakšna je njena teoretsko-tehnična osnova, kakšne cilje si postavlja in s kakšnimi sredstvi jih namerava doseči. Med raziskovalci na psihoterapevtskem področju bi mimogrede omenil le Alexandra (1946), Malana (1976) in Langsa (1973-74). V Italiji sta o tem pisala, med drugimi Manfredi-Turilazzi (1979) in Hautmann (1979).

S psihoterapijami se ukvarjajo bodisi psihoanalitiki bodisi psihoterapevti. Med psihoanalitičnimi ustanovami in psihoterapevti včasih nastajajo trenja zaradi različnih vzrokov: delno zaradi kompetitivnosti, delno zato, ker se psihoterapevti čutijo v nekakšnem frustriranem drugorazrednem položaju (in psihoanalitiki to včasih tudi v svojo korist poudarjajo) itd. Vendar mislim, da je za to glavni vzrok dejstvo, da je meja med psihoanalizo in individualno psihoanalitično psihoterapijo vse prej kot ostro začrtana, kar se prenaša potem tudi na mejo med identitetama obeh vrst terapevtov. Vemo pa, da nejasna diferenciacija vedno sprošča individualizacijsko agresivnost.

Poglejmo torej, če nam uspe zarisati nekaj točk, ki naj bi diferencirale psihoanalizo in psihoterapijo.

Medtem ko je psihoanaliza časovno neomejena in odprta vsem temam, ki jih pacient prinaša, je psihoterapija že v začetku časovno omejena, tudi če ni, je njen cilj vendarle krajša, direktnjša obdelava predvsem nekaterih in ne vseh pacientovih tem.

V psihoanalizi označujejo pacientovo zadržanje proste asociacije, analitikovo pa fluktuantna pozornost. Pri psihoterapiji sta oba udeleženca aktivneje prisotna.

V psihoanalizi je izključno analitikovo sredstvo interpretacija, v psihoterapiji so možni tudi drugi posegi, kot na primer konfrontacija z realnostjo ipd.

V psihoanalizi se ustvari atmosfera "kakor da bi", to je nekakšna sporazumna predstava, igra, ki je stalno na meji med resničnim in fantazmatičnim. V psihoterapiji je odnos realnejši.

Psihoanaliza temelji na interpretaciji transfera, psihoterapija pa se s tem ukvarja bolj obrobno, v glavnem le, ko lahko postanejo transferne reakcije ovira pri terapevtskem delu.

V psihoanalizi težimo za tem, da se razvija čimbolj intenzivna transferna nevroza in da pride do pacientove regresije. V psihoterapiji se skušamo tem intenzivnostim izogniti in delujemo v glavnem v manj globokih plasteh psihe.

Cilj psihoanalize je, da se pacient čim popolneje samospoznava, in to preko spoznavanja lastnega transfernega odnosa do analitika. Cilj psihoterapije pa je odprava simptomov, in to predvsem preko pacientovega samospoznavanja lastnih reakcij do zunanjih objektov v sedanjosti in v preteklosti.

Tem predpostavkam naj bi potem odgovarjale konkretne razlike v settingu. Tako naj se analiza opravlja vsaj trikrat ali štirikrat tedensko s pacientom na kavču, psihoterapija pa naj bi potekala enkrat ali dvakrat tedensko vis-a-vis.

Vse to je še daleč od neke dokončne definicije. Vsak izmed omenjenih kriterijev je iz določenega vidika lahko vprašljiv in o vseh se tudi še veliko razpravlja.

Kot je običajno v psiholoških zadevah, smo tu pred dvema stvarnostima za kateri čutimo in vemo, da sta različni, a nam jih je težko točno definirati in razmejiti. Verjetno bo še najbolj stvarno, če sprejmemo to ne povsem jasno razmejitev kot dejstvo.

O edukaciji psihoterapevtov

Kolikor je psihoanalitična psihoterapija v marsičem blizu psihoanalizi, je logično, da tudi marsikaj, kar je bilo rečenega o edukaciji in identiteti psihoanalitikov, velja tudi za psihoterapijo.

Šele pred nekaj leti so v Italiji nastale prve strukturirane psihoterapevtske skupine, ki se ukvarjajo z edukacijo in vzdržujejo prave psihoterapevtske šole. Nismo pa še prišli do tega, da bi bili solidnejše strukturirani bodisi edukacija, bodisi skupinski strokovni ambient, ki so - kot smo videli - neobhodno potrebni zato, da se lahko zadovoljivo razvija in definira tudi identiteta skupinske profesionalne pripadnosti.

Že dolgo let je ustaljena praksa, da se bodoči psihoterapevti najprej pri kakem psihoanalitiku sami udeležijo psihoanalitičnega tretmaja in da se potem za nekaj let poslužujejo supervizije kakega drugega psihoanalitika ali psihoterapevta.

Šele zadnja leta obstajajo tudi šole s štiriletnimi teoretsko-kliničnim seminarji. Pri vseh resnejših šolah pa je med pogoji za vpis opravljena osebna analiza. Dejansko je tako velik del psihoanalitikov SPI na en ali drugi način soudeležen pri edukaciji psihoterapevtov, kar pogosto vzbuja pri vodilnih organih tega združenja bojazni, da ne bi s tem ustvarjali kakih nesporazumov ali "bližnjic", to je nekakšno psihoanalitično edukacijo izven mednarodno priznanih okvirov. Mislim, da se ta nelagodja lahko rešujejo s preciznejšo definicijo psihoterapije in identitete psihoterapevtov in z jasnejšim razločevanjem med identiteto psihoanalitikov in psihoterapevtov. V tej smeri se bo lahko sodelovanje med psihoanalitiki in psihoterapevti, ki je že sedaj kar zadovoljivo, še izboljšalo. Moram pa dodati, da je med vzroki občasnih trenj tudi to, da si psihoanalitiki včasih domišljajo, da je njihovo delo kvalitetnejše in težavnejše v primerjavi s psihoterapijo. V sozvočju s tem je bolj ali manj očitna ambicija nekaterih

Peter PRAPER

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DINAMIČNO INTERPRETATIVNA, ALI TUDI RAZVOJNA DIAGNOZA V TRETMANU NEPSIHOTIČNIH PACIENTOV?

POVZETEK

Človekova osebnost je kot objekt opazovanja eno najtežjih področij raziskovanja. Do danes tudi moderne znanosti niso razvozljale te enigme.

Psihoanaliza, ta misteriozna psihologija v senci, se je v zadnjih tridesetih letih razvila do dokaj konsistentne in koherentne teorije. Skozi klinično prakso je ohranila svojo moč obnavljanja in tako nadaljevala pot iz klasične Freudove teorije preko ego psihologije do teorije objektivnih odnosov. Tako je psihoanaliza postala obenem psihoanalitična razvojna teorija. Po Freudovi teoriji psiho-seksualnega razvoja so teorijo objektivnih odnosov kot drugo razvojno teorijo pogosto zoperstavljali Freudovi teoriji. Sprožili so prepir kaj je pomembnejše - zadovoljevanje potreb in doživljanja ugodja ali navezovanje kontakta. Danes smo presegli nivo tega prepira podobnega vprašanju kaj je pomembnejše - kokoš ali jajce. Vemo, da govorimo o dveh aspektih razvoja.

Z vidika klinične prakse Freudova teorija psiho-seksualnega razvoja predstavlja osnovo dinamično - interpretativne diagnoze, med tem ko teorija objektivnih odnosov, povezana z ego psihologijo predstavlja izhodišče razvojne diagnoze, ki osvetljuje strukturiranje tega in selfa.

Prispevek vključuje diskusijo o najpomembnejših razvojnih linijah ter o možnosti integracije obeh - dinamične in razvojne diagnoze.

ABSTRACT

Human personality, as an object of research is one of the most complicated fields of investigation. We can hardly say that this enigma has been resolved by modern science.

Recently Psychoanalysis, the mysterious psychology in a shadow, has been paid all the attention as a rather consistent and coherent theory. Through its clinical practice psychoanalysis has kept its self-renewing strength. So - after Freud's classical theory and Hartmann's Ego psychology, we have been present to its third birth: to the birth of the theory of object relations or, in other words, psychoanalytic developmental psychology. After Freud's theory of psychosexual development, the theory of object relations, as a second developmental theory, has been often opposed to Freud's theory. Nowadays as we have reached beyond the quarrel about what was the first and the most important - an egg or a hen - we know that we are talking about two aspects of a development.

In terms of clinical practice, Freud's theory of psychosexual development represents the basis of the Dynamic - Interpretative Diagnosis while, on the other hand, the Theory of Object Relations, linked to Ego psychology takes into consideration the developmental diagnosis concerning the process of structuring of the Ego and Self.

The paper includes the discussion about the most important developmental lines and the possibility of the integration of both - the Dynamic and the Developmental Diagnosis.

UVOD

Človekova osebnost, kot objekt opazovanja in raziskovanja, je vsekakor eden najtrših orehov, ki so se ga sodobne znanosti tega stoletja lotile z veliko vnemo, vendar ga še niso strle. Ne moremo se pohvaliti, da so se filozofija, psihologija, sociologija, antropologija, psihoanaliza in še katera od disciplin tega problema lotile složno. Med njimi je več prepira kot sodelovanja.

Diagnosticiranje psihopatologije je vedno šlo z roko v roki z razvojem teorij osebnosti, čeprav je še danes nemogoče na zgoščen način definirati kriterije ocenjevanja, da bi z večjo gotovostjo rekli, katera osebnost je prilagojena in katera ni. Še posebej je očitno, da postaja klinična praksa nepogrešljiva pot preverjanja teoretičnih koncep-

tov, odkar pojav psihopatologije razumemo kot posledico neadekvatnega razvoja psihičnega aparata oziroma osebnosti.

Psihoanalizi, tej "psihologiji v senci", priznavajo danes v omenjenih prizadevanjih prvenstvo domala po vsem svetu. Vprašanje pa je, ali je danes sama zase že dovolj konsistentna in koherentna teorija.

Dinamični vidik

Herbartova ideja, da bi poskušal prenesti Leibnizov pojem "dinamike" iz mehanike v psihologijo in tako razumeti človekovo osebnost z vidika energije, ki se kaže v njegovih težnjah in samoaktivnosti in različnih stanjih zavesti, je bila za devetnajsto stoletje gotovo revolucionarna. Pri tem je pomagal tudi Fechner.

Vendar pa je psihodinamična teorija osebnosti prav zaživila šele skozi Freudovo psihoanalizo. Napak bi bilo razumeti ta prispevek samo skozi Freudovo metapsihološko načelo dinamike, saj se koncepti prepletajo. Tako je Freud sam razumevanje dinamike dograjeval domala štirideset let. Prvi korak je bila njegova libido-teorija, ki pa se je postopoma - skozi dvajset let - spreminjala v teorijo dveh nagonov.

Razvojni vidik v razumevanju je Freud prispeval s svojo teorijo psihoseksualnega razvoja, s katero je usmeril svoje naslednike v direktne raziskave otrokovega razvoja.

Razumevanje konflikta, kot sestavnega dela dinamike ter srčike Freudove teorije nevroz, pa je mogoče šele po oblikovanju beh topoloških načel metapsihologije - delitve na zavestno, prizavestno in nezavedno ter strukturne delitve na podcelote osebnosti oziroma tri sestave: - id, ego in superego.

Psihodinamično razumevanje osebnosti se je torej od preloma stoletja do danes spreminjalo in dopolnjevalo. Freud je ob začetku svojega iskanja lahko uporabil le skromno zapuščino: megleno predstavo o nezavednem, predpostavko o dinamični naravi instinktov ter Groddcockov koncept o ego.

Sam je moral raziskati razsežnosti intrapsihičnega prostora. Zato je dinamično razumevanje osebnosti gradil na spoznavanju nagonске energije in narave intrapsihičnih konfliktov. Sprva je videl konflikt kot borbo med nezavednim in zavestnim. Kmalu je prepoznal antagonizem med nagonskimi težnjami ter racionalnim. Slutnja, da to - drugo ni isto kot prvo, ga je vodila v koncept strukturne teorije. Ko je izoblikoval koncept o treh podcelotah osebnosti (id - ego - superego) je bilo mogoče razumeti konflikt kot napetost med neracionalnimi zahtevami ida po takojšnji zadovoljitvi in razumskim opozarjanjem ega, ki poleg tega, da kontaktira navznoter, kontaktira tudi navzven in predvideva posledice. Na drugi strani pa neracionalni superego zahteva samoodpovedovanje in daje prednost principom in normam določene kulture, kar povzroča nove konflikte, imenovane "superego konflikte".

Ne navadno je to, da je Freud odprl pot takšnemu razumevanju dinamike z delom Ego in Id leta 1923, medtem ko akademska psihologija še s psihodinamično teorijo Kurta Lewina leta 1935 vidi konflikt le kot antagonizem med neusklajenimi motivi.

Prvi resnejši upor, ki je vodil tudi do razcepa psihoanalitičnega združenja v ZDA so predstavljali koncepti neo-psihoanalitikov (Sullivan, Horneyeva, Fromm, Clara Thompson), ki so svojo pozornost usmerili na karakteristike okolja, človeka pa opazovali glede na vprašanja, s kakšnimi in katerimi bazičnimi težnjami vstopa v to okolje. Res je, da so se s tem omejili na opazovanje aktualnih socialnih situacij, vključno s frustracijskimi situacijami, vendar so na eni strani opozorili na diferenciacijo človekovih bazičnih potreb ter se tako oddaljili od koncepta instinkta kot izvirne energije. Na drugi strani pa so diferenciacijo težej opazovali s razvojnega vidika. Harald Schultz-Hencke, ki je v tem pristopu podoben neo-psihoanalitikom, je celo razvil koncept oblikovanja različnih struktur osebnosti z vidika zavrtosti določenih bazičnih teženj, kar se seveda razlikuje od Freudovega strukturnega aspekta. Vseeno pa je najbližji vprašanju, kako se v interakciji z okoljem skozi razvoj oblikuje člo-

vekova notranja psihična struktura, kar kasneje dopolni ego psihologija, še bolj pa teorija objektivnih odnosov.

Hartmann, utemeljitelj ego-psihologije, med drugim močno spremenil pogled na konflikt. Znani konceptiji "medsestavne konflikta" dodaja konceptijo "znotrajsestavne konflikta". Ego je na primer lahko v konfliktu z elementi znotraj sebe samega - niha med principom ugodja in principom realnosti, lahko se hkrati prepušča in upira impulzom, lahko uporablja neke svoje funkcionalne enote za doseganje kompromisov npr.: obrambne - varovalne mehanizme... Od tega trenutka dalje postaja vse pomembnejše vprašanje razvoj ter integriteta ega.

Razvojni vidik je bil pomemben že Freudu, vendar je sam uspel podrobno raziskati le razvoj ida, ko je libido teoriji pridružil načelo ekonomike in opazoval dogajanje v prvih življenjskih letih. Ker se otrok v tem obdobju odziva po principu iskanja ugodja in izogibanja neugodju, je njegovo doživljanje odvisno od dozorevanja senzorične zmožnosti. Zato se libido usmerja na področje, ki je senzorično že zmožno odzivanja in obenem po procesu dozorevanja aktualno za sprejemanje dražljajev. Tako je Freudova teorija psihoseksualnega razvoja, ki predvideva znane razvojne faze (oralno, analno, falično, fazo latence in genitalno fazo), prej teorija psihoseksualnega dozorevanja kot razvoja. Vendar pa so drugi kaj kmalu postali bolj pozorni na razvojne pogoje z vidika interakcije z okoljem.

Karl Abraham je že leta 1924 revidiral teorijo psihoseksualnega razvoja v treh smereh. Najprej je odkrival specifične podstadije oralne in analne razvojne faze. Kot drugo - opozoril je na povezave med posameznimi fazami psihoseksualnega razvoja ter razvojem objektne ljubezni in tretje - čeprav je okleval ob konceptu instinkta agresije, je v interakciji otroka in matere že v oralni fazi videl "vampirski tip otroka" s tendenco "sesati do smrti". V podobni smeri tečejo kasneje razmišljanja Eriksona, ki pa korenito spremeni pogled na teorijo psihoseksualnega razvoja. Meni, da razvojne faze, kot jih je videl Freud, ne sledijo v povsem jasnem zaporedju druga drugi, ampak se že v oralni fazi razvoja pojavijo tako imenovane "drugostopenjske funkcije".

V oralno retentivnem zadrževanju bradavice in oralno agresivnih manifestacijah ugrizov bradavice (oboje gre vštric z obdobjem dentacije v drugih šestih mesecih prvega leta življenja) vidi predhodnico analne retentivnosti in agresivnosti. Dodamo lahko hipotezo, da je že v rooting refleksu (prodiranja k dojki) mogoče opaziti predhodnika falične prodornosti, čeprav vezane na področje ust. Ne bi bilo odveč opozoriti na prepletanje razvojnih faz tudi v nasprotnem pomenu - da je mogoče tudi v falični fazi, še posebej v karakteristikah ojdipske situacije, opaziti značilnosti predhodnih razvojnih faz, na primer oralne odvisnosti, ki zapleta proces triangulacije in tako zelo specifično obarva ojdipsko situacijo, da se lahko pojavlja samo v fragmentih.

Še pomembnejši prispevek predstavlja Eriksonov poskus pridružiti teoriji psihoseksualnega razvoja tudi vidik psihosocialne krize ter proces izgradnje identitete. To je v bistvu poskus integracije teorije razvoja ida z nekaterimi vidiki teorije razvoja ega.

Do danes vsa kompleksnost razvoja presega možnosti, da bi jo opazovali celostno in integrirano. Ni preprosto niti priključiti razumevanja agresivnih impulzov v libido teorijo, kaj šele da bi koncepte razvoja ega stlačili v oblike faz psihoseksualnega razvoja. Toda, če zaslutimo preple-

tenost objektnih odnosov s strukturalizacijo ega ter do-
gajanjem v specifičnih fazah psihoseksualnega razvoja,
moramo biti nenehno pozorni na to, da naše opazovanje
posamezne razvojne linije pomeni tudi nevarno fragme-
ntiranje naše percepcije otrokovega razvoja. Morda je na
današnji stopnji poznavanja teorije, ob sedanjih diagno-
stičnih zmožnostih bolje, da izvedemo postopke diagno-
sticiranja dvoplastno: dinamično interperetativna ocena
naj se nanaša na opazovanje bazičnih instinktov oziroma
temeljnih potreb ter vseh variacij konfliktov. Ti so seveda
odvisni od specifičnih faz psihoseksualnega razvoja
kakor tudi od razvoja tistih razvojnih linij, ki so poveza-
ne z manifestacijo instinktov in obvladovanjem impul-
zov (Praper, 1910).

Na drugi strani kaže posebej oblikovati razvojno diagno-
zo, ki se nanaša na posamezne razvojne linije, samo
strukturalizacijo ega in zmožnost adaptacije. Najbrž bo
še le potem mogoča bolj sintetična ocena neke osebnosti.

Razvojne linije

Koncept razvojnih linij strukturalizacije ega je uvedla
Anna Freud, da bi ponazorila kompleksnost razvoja in
obenem prispevala k jasnejši analizi klinične slike.

Meni, da je potrebno, ločiti ali razvojni zaplet nastaja
vzdolž linije psihoseksualnega razvoja (in se nanaša na
način zadovoljevanja nagonskih teženj) ali pa vzdolž
razvojnih linij strukturalizacije ega (in povzroča razvojne
deficite ega v obliki adaptacijskih težav).

V obeh primerih je priporočljivo še nadalje ločiti, ali gre
za zastoj (fiksacijo - zavrtost), za popačenost, skrenjenost
poteka razvoja ali pa za regresijo. Obe variabli - razvoj
ida ali ega ter narava zapleta na polju zadovoljevanja
bazičnih teženj in v sferi adaptacije v odnosu do okolja -
določata vrsto in naravo patologije. Kot psihologi lahko
brez dvoma podpremo Hartmannovi predpostavki o
prirojenih aparatih ega, kot so: opazanje, intencionalno-
st, razumevanje objekta, mišljenje, govor, motorični raz-
voj ter o diferenciaciji skozi razvojne korake z iskanjem
ravnotežja s pomočjo avtoplastične ali aloplastične aktiv-
nosti. V teh konceptih se namreč Hartmann povsem
ujema z ugotovitvami Piageta. S tega vidika ima ego res
neko "primarno avtonomijo" in njegov razvoj teče izven
območja konfliktnega (ne pa kot je mislil Freud, da ego
nastaja iz blokiranega energije ida).

Na drugi strani ima prav Modell, ko meni, da ego težnje
vedno izhajajo iz objektnega odnosa. Danes vemo, da pri
tem ne gre le za iskanje objekta, ki zadovoljuje naše
nagonske težnje, niti samo za iskanje "kontaktnega
ugodja" (Harlow, 1958, po Eagle 1984), ampak za zaple-
ten in nadvse pomemben proces izgradnje notranje psi-
hične strukture preko dveh osnovnih mehanizmov -
introjekcije in projekcije. Tako se na nek način "prečisti"
tisto, kar ponotranjimo in, kot takšno postaja del naše
osebnosti. Očitno je pri tej "asimilaciji" udeležen še pro-
ces identifikacije. Po teh poteh se ne utrjuje le notranja
struktura ega, ampak se oblikuje tudi self.

Zaradi izjemne prepletenosti razvojnih linij poskusimo
le nekatere opazovati skozi tipična starostna obdobja.

Prvi mesec: Novorojenček je z rojstvom opravil izjemni
razvojni korak. Fetusna razvojna faza mu je sicer omogo-
čala biološko zlitost z materjo, vendar bi ga ta kompletna
varnost utegnila zadušiti, če bi se nadaljevala. Za trenu-
tek po rojstvu, ko bo popkovina prerezana, je novorojen-
ček že opremljen s primitivnim mehanizmom vzpostavl-
janja kontakta. To je taktilno - kinestetična komunika-

cija. Relacijska funkcija zaznav, ki jo otrok že poseduje,
mu omogoča vzpostavljanje kontakta. (Po vonju namreč
že tretji dan po rojstvu loči dojko svoje matere od druge
dojke, čeprav ta morebiti tudi doji, odziva se na slušne
dražljaje v frekvenčnem območju človeškega govora in
postaja pozoren na ovalne vizualne dražljaje, ki so po-
dobni človeškemu obrazu v eni face poziciji približevanja
- po Nikoliču, 1988).

Spitz meni, da sta ustna in nosna votlina "zibelka opaža-
nja". To cenestetično zaznavanje še nima funkcije per-
cepcije kot kasneje diakritično, omogoča pa vzpostavlja-
nje kontakta in refleksno vedenje, na osnovi katerega se
gradi usmerjeno, čeprav še ne hoteno vedenje novorojen-
čka. Lahko bi dodali, da je takšen odnos tudi zibelka
nadvse pomembnega razvoja komunikacije. Vendar pa v
prvem mesecu otrok predvsem "sprejema od zunaj", da
bi uravnaval svojo notranjo, pretežno biološko homeo-
stazo po principu iskanja ugodja ter izogibanja neugod-
ju. Zato pravimo, da je "v odnosu s samim seboj", čemur
Freud reče "primarni narcizem", Mahlerjeva "normalni
avtizem", Spitz "predobjektni stadij" in Jacobsonova
"faza halucinatornega neznađenja". Stanje neravnotežja
lahko v tem času spremljajo hude bojzani pred izniče-
njem.

Drugi do šesti mesec: Otrok preide v simbiotično fazo
razvoja, ko se prične megleno zavedati objekta, ki zado-
voljuje potrebe. Otrok je še zlit z materjo. Ni eno z njo le
v psihološkem temveč tudi v biološkem pogledu. (Znano
je, da je v dobri simbiozi z materjo otrok odpornejši za
infekcije.)

"Notranje" še ni diferencirano od "zunanjega", "jaz" še
ne od "ne jaza". Najznačilnejše za to fazo je halucinator-
no ali navidezno samotopsihično zlivanje z materjo v
omnipotentno celoto s skupnimi mejami (Mahlerjeva s
sodel., 1975). Pomembno je, da se ustvari navezanost, ki
je temelj zaupanja in kasnejšega samozaupanja (Erikson
1950). Tako je ta faza tudi zibelka procesa separacije in
individualizacije. V primerih, ko simbioza ni dobila
dobra, so bojzani pred izničenjem tolikšne, da postavljajo
temu procesu neizogibne prepreke.

Otrok od drugega do tretjega življenjskega meseca pre-
ide iz odnosa s seboj v odnos z drugimi. To tudi pokaže,
tako da začne vračati nasmeh. Ta premik pozornosti in
libidne investicije navzven sta pomembni predstopnji
objektnih odnosov. Spremljajo pa ju tudi drugi razvojni
premi: Govorica oči omogoča kontakt tudi, ko ni taktil-
no - kinestetične povezanosti. Zato otrok zmore zdržati
napetost, ko se objekt oddaljuje, postane sposobnejši od-
ložiti zadovoljitev potreb za nekaj časa, pomakne se bli-
žje realnosti, obdrži že določene spominske predstave o
objektu.

Začetki odrekanja, ki so obenem začetek družbenih od-
nosov, prinašajo poleg gratifikacije tudi frustracijo, poleg
libidne tudi agresivno izmenjavo. Otrok mora razviti
nove sisteme prilagajanja. Sposoben je že primitivnega
obrambnega reagiranja, da bolje obvladuje bojazen pred
izgubo objekta - zdaj ko prehaja v objektni odnos. Cepi-
tev (splitting) na dober objekt, ki gratificira, in slab, ki
frustrira, mu omogoča, da obdrži predstave o dobrem in
omnipotentnem, s katerim se zlija. Slabi del zna že zani-
kati, lahko ga introjicira (da na videz izgine), ali pa potem
celo projicira v nepomemben objekt. Te manevre običaj-
no spremlja še primitivna emocionalna identifikacija (Ja-
cobson po Blanck, 1985) oziroma primarna identifikacija
brez asimilacije.

Seveda ima otrok opraviti tudi s svojimi lastnimi impulzi, ki so zdaj že zdiferencirani na libidne in agresivne. Še posebej težko je, kadar se eni ali drugi zlivajo z omnipotentno predstavo o sebi v preveč narcistične ali preveč destruktivne self reprezentacije. Vendar pa večinoma razvoj okrog šestega meseca otroku omogoča fuzijo dobrih in slabih objekt reprezentacij ter dobrih in slabih self reprezentacij, saj kognicija napreduje do te stopnje, da je mogoča vzajemna nevtralizacija libida in agresije z nekolikšno dominacijo libida. Tako otrok postopoma razume, da lahko zaupa v dobronamernost objekta tudi takrat, ko ta frustrira.

Razvoj, ki v tem času ne pripelje do te kvalitete, je patološki. Seveda kaže računati na to, kar ugotavlja Spitz o naravi objektnih odnosov - da otrok od 3. do 6. meseca vzpostavlja odnos na ta način, da usmerja svoje impulze, pozornost in emocije le v dele matere, na primer oči, dojko... Drugače rečeno, je na nivoju parcialnega objekta. Ta fenomen opazimo pri težki patologiji - borderline primerih ali pri narcističnih stanjih. Nekomu so oči drugega vedno grožnja in kontrola, drugemu vedno zaljubljenost in občudovanje. V obeh primerih pa gre za popačenje realnosti ter očitno neizpeljano fuzijo in nenevtralizirana instinkta libida in agresije.

Druga polovica prvega leta: Večina otrok do šestega meseca starosti opravi razvojno pot, ko simbioza ni več tako nujno potrebna in postopoma postaja celo ovira nadaljnjemu razvoju, čeprav jo bo otrok vsaj občasno potreboval vse do tretjega leta starosti. Toda percepcija je vse boljša, spominske funkcije omogočajo kopičenje izkušenj, kognicija napreduje celo do sposobnosti predvidevanja. Vse to omogoča, da se misel vrine pred akcijo, kar pomeni nov nivo obvladovanja impulzov. Pojavljajo se že bolj sofisticirani obrambni, oziroma varovalni mehanizmi, kot so identifikacija kot obramba, obračanje proti selfu in premeščanje. Poglavitni premik pa je v procesu separacije in individualizacije. Pojavi se prva podfaza (po Mahlerjevi, 1975), to je diferenciacija, ki je prvi korak iz simbiotične enosti. Tako se do otrokovega desetega meseca predstave o sebi širijo izven orbite objekta, kar je mogoče le ob dobrem zaupanju in gotovosti, ki sta se zgradila v fazi simbioze. Otrok je ob tem moral premagati še "osemmesečno tesnobo", to je bojazen, ki spremlja njegov prehod v objektni stadij. Mati v tem obdobju postane "psihično bitje", ki prinaša radost tudi takrat, ko otrok nima bioloških potreb (Spitz, po G. in R. Blanck, 1985).

To seveda poveča navezanost in otroku ni več vseeno, kdo je z njim, kdo mu zadovoljuje potrebe, zato otrok tudi potrebuje ljubezen in pozornost "svojega" objekta. Ker ta bodisi gratificira bodisi frustrira, otrokov objektni odnos določa kriterij zadovoljevanja potreb (Hartmann, po Blanck, 1985). Otroke, ki jih mati zna opogumiti in pomiriti, v nadaljnji razvoj bolj vleče radovednost in užitek ob novih izkušnjah, kakor pa jih ustavlja osemmesečna bojazen.

Drugo leto: Po desetem mesecu, tja do petnajstega, funkcije progastega mišičevja dozori do stopnje, ko otrok lahko shodi. Seveda je potrebno tudi dozorevanje senzorične (ravnotežja). Toda pomembno je tudi tisto, kar Piaget v tem obdobju opazi kot podstadij eksperimentiranja - to je privlačnost in sposobnost preverjanja. To otroka zvabi iz materinega naročja v aktivnosti, v katerih se prične preizkušati. (Mahlerjeva zato to podfazo separacijskega procesa imenuje "prakticiranje".) Pri tem ne gre le za preizkušanje gibanja, ampak predvsem za po-

vratne informacije o lastnih zmožnostih. Zdi se, da se sedaj znajde na poslednji točki, na kateri še preverja fantazije o svoji magični omnipotenci. Seveda je ob poznavanju svoje odvisnosti od matere takšna fantazija možna le z vključevanjem materine "magične moči". Mati zato predstavlja bazo, h kateri se vrača po energijo, po emocionalno gotovost vanjo in vase. Ker otrok kognitivno še nima predstave o materini konstantnosti (kadar je ne vidi, zanj preprosto ne obstaja), ga to potisne v tretjo subfazo, to je "rapprochement" ali približevanje (po Mahlerjevi). Bolj razumljivo nam je, če ta pojav razumemo kot zatekanje nazaj k materi, da bi tako otrok znižal svojo separacijsko bojazen, saj še ne zmore toliko kontrole, da bi vedel kdo se oddaljuje, on sam ali objekt. Zato je otrok očitno v tem obdobju (od leta in pol do drugega leta starosti) postal ambivalenten. Enkrat se drži matere za krilo kot senca, drugič pa pobegne in se podaja na "pohode".

Ambivalenco lahko tako vidimo tudi kot plod razvojne subfaze približevanja, kot rezultat ego teženj in ne le (kot klasična psihoanaliza) kot posledico dvomov ob aktivni vlogi pri iskanju ugodja v analni fazi.

Resnici na ljubo agresivne težnje v svoji konstruktivni obliki (še posebno v pomenu, ki ga tem težnjam daje Harald Schultz-Hencke) bolj podprejo proces individualizacije kakor libidni impulzi sami zase.

Vsekakor ne kaže prezreti še ene pomembne razvojne linije ega, ki močno olajša subfazi prakticiranja in približevanja. To je raba vokalizacije in verbalizacije kot "zvočne komunikacije", ki omogoča kontakt tudi v primeru, ko objekt ni v otrokovem vidnem polju (Praper, 1990). Ta omogoča "pomirjanje na daljavo brez prekinjanja prakticiranja.

Tretje leto: Rapprochement subfaza lahko traja globoko v tretje leto, vendar običajno otrok že na začetku tretjega leta prične z "utrjevanjem individualnosti". Za ta proces bo otrok potreboval vse tretje leto, saj se bo v hitrem menjavanju odvisnega vedenja in negativizma s "prvo trmo" skušal prebiti iz odvisnosti čimmanj ranjen. Pridobitev te faze bo ključnega pomena za njegovo doživljanje individualnosti v bodoče, za razvoj večje avtonomnosti, ne da bi izgubil občutek pripadnosti. Ta korak je možen le ob ustrezni stopnji konstantnosti objekta, ob ustrezni kontroli impulzov, boljši realitetni kontroli, opuščanju omnipotentnih fantazij, ob oblikovanju koherentnejšega superega, ki ni več le primitivna notranja zapoved, ampak postaja ego - ideal.

Z nekaj sreče se je otrok s takšno strukturo ega prebil na prag falične faze psiho seksualnega razvoja, do triangulacije v odnosih, do nove krize, imenovane ojdipska. V najboljšem primeru se je izognil težji patologiji. Lahko dobi le še nevrotične opeklino in ozeblino. Toda tudi čerem ojdipskega konflikta se bo veliko lažje izognil tisti, ki se je prej ne le dobro prebil skozi oralno in analno fazo, ampak je pogoj tudi, da se je izognil hujšim ego deficitom v obliki popačenj, zastojev, skrenjenosti ali pogostih regresij. V primerih, ko otrok ostane simbiotsko vezan in odvisen, ne zmore niti triangulacije. Če je proces nevtralizacije zastal, nenevtralizirana agresija res ojačuje homi- cidne impulze, pa tudi neobrušen libido potencira incestne želje. Kadar otroka odvrta le grožnja tabujev, mu pogosto preostane le razcep kot obramba, zato ljubezen, od katere odcepi seksualne impulze, idealizira, seksualnost pa tabuira. Lahko da oba dela celo poveže z regresivnim doživljanjem iz analne faze - prvega doživlja kot čistega in drugega kot umazanega. Tisti, ki nevtraliziran

libido povežejo z ljubeznijo, ki je konstruktivna in omogoča dobro identifikacijo z istospolnim od staršev, identifikacijo, ki ob dobri diferenciaciji postaja selektivna, se izognejo razcepu. Tako v tej obliki ljubezen obrusi maligno rivaliteto v benigno konkurenčnost, kar vsekakor prej kot kastracijski strah pomaga otroku prebroditi tudi to viharno obdobje.

ZAKLJUČEK

Morris Eagle meni, da je čas da prisluhnemo sugestiji Geda (1979), naj končno prenehamo s štiridesetletnim dokazovanjem Freudovega teoretičnega poslanstva, s tem da se krmimo z drobcji njegovih del, saj je v tem času psihoanaliza postala koherentna teorija nevroz, osebnosti ter pomembna razvojna teorija.

Postala je tudi temelj za celostno obravnavo ljudi s psihičnimi motnjami, pri čemer dinamično interpretativna diagnoza ni več dovolj. Razvojna diagnoza je nepogrešljiv del obravnave.

Morda je danes še utopična želja po hkratni, sintetični, dvoplastni diagnozi in je nujno posebej preverjati dinamične in posebej razvojne vidike ter šele nato iskati povezanost in prepletenost obeh področij. Toda ne pozabimo, da v psihoterapiji ne moremo najprej postaviti diagnoze in nato zdraviti. Tako proces diagnosticiranja teče ves čas terapije, zdaj s tem, zdaj z onim poudarkom.

Pri tem se mora tudi terapevt odreči svojim onnipotentnim fantazijam, da bi lahko prenehal dokazovati, kako je imel prav, in sprejel vso spremenljivost funkcioniranja klientove in svoje osebnosti skozi čas.

LITERATURA

- Blanck, G. in R. : *Ego psihologija, teorija in praksa*. Bibl. Psiha, Zagreb 1985 (orig. 1974).
- Blanck, G. in R. : *Beyond Ego Psychology - Developmental Object Relations Theory*. Columbia Univ. Press, New York, 1986.
- Erikson, E. R. : *Childhood and Society*. W.W Norton, New York, 1950.
- Eagle, N. M. : *Recent Developments in Psychoanalysis. A Critical Evaluation*. Mc Graw - Hill Book Comp. New York, 1984.
- Mahler, M. S., Pine, F., Bergman, A. : *The Psychological Birth of the Human Infant - Symbiosis and Individuation*. Hutchinson and Co. London, 1975.
- Nikolić, S. : *Mentalni poremećaji u djece i omladine*. Školska knjiga Zagreb, 1988.
- Praper, P. : *Komunikacija in razvojni proces separacije - individualizacije*. Zbornik *Komunikacija in jezikovna kultura v šoli*. Univ. v Ljubljani, PA, Ljubljana 1990.
- Praper, P. : *Analiza razvojnih deficitov v klinični situaciji*. Zbornik XVIII. posvet. psihol. Slovenije, Radenci 1989, DPS Ljubljana 1990, st. 383 - 393.
- Spitz, R. : *Dialogues from Infancy. Selected Papers*. Robert N. Erude. Internat. Univ. Press Inc. New York 1983.

Dušan RUTAR

SUBJEKT KOT VMESNA STRUKTURA

SUBJECT AS AN INTERMEDIATE STRUCTURE

POVZETEK

V našem prispevku k teoriji subjekta smo poskušali orisati analitični koncept identifikacije, ki jo moramo jasno ločiti od subjektivizacije. Identifikacija je bistveno rezultat anksioznosti, medtem ko je subjektivizacija z one strani sleherne identifikacije, kot vzpostavljane distance med objektom želje (a) in jazom. Subjektivizacija je možna le, če subjekt izolira ta objekt v odnosu do jaza in se pojavi le tedaj, ko subjekt postavi objekt na mesto ideala jaza.

Kot naš prispevek k praktikam vmesnih struktur smo na kratko omenili tudi koncept Evropske mreže za neodvisno življenje.

ABSTRACT

In our contribution to the theory of subject, we've tried to give an outline of an analytic concept of identification which should be clearly distinguished from subjectivization. Identification is essentially the result of anxiety, meanwhile the subjectivization is something beyond any identification, as the creation of distance between the (a) and I. Subjectivization is only possible if the subject isolates the object in the relation to the I and it only occurs if the subject puts the object in the position of his ego-ideal.

The concept of European network for independent living, as our contribution to the practice of intermediate structures, was also briefly mentioned.

Naša izhodiščna teza je seveda karseda preprosta, kajti tudi način razumevanja odnosa med posameznikom in institucijo je običajno (avtorji po pravilu postavljajo - bona fide, vztrajno ponavljajo - na eno stran posameznika, na drugo stran pa institucijo, ki skupaj z mistiko svečnikov, ki so posvečeni v misterij teorije, izvaja nad posameznikom svojo ortopedagogijo) skrajno poenostavljen in se ujema s pop-idealističnimi in zadnjimi modnimi kriki, ki hočejo vedno znova biti obetavni, realni, če že ne kar pravi in edini uresničljivi. Takšno razumevanje "tretje poti" med dvema (neustreznima) ekstremoma - v tem primeru totalne institucije na eni strani in/ali casework na drugi strani - je po našem mnenju skrajno sumljivo in mora biti deležno naše neusmiljene kritike in ostre zavrnitve, saj v svoji naivni obliki predstavlja škandalozno razumevanje Heglove dialektike. Skušali bomo pokazati, da psihoanaliza kot partikularna praksa razvije univerzalni koncept subjektivizacije, kar pomeni, da razvije način, s pomočjo katerega se subjekt afirmira kot simbolno bitje. V kateri instituciji subjektu to uspe, navsezadnje sploh ni pomembno, ali drugače rečeno, institucija, ki tega prehoda ne omogoči, je ideološka.

Kot že rečeno, je naša teza zelo enostavna: subjekt je istočasno tista struktura, za katero so narejene vse institucije, in moment, ki sploh omogoči delovanje teh institucij. To pomeni, da je natanko subjekt vmesna struktura, kajti brez njega ne bi bila možna nobena praksa, ali še ne koliko natančneje rečeno: subjekt je pogoj in učinek

institucij. Ko govorimo o institucijah, seveda ne mislimo na ustanove (naj bodo totalne ali ne), ampak na praktike, strategije in tehnologije, ki so vedno praktike in tehnologije podrejanja (subjektivizacije), kar preprosto pomeni, da se izmed velikega števila možnosti, skozi katere se subjekt lahko realizira kot takšen, vedno realizirajo samo nekatere. Ob tem seveda lahko odmerimo - imenujmo jo tako - tehnologijo izključitve, kajti tisto, kar ni bilo realizirano, ni bilo takšno zgolj slučajno. Tako je vedno, zato Foucault, ta veliki raziskovalec tehnologij izključevanja, upravičeno vztraja pri tem, da je eni oblastni strategiji mogoče postaviti po robu samo drugo oblastno strategijo.¹ Foucault je namreč prepričan - in to tudi prepričljivo dokaže -, da je potrebna predvsem analiza skritih predpostavk vsake strategije in praktike, pa naj ta hoče biti še tako razsvetljena. Boj proti skritim predpostavkam je osnova vsem trem oblikam boja, ki jih razvija Foucault.² Teorija subjekta je zato obetavno izhodišče in realen pristop k analizi oblastnih strategij.

V našem prispevku bi tako radi pokazali na nekatere elemente psihoanalitične teorije, ki že omenjeno dialektiko ustanove in posameznika pervertira na najbolj radikalen in produktiven način. Pri svojem dokazovanju se bomo oprli na znameniti Lacanov tekst iz leta 1945, ki ga je naslovil "Logični čas in zatiranje vnaprejšne gotovosti. Novi sofizem".³

Začnimo z nekim drugim Lacanovim tekstom iz leta 1967, v katerem na nekem mestu Pravi naslednje: "Ko bo psihoanaliza položila orožje pred naraščajočo brezizhod-

1 Cf. Foucault, M., Vednost-oblast-subjekt, (ured. Mladen Dolar), Ljubljana, Krt 1991, glej zlasti Spremnno besedo M. Dolarja, str. VII-XXXV.
2 Foucault govori o treh bojih: boj proti oblikam dominacije, boj proti oblikam izkoriščanja in boj proti tistemu, kar individue veže nase in jih na ta način podredi drugim. Cf. Foucault, M., Subjekt in oblast *ibid.*, str. 103 - 120.
3 Lacan, J., Ecrits, Paris: Editions du Seuil, 1966, str. 197-213.

nostjo civilizacije ... bo nekdo Kdo? ... ponovno pretresel opažanja, do katerih sem prišel v svojem delu."¹ Kot opozarja Miller, je v tem stavku ključnega pomena besedica "ko", kajti Lacan zapiše: "Ko bo..." in ne: "Če bo...". V atmosferi amerikanizacije psihoanalize se moramo seveda vprašati, o katerem psihoanalitičnem orožju govori Lacan. Katero je tisto orožje, ki ga bo psihoanaliza položila pred naraščajočimi zahtevami civilizacije?

Tukaj se lahko neposredno navežemo na H. Marcuseja in njegovo opredelitev razlike med kulturo in civilizacijo.² Civilizacijo je Marcuse razumel kot univerzum, v katerem prevladuje manualno delo, pomemben je delovni dan, delo, kraljestvo nujnosti, narava in operativno mišljenje, medtem ko so za kulturo značilni intelektualno delo, počitnice, prosti čas in lagodnost, kraljestvo svobode, duh (Geist) in neoperativno mišljenje.³

Marcusejeva teza je seveda v tem, da civilizacija vedno bolj asimilira kulturo in ji jemlje njen naboj in ostrino.

Iz povedanega je jasno, zakaj Lacan govori o naraščajočih pritiskih civilizacije, zato si oglejmo psihoanalitično orožje, o katerem je prvi seveda spregovoril in ga tudi razvil Freud.

Vrnimo se k Lacanu in njegovemu tekstu iz leta 1945. V njem govori o nečem, kar bi sodobni avtorji, ki se ukvarjajo s teorijo iger, imenovali "zapornikova dilema". Imamo tri zapornike, ki so torej podvrženi totalni instituciji, ki jih želi upravnik vplesti v igro, v kateri bi si eden z zmago izbral pot na prostost. Zapornikom reče, da ima tri bele in dva črna diska. Vsakemu zaporniku namerava med ramena namestiti enega, in sicer tako, da sam ne bo mogel ugotoviti, kateri disk nosi. To bosta seveda lahko videla samo druga dva zapornika. Tisti, ki bo prvi ugotovil, kateri disk nosi na plečih, naj stopi iz sobe in logično dokaže, zakaj nosi disk, za katerega verjame, da ga nosi. Če bo pravilno dokazoval, bo prost. Upravnik sedaj namesti vsem trem zapornikom beli disk. R. Samuela, ki je analiziral Lacanov tekst,⁴ je razdelil, tako kot Lacan, sofizem v tri logične časovne termine: (1) instanco pogleda, (2) čas za razumevanje, (3) trenutek za zaključek.⁵

Logično vzeto obstajajo samo tri možnosti/kombinacije: (1) vsi trije diski so beli, (2) dva sta bela, eden je črn, (3) dva sta črna, eden je bel.

V prvem časovnem obdobju vsi trije zaporniki vidijo po dva bela diska, zato logično izključijo tretjo možnost. Vsi trije torej naredijo isto logično izključitev. V tem času, ki je čas pogleda in logične izključitve, problem seveda še zdaleč ni rešen, pokaže pa se, da ni pomembno samo to, kar subjekt vidi, ampak je pomembno - nemara je še pomembnejše - tudi to, česar ne vidi. Zaporniki namreč ne vidijo izključenih črnih diskov. To je torej začetni čas, v katerem se artikulara problem. Z artikulacijo problema, ki je povezan z izključitvijo (foreclosure), je povezana temeljna fantazma subjekta, kajti le-ta ne ve, kaj Drugi

želi od njega, ali drugače povedano, pacient ne ve, kaj Drugi (analitik) v analitičnem procesu želi od njega. Lahko bi rekli, da postane pacient zaradi tega nekoliko anksiozen, jasno je tudi, da želja nikoli ni nekaj transparentnega, zato pogled, pa naj bo še tako natančen, ne zadošča. Z njim si subjekt ne more pomagati, zato je potreben naslednji korak - čas za razumevanje.

Vsi trije zaporniki sedaj razmišljajo takole: če bi bil jaz črn, bi druga dva vedela in se ne bi obotavljala sebe prepoznati kot belega. To imenuje Lacan intuicija, kajti subjekt razume več, kot mu igra neposredno omogoča. Vendar je vsak izmed treh subjektov ujet v obsesivno razmišljanje, kajti nihče od njih ne reagira, zato vsakdo skuša doumeti, kaj mislita in vidita druga dva. To je torej tudi faza recipročnosti, kajti subjekt prepozna sebe le skozi attribute, ki jih odkriva v drugih dveh. Medsebojno preslikavanje je tudi igra agresivnosti, rivalitete in zavdanja. Za obsesivnost pa sta značilna oklevanje in dvom in natanko to se zgodi v igri. Zakaj? Nihče ne reagira zato, ker se zaveda, da ga druga dva gledata. To pa pomeni, da se boji možnosti, da morda prav nosi črni disk. Takoj se moramo vprašati, kaj ta disk pomeni. Samuels pravi takole: disk predstavlja tisto, česar subjekt ne more videti ali razumeti, povzroča pa določeno stopnjo anksioznosti.⁶ In nadaljuje: "Misel, 'Jaz sem črn', je ideja, ki anticipira najhujšo možno situacijo. V tej strukturi imamo čisto opozicijo med narcistično zahtevo po miru, ljubezni in razumevanju ter nezavedno željo po utrditvi smrti Drugega."⁷

Sedaj že lahko slutimo, kaj pomeni tretji logični čas, ki je čas odločitve. ta čas pomeni izsiljeno izbiro, s katero se posameznik postavi nad medsebojno zrcaljenje in anksioznost zaradi anticipirane katastrofe. Izsiljena izbira pomeni vel, v katerem se subjekt afirmira v simbolnem redu kot simbolno, tj. govoreče bitje. Do te afirmacije pride tako, da se subjekt odloči. Na ravni medsebojnega narcističnega Jaz - Ti odnosa in zrcaljenja igrata glavno vlogo fantazma (S a) in nezavedna verjetja, zato ni čudno, da nas na tej točki Lacan napoti k branju Freudovega teksta "Množična psihologija in analiza jaza", v katerem Freud pokaže, da vsaka socialna relacija temelji na ljubezenskem odnosu, ki se drugače imenuje transfer.

Subjekt torej nima izbire, spozna lahko le to, da sam ni nič pozitivnega, da je torej le nekaj strogo potencialnega. To je prvi korak k oblikovanju identitete. V naši igri se to zgodi tako, da zapornik postavi črni disk na mesto svojega ideala jaza, kar mu seveda pove, da je sam bel. Črni disk je v tem primeru objekt želje (objekt petit a). Objekt želje je seveda hkrati tudi vzrok želje, zato je identifikacija v našem primeru (Jaz sem bel) istočasno tudi sprejetje kastracije, tj. dejstva, da subjekt polne identitete ne more doseči. Temu ustreza tudi konec analitičnega zdravljenja, ki predstavlja separacijo kot spremembo v statusu subjekta. Subjekt s tem preneha biti potencialno želeči subjekt in postane subjekt želje.⁸

1 Cit. po Miller, J.-A., A Reading of Some Details in Television in Dialogue with the Audience, Berbadr College, New York, April 1990, Newsletter of the Freudian Field, Spring/Fall, 1990, Vol. 4, No 1&2, str. 4-30.

2 Marcuse, H., Remarks on a Redefinition of Culture, Daedalus, Vol. 94, No. 1, 1965, str. 190-207. Cf. Marcuse, H., Some Social Implications of Modern Technology, Studies in Philosophy and Social Sciences, Vol. IX, 1940/41, str. 414-439.

3 Marcuse, H., Remarks..., str. 192.

4 Samuels, R., Logical Time and Jouissance, Newsletter of the Freudian Field, Spring/Fall 1990, Vol. 4, No. 1&2, str. 69-77.

5 Ibid., str. 70.

6 Ibid., str. 72.

7 Ibid., str. 72.

8 Cf. Fink, B., Alienation and Separation: Logical Moments of Lacan's Dialectic of Desire, Newsletter of the Freudian Field, Spring/Fall 1990, Vol. 4, No. 1&2, str 78-119.

Subjektivizacijo v tem drugem pomenu besede bomo zato razumeli strogo heglovski. Hegel je v "Znanosti logike" pokazal na pravo naravo subjekta; subjekt je prazna množica, ki transformira nič v nekaj s tem, ko ga (nič) označi oz. zastopa.¹ To je tudi osnova za radikalni optimizem glede novih oblik subjektivnosti, ki pomenijo tudi izhod iz kapitalizma.

Radikalni optimizem je sijajno predstavil E. Laclau v svojem prispevku z naslovom "Nova razmišljanja o revoluciji našega časa".² Laclau v tem prispevku predvsem razmišlja na način, ki z milimetrsko natančnostjo pokaže na pomembnost tega, kdo ima besedo. Na razmerja moči torej. Moč subjektivizacije leži natanko v sposobnosti, da rekonceptualizira in redefinira možnosti lastnega obstajanja, ali nekoliko drugače rečeno, subjektivizacija kot nekaj docela kontingentnega pokaže prav na kontingentno naravo vsake "objektivnosti", kar pomeni, da subjektivizacija kot vedno novo in drugačno razumevanje historičnih situacij, v katerih je subjekt možen, predstavlja smrtonosno orožje za sedimentacijske prakse in strategije, ki skušajo zamrzniti razmerja moči in se obnašati, kot da so ta razmerja naravna in nespremenljiva. Subjektivizacija kot subjektova svoboda ima moč in možnost, da pokaže na paradoks, ki obvladuje polje družbenega. Ker se polje ne more konstituirati kot naravni in objektivni red, mora odpravljati možnosti same subjektivizacije, tj. možnosti svobode. Ta proces je večer in nujen in ga ni mogoče odpraviti. To pa zopet pomeni, da je subjektivizacija kot udejanjanje subjektivne svobodne volje nujnost par excellence. Fragmentacija družbenega polja, ki so ga še do nedavna obvladovala velike institucije, je tako nujno nadaljevanje zavesti o naravi subjektivizacije.

Izhod iz kapitalizma, ki smo ga zgoraj omenili, je rezultat radikalnega optimizma, o katerem že lep čas govorimo, kajti obstanek kapitalizma temelji na enormni proizvodnji potreb in zadovoljevanju le-teh, medtem ko o želji subjekta noče slišati ničesar. Če kapitalizem poganja izkoriščanje v smislu tistega "še", potem je psihoanaliza povsem neuporabna in brez vrednosti, saj se je ne da izkoriščati. Prav to pa psihoanalizi zagotavlja najboljšo pozicijo v boju proti kapitalizmu in njegovim instituci-

jam ter tehnikam podrejanja in izključevanja. Katera pozicija je lahko bolj radikalna, če ne ravno pozicija analitika, ki je pozicija svetnika! Svetnik ni proizvajalec, ampak poudarja Lacan, tisti izmeček, ki ostane ob koncu proizvodnje; nekaj torej, kar je povsem brez koristi in natanko v tej nekoristnosti je analitik resnično koristen drugim.

V analitičnem zdravljenju tako ne gre za mistično uporabo teorije, ampak za logično dialektiko, pri čemer na koncu pacient uspe vzpostaviti distanco med jazom in objektom želje; ko objekt a postavi na mesto ideala jaza in je sposoben zavrniti sleherno identifikacijo, ki se nujno dogaja v imaginarnem registru. Z one strani identifikacije je seveda subjektivizacija v pomenu svobodnega odločanja o načinu in obliki bivanja in sobivanja.

S tega zornega kota je seveda prav psihoanalitični postopek tisti, ki pokaže na logiko podrejanja (identifikacija kot subjektivacija). S tem ko se zaporniki prepoznajo kot beli, zapustijo institucijo.

Če za zaključek naredimo še obrat k praksi, ga moramo narediti natanko tako, da opozorimo na Evropsko mrežo za neodvisno življenje telesno hendikpiranih ljudi. V tej mreži je poudarek na neodvisnem življenju, kjer se posamezniki svobodno združujejo glede na lastne želje okoli projektov, s katerimi želijo vplivati na odločanje o lastnih formah subjektivnosti. Gre za to, da si ljudje pomoč organizirajo sami in ne da drugi razvijajo oblike pomoči zanje. Gibanje si prizadeva, da bi posamezniki sami (re)definirali pogoje svojega življenja (poudarjajo, da so tudi politično gibanje) in (re)definirajo možnosti za različne načine življenja.

Različni projekti (peer counseling, self-help groups, personal assistance, advokature, samozaposlovanje, transport itd. itd.) so se v 80-ih letih razširili po vsem svetu, po letu 1985 pa so Kanadčani šli v kampanijo "public education", s tem da želijo ohraniti gibanje kot neodvisno. Poudarjajo, da ne gre za institucijo, ampak za mrežo, ki se nenehno širi, kar pomeni, da gibanje vedno znova odpira nove opcije, ali kot je dejal eden izmed njih: "I want to see everything change so all disabled persons can get the services they need."

1 Cf. Schneiderman, S., Jacques Lacan - the death of an intellectual hero, Harvard University Press, Cambridge, London, England, 1983.
2 Tekst je izšel v zborniku z naslovom "Beseda, dejanje, svoboda", Analecta, 1990, str. 93-174.

Nina A. KOVAČEV

Filozofska fakulteta, Ljubljana

EKZISTENČNE DIMENZIJE ČLOVEKA - NJHOVA TRANSFORMACIJA IN INTERPRETACIJA

POVZETEK

Prostor in čas sta temeljni determinanti človeške eksistence, zato ju ni mogoče objektivno proučevati. Doživljanje prostorsko-časovnih dimenzij se pojavlja na različnih ravneh, ki se razlikujejo med seboj po stopnji svoje kompleksnosti. Najnižja je raven organskega prostora in časa, ki ji sledijo perceptivna, predstavna in na koncu še konceptualna raven.

V procesu svoje konkretizacije, ki poteka skozi različne oblike kulturne dejavnosti, pridobijo abstraktne prostorsko-časovne dimenzije še številne simbolične pomeni.

ABSTRACT

Space and time are the basic determinants of human existence, so they cannot be explored objectively. The experience of spatio-temporal dimensions appears on several levels, which differ from each other in their complexity. The lowest is the level of organic space and time, which is followed by the perceptual, the imaginary, and finally by the conceptual level.

Through the process of their concretization, enabled by different forms of cultural activity abstract spatio-temporal dimensions achieve many symbolic meanings.

"Space and time are the framework, in which all reality is concerned."

E. Cassirer: An Essay on Man

Prostor in čas pojmuje kot temeljni determinanti človekove eksistence. Vsa njegova psihofizična dejavnost se namreč odvija v nekem trenutku na nekem mestu. Toda zaradi abstraktnosti prostorsko-časovnih dimenzij jih neposredno sploh ni mogoče proučevati. Tudi vrednost njihovega posrednega spoznavanja je vprašljiva, saj spoznavajoči subjekt do dimenzij lastnega obstoja ne more vzpostaviti miselne distance, ki je nujno potrebna za kakršno koli natančnejše in zanesljivejše spoznavanje. Ne more jih proučevati "od zunaj", kajti obstaja znotraj njih, zato določajo referenčni okvir vsega njegovega objektnega spoznavanja.

V nasprotju z Newtonovim absolutnim prostorom in absolutnim časom, medsebojno neodvisnima božjima emanacijama, uvaja relativnostna teorija koncept prostorsko-časovnega kontinuuma kot enotnega fizikalnega fenomena. Ta je namesto absolutna le modus materije, ena izmed njenih oblik.

Prostorsko-časovni sistem je odnosne narave. Odvisen je od opazovalčevega položaja in od gravitacijskega polja, ki ga ukrivlja. Maso, ki deformira konstelacijo eksistenčnih dimenzij, bi lahko metaforično primerjali s človekovim psihičnim aparatom. Subjekt namreč izkrivlja in prireja referenčni okvir svojega izkustva glede na stopnjo lastnega kognitivnega razvoja in lastnosti objektivne stvarnosti.

Prostorsko-časovno izkustvo lahko razdelimo na več plasti. Najnižja je plast organskega prostora, vegetalična plast gole eksistence, ki jo sestavljajo dražljajsko-reakcijski vzorci. Sledi ji raven perceptivne in predstavne organizacije, na koncu pa še plast abstraktnega, simboličnega prostora. Zadnja, hierarhično najvišja, konceptualna

raven prostorskega izkustva je tipično človeška doživljajska kvaliteta, vendar tudi v vseh oblikah človeške miselne organizacije ni enako močno prisotna. V primitivnih družbah obstajajo le nejasne osnove abstraktnega prostorskega koncepta.

Werner poudarja konkretnost in substancialnost primitivnega prostora, sinkretično povezanega s predmetom. Z razvojem konceptualizacije naj bi prišlo do kvantifikacije kvalitete, ki omogoča dojetje prostora kot konfiguracije treh kontinuumov, izmed katerih je vsakega mogoče razdeliti na neomejeno število segmentov.

Analogne prostorskim so plasti časovnega izkustva, vendar je organsko in konceptualno časovno plast lažje oblikovati, medtem ko je perceptivna nujno pomanjkljiva. Časovna razvojnost je namreč trenutnemu zaznavanju skorajda nedostopna. Izjema so le nekateri posebni naravni pojavi (npr. rečni tok, odpadanje listja in nekateri astrofizikalni pojavi), ki pa so skoraj vedno povezani z gibanjem v prostoru in predpostavljajo predhodno usvojeitev časovnega koncepta. Za vzpostavitev miselnega časovnega toka je potrebna zadostna razvitost spominskih sposobnosti (ki omogočajo refleksijo preteklega), zaznavnih kapacitet (za lovljenje sedanosti) in simbolizacije, na podlagi katere lahko predvidimo prihodnost. Simbolična prihodnost se navezuje na simbolično preteklost in je negacija empirične stvarnosti.

Konceptualni prostor je mogoče realizirati skozi različne oblike kulturne dejavnosti. Norberg-Schulz uvaja dinamični pojem eksistenčnega prostora - relativno stabilnih perceptivnih shem, ki omogočajo subjektovo najdenje v svetu - in pojem arhitektonskega prostora - konkretizacije teh abstrakcij. Arhitektonski prostor lahko pojmuje

tudi kot obliko izraznega, umetniškega oziroma estetskega prostora.

Tudi v samem konceptu eksistenčnega prostora ločimo abstraktni in konkretni vidik. Abstraktni elementi eksistenčnega prostora imajo zaradi svoje izredne antropološke pomembnosti še vrsto dodatnih, metaforičnih pomenov.

Vrednostni pomeni središča, kakor tudi pomen zgornjega, sprednjega in bližnjega so v vseh kulturah izrazito pozitivni, zato lokalizacija določenih predmetov ali pojavov v središče nakazuje njihovo spoznavno in vrednostno superiornost. Centru pripada to, kar je znano, kar je najbistvenejše, najsvetejše in mora biti najboljše zavarovano. Še posebno poudarjena je vloga središča v mitologiji, verjetno zaradi njene izrazite subjektivne orientacije in njene nezmožnosti preseganja lastne perspektive. Kar je sveto, je za mit realnost in prav gotovo ni svetejšega od središča - prazizvira, kamor se stekajo vse skrivnostne sile.

Središče sveta ponazarja njegova os (axis mundi), ki spaja tri kozmična področja med seboj in se v mitičnih in religioznih predstavah pojavlja neodvisno od kulturnih meja. Poleg središčne simbolike združuje v sebi še simboliko višine in časa. Zgoraj so večne božanske sfere, spodaj večni pekel, vmes pa bežna, minljiva vsakdanost. Axis mundi lahko nadomestijo tudi kozmična gora, drevo, ali steber pretoka kozmičnih energij.

S simboliko centra se prepleta pojmovanje dviganja, preseganja, poleta in vznebovzetja. Tovrstni obredi se namreč odvijajo v središču obrednega prostora in ceremonialno lestev, ki omogoča dvig, lahko upravičeno primerjamo z axis mundi.

Središčna usmerjenost je očitna tudi v simbolu mandale - krogu, ki simbolizira popolnost, kozmos v kaosu. Prehajanje iz zunanjih krogov mandale proti njeni notranjosti sovпада s postopnim ozaveščanjem prvobitnih simbolov. Razen s prostorskimi je mandala zasičena še s časovnimi implikacijami, saj so v orientalski mitologiji z njo ponazarjali svoj koncept časovne cikličnosti.

Embrionalni razvoj sveta iz središča in njegovo stalno teženje k svojemu prazizvoru je svojevrstna ritualizacija razvojnega regresa, ki ga lahko razumemo kot izraz ego-centrizma primitivne miselnosti. Subjektovo stalno osredotočenost na samega sebe je mogoče uvideti tako na intrapersonalnem kot tudi na kozmičnem nivoju. Posameznik dojema svet kot prototip univerzuma, primitivna skupnost svoje ozemlje kot jedro civilizacije, pa tudi Ptolomejevo geocentrično pojmovanje vesolja je navsezadnje izraz iste tendence k poudarjanju lastne centralnosti, projicirane na nekoliko širšo raven z nekoliko dalekosežnejšimi posledicami. Do neke mere bi lahko to svojevrstno samonaravnost pripisali nezavednemu stremljenju k prvotni embrionalni varnosti, alternativno razlago tega fenomena (ki se v nekoliko prirejani obliki pojavlja tudi pri nekaterih drugih avtorjih) pa bi lahko izpeljali iz dejstva, da so koncepti primitivnega človeka prešibko diferencirani in njegove spoznavne zmogljivosti premajhne za abstrahiranje neposredne situacije in njeno miselno preseganje. Spoznavanje je na tej razvojni stopnji še vedno tesno navezano na akcijo in na dražljajske vzorce, ki vplivajo nanjo.

S subjektivno centracijo ni obremenjen le primitivni človek, ampak je ta enako močno prisotna tudi v miselnosti sodobnih civiliziranih dežel. Do neke mere je subjektu celo potrebna, saj je nujen pogoj za njegovo osebnostno

integracijo, koordinirano akcijo in organizirano kognicijo. Toda pogosto prehaja v nekakšno bolešno obremenjenost z mitičnim samopovečevanjem in prepričanjem o lastni ključnosti, centralnosti in pomembnosti, ki se izraža na individualni ravni, kakor tudi v okviru širše družbene skupnosti.

Poleg svojega statičnega aspekta implicira prostor tudi določeno dinamiko, ki je zaobjeta v poteh in smereh. Vertikalna dimenzija prostorske dinamike je sakralne narave in se povezuje s simboliko centra, profana horizontala pa predstavlja človekovo konkretno dejavnost. Zato ne more obstajati zgolj kot črta (kot to velja za središčno navpičnico), ampak obstaja predvsem kot ploskev, na kateri subjekt izbira svojo pot.

Integracijo statičnega in dinamičnega vidika abstraktnega prostora predstavlja površina oziroma območje (domain). Območje sicer nima določene zgradbe, vendar se skozi svojo konkretizacijo strukturira in nadgrajuje. Proces postopnega strukturiranja površine najlepše ponazarjajo veličastne umetne gore: zigurati - mezopotamska svetišča v obliki stopničastega stolpa, ki vključujejo tako centralno kakor tudi vertikalno simboliko.

S svojim dviganjem proti nebu omogočajo zigurati občasno praznično preseganje prvobitne ločitve neba in zemlje ter ponovno združitev obeh bogov plodnosti, ki se v personificirani obliki realizira skozi erotični dej po-svečenega para v vrhu svetišča.

Posamezna nadstropja zigurata ponazarjajo namreč zaporedne stopnje v približevanju univerzalni božanskosti in sovpadajo s postopnim ozavedenjem nezavednih vsebin ter s prehajanjem v brezčasnost in transcendenco.

Simbol svete gore in z njim povezana gradnja stopničastih stolpov se pojavljata v različnih kulturah, med katerimi bi težko dokazali kakršne koli medsebojne vplive. Razen v Mezopotamiji so tovrstno simboliko poznali še v Indiji, Severni in Južni Ameriki, pojavlja pa se tudi kot pogosta tema renesančne umetnosti (Dante, Brueghel), čeprav v zadnjem primeru že ne moremo več govoriti o popolnem nepoznavanju drugih kulturnih tradicij. Skozi kulturno ločene oblike miselnosti namreč prodirajo skupne, arhetipične determinante kolektivnega nezavednega.

V nasprotju s prostorom obstaja čas predvsem kot abstraktna dimenzija, saj ga ni mogoče konkretizirati na način, ki bi bil kakor koli primerljiv s konkretizacijo prostora. Vendar je časovnost stalno prisotna tudi v vseh prostorskih stvaritvah in neodvisno od človeka deluje v njih in nanje.

V mitih in religijah različnih kultur so skrivnostno moč časovnega umerjanja pripisovali najpomembnejšim bogovom, kadar pa časa niso poosebljali, so ga pojmovali kot dinamični, ustvarjalni vidik kozmičnih sil (npr. na Kitajskem). Božanstvo časa je zaradi svoje sposobnosti izničevanja obstoječega poleg velikodušnosti pogosto izražalo tudi brutalnost (tako na primer v azteški in grški mitologiji). Krščanska religija je v nasprotju s poganskimi zavrnila mitično enačenje časa z njegovim božanstvom in povzdignila svojega boga za stopnjo višje. Stvaritelj celotnega kozmosa in s tem seveda tudi časa ima nad svojimi stvaritvami neomejeno moč.

Značilnost nekritične, primitivne miselnosti je tudi univerzalno ločevanje sakralne in profane časovnosti pri čemer lahko prvobitni, sakralni čas poistovetimo z večnostjo, brezčasnostjo ter negacijo posvetne minljivosti in

nepovratnosti. Zaradi svoje omejenosti je časovna eksistenca v ontološkem smislu iluzorna in irealna. Njene očitne pomanjkljivosti silijo človeka, da si jo stalno prizadeva preseči in postopoma prodreti do brezčasnega središča.

Poskusi simbolične reprezentacije časovnega toka se kažejo v predstavitvenih shemah različnih oblik. V mitih starih kultur se najpogosteje pojavlja ciklični prikaz, zlasti v obliki oceana, kače, ki grize lastni rep, kolesa ali pa kar poslikanega kroga. Ciklično pojmovanje časovnega toka implicira stalno ponavljanje minljivih manifestacij večnih arhetipičnih vzorcev in običajno predpostavlja dokončni razkroj sveta v daljni prihodnosti. Takšno pojmovanje časovnega kontinuuma zasledimo v indijskih yugah, kitajskem astrološkem sistemu, azteških in majevskih koledarjih, pa tudi v zahodnoevropskem kulturnem prostoru. Nasprotuje mu linearno pojmovanje časa s poudarkom na ireverzibilnosti dogajanja, ki verjetno temelji na opazovanju procesa staranja in neponovljivosti zgodovinskih dogodkov. V večini mitologij obstaja vzporedno s cikličnim modelom in se prepleta z njim, najpogosteje v obliki spirale. V znanstvenem mišljenju mu je Darwinov evolucionizem omogočil prevlado.

Sodobna teoretska misel je danes že preseгла linearno pojmovanje historičnosti, vendar zaradi nazornosti še pogosto vztraja pri njem. Zanj je namreč značilno izrazito

poudarjanje kavzalnosti in naključnosti dogodkov, ki olajšuje njihovo razumevanje. Toda kvantna fizika prepričljivo podira še zadnje ostanke človekovega umišljene imperije - njegovega prepričanja o antropomorfnosti in spoznavnosti vesolja, ter podredljivosti vesolja zakonom človeškega duha.

LITERATURA

- CAMPBELL, J. (1974). *The mythic image*. Princeton University Press.
- CASSIRER, E. (1962). *An essay on man. An introduction to a philosophy of human culture*. New Heaven and London, Yale University Press.
- ECO, U. (1972). *Einführung in die Semiotik*. München, Wilhelm Fink Verlag.
- ELIADE, M. (1952). *Images et symboles. Essais sur le symbolisme magico-religieux*. Paris, Gallimard.
- FRANZ, M.L. VON, (1978). *Time. Rhythm and repose*. London, Thames and Hudson.
- LYNCH, K. (1974). *Slika jednog grada*. Beograd, Građevinska knjiga.
- MUSEK, J. (1984). *Pomenska razsežja simbolike*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- NORBERG-SCHULZ, CH. (1975). *Egzistencija, prostor in arhitektura*. Beograd, Građevinska knjiga.
- POLIČ, M. (1987). *Simbolizem prostora in prostorskih oblik*. Disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- POREBSKI, M. (1978). *Ikonosfera*. Beograd, Prosveta.

Tomaž VEC

SISTEMSKO - PSIHODINAMIČNI POGLED NA ETIOLOGIJO DISOCIALNOSTI

SYSTEMIC - PSYCHODINAMIC VIEW ON ETIOLOGY OF BEHAVIOR DISORDERS

POVZETEK

Iz tesne prepletenosti in eksistenčne soodvisnosti posameznika in družinskega sistema izhaja, kot je razvidno tudi iz teorije objektnih odnosov, da pomeni otroku v zgodnjem življenjskem obdobju izguba objekta ljubezni neposredno izgubo sebe. Otrok ima tako na voljo nestrukturirano realnost, ki ga prikrajša za temeljno orientacijo, pomembno za neposredno preživetje. Takšna nestrukturiranost oziroma bolj drugačna strukturiranost povzroča namreč tesnobo, anksioznost, napetost, ki je neznosna, saj zadeva posameznikove eksistenčno pomembne potrebe. Izhod, ki ga izbere otrok, je disocialnost, ki ima za posameznika pomen strukturiranja in s tem konstrukta, ki omogoča orientacijo v realnosti. Struktura je tisti dinamični konstrukt, ki omogoča posamezniku funkcionirati ne glede na (ne)ustreznost vsebinske komponente. Nastanek disocialnosti kot simptoma pomeni torej optimalni način prilagoditve ega na konflikt. S tega aspekta bi lahko sedaj govorili o disocialnosti (tisti, ki je sekundarno peristatičnega značaja kot posledica motenega čustvenega razvoja) kot o vrsti obrambnega mehanizma.

ABSTRACT

From tight connectedness and existential interdependence of individual and family system appears, like is evident also from theory of object of love means direct loss of self. So the child reality is unstructured and that means deficit in his basic orientation needed for immediate survival. That kind of structure or better: different structure causes uneasiness, anxiety, tension which is unbearable in the matter of the individual existential needs. The outcome chooses by child is behavior disorders with the meaning of structure for individual. That construct enables him orientation in reality. Structure is dynamic construct which individual can function with irrespective (un)correspondence to the content of components. The etiology of behavior disorders as a symptom means the optimal way of Ego adaptation on a conflict. From that point of view now we can talk about behavior disorders (that which is secondary peristatics character as an effect disordered emotional development) as a sort of Ego defenses.

Velikokrat je pomembneje postaviti si pravo vprašanje kot najti odgovor na vsa druga. To spoznamo tudi ob tem, da je pomoč pri disocialnosti najpogostejše usmerjena v samega otroka, medtem ko je motnja vsaj toliko njegova kot njegovega okolja. Uspešnost dela, vezanega na disocialnost pri otrocih in mladostnikih, je odvisna predvsem od naših izhodišč, od tega, kako nekaj počnemo in kakšne cilje si pri tem zastavljamo. Pri praktičnem delu z disocialnimi otroki in mladostniki se ob številnih neuspešnih izhodih in ob delu - pri čemer o njegovi uspešnosti nimamo povratnih informacij - kaj hitro pojavi želja po neki spremembi - največkrat pričnemo razmišljati o drugačnem načinu razreševanja določenega problema. Na tem nivoju je naše razmišljanje podobno razglabljanju o tem, ali je za otroka bolje, da ga vzgaja oče ali mati. Seveda je napaka že v naši zastavitvi vprašanja in v smeri, s katere smo se problema lotili. Celo odgovor na dani primer ni tako preprost, kot bi se nam v prvem trenutku utegnilo zazdeti. Dokler ostajamo na isti ravni razmišljanja, si lahko zamišljamo, da sta oba starša tista, ki imata pri vzgoji največjo vlogo, kar se nam z drugega aspekta razkrije kot le del realnosti. Družino bi morali videti znotraj nedeljivega sistema tesno prepletenih recipročnih in cirkularnih vplivov

vseh članov na vse. To pomeni, da otrok nikakor ni le pasivni sprejemnik vzgoje, ima namreč enakovreden vpliv na svoje starše kot tudi recipročno (tako že s tem vplivom sooblikovana) vzgoja nanj.

Sistemska - psihodinamični pogled na problematiko oblikovanja disocialnosti poskušam postaviti kot okvir, koncept razumevanja in izhodišče za konkretno delo z disocialnimi motnjami.

Kadar govorim o disocialnosti, imam v mislih sklop motenj, ki jih običajno imenujejo "motnje vedenja in osebnosti"; nanašajo se na celotnost etioloških kakor tudi simptomatskih vedenjskih značilnosti otrok in mladostnikov.

Sama simptomatika motnje se izraža v storilnosti, na emocionalnem področju, v odnosu do vrstnikov in odraslih, v uspešnosti, delovnih navadah itd. Govorimo lahko o disocialnem vedenjskem sindromu, pomeni, da gre za značilnosti v ravnanju oziroma vedenjskem vzorcu otroka v celoti. Pri tovrstni simptomatiki je pomembno kot pravi Bečaj, da "otrok s svojim celotnim ravnanjem prihaja v nasprotje s celotnim socialnim prostorom" (Bečaj, 1986, str. 29).

S terminom "disocialnost" se bomo z etiološkega aspekta omejili na t.i. "sekundarne peristatične motnje", ki so (Bregant, 1987) posledica motenega čustvenega razvoja. Tako bomo te motnje razmejili od motenj z drugačno etiologijo (primarno biološko pogojene, reaktivne motnje in motnje, ki nastajajo zaradi neposrednega zavajanja v primarnem socialnem okolju).

Ob raziskavah etiologije disocialnosti najpogosteje zasledimo le naštevane tistih dejavnikov, ki so pomembni za nastanek motnje. Vendar kaže, da gre ob tem bolj za opis nekih spremljajočih faktorjev, saj z njimi ni dovolj eksaktno razjasneno:

- ♦ na kakšen način delujejo rizično določeni dejavniki,
- ♦ zakaj izzovejo motnje le pri nekaterih,
- ♦ zakaj sploh naj bi bili rizični prav tisti dejavniki.

Podobna nejasnost se pojavi glede obdobja nastanka disocialnih motenj, tudi če so kje časovno opredeljene, pa nikjer ne zasledimo odgovora na dileme:

- ♦ zakaj je rizično prav tisto obdobje,
- ♦ na kakšen način se zaradi nekih dejavnikov ravno takrat oblikuje disocialnost,
- ♦ zakaj je izhod ravno disocialnost in ne neka druga motnja.

V preteklosti so vzroke disocialnega vedenja iskali v dveh splošnih kategorijah: v proučevanju pobud za izkazovanje določenega vedenja v posamezniku in v iskanju napak v socialnem sistemu, katerega del je posameznik.

Nerazumevanje dejanskih vplivov okolja oziroma tesno prepletene soodvisnosti posameznika in okolja nastaja zaradi neke napačne predpostavke, ki pa je vkomponirana v temelje praktično vseh socialno-psiholoških teorij; to je možnost ločevanja posameznika od skupine (Bečaj, neobj.). Na neupravičenost te dihotomizacije pomislimo šele, ko imamo pred očmi, da posameznik od rojstva dalje (ali pa še prej) živi in doživlja realnost, ki jo ustvarja sam skupaj z okoljem, v katerem živi. Socialni sistem namreč ni nek milje, v katerem se nahaja posameznik kot izolirana enota in med katerima bi lahko določili eksaktne meje. Iz takšnega umetnega ločevanja se je oblikovalo pojmovanje ega kot nekega pasivnega sprejemnika, ki se skladno s temi vplivi (predvsem direktno od staršev) spreminja in jih jemlje za svoje kot "introjekte".

Z introjekti je torej pri otroku poudarjena odvisnost, nezmožnost ne le kontrole, ampak dejansko tudi nezmožnost sooblikovanja družinske dinamike. Otroku se ne pripisuje aktivnega vplivanja v družinskem sistemu in na takšen način lahko iščemo krivca za disocialno vedenje v starših zaradi "njihovih lastnih napačnih produktov, kot so seksualni konflikti, strogost pri vzgoji, nudenje neprimerne modela za posnemanje itd.", kot pravi Allen (Allen, 1988, str.26).

Striktne ločevanje posameznika od socialnega sistema, v katerem se nahaja, so sledili tudi terapevti, ki so bili prepogosto usmerjeni v iskanje odgovornosti ali celo krivde; prvi pri posamezniku, drugi v družini ali širši socialni skupnosti. Del vzrokov za oprijemanje enega ali drugega ekstrema lahko razložimo z (ne)uspešnostjo terapevtskih postopkov ali bolje z iskanjem razlogov za to neuspešnost povsod drugod le v samem pristopu do motnje ne. Če namreč disocialnost izvira iz genetskih determinant ali pa iz vpetosti v nek nespremenljiv socialni sistem, je možnost, da z nekim postopkom odpravimo motnjo zelo majhna in s tem elegantno opravimo z občutki krivde, včasih celo opravičujemo nestrokovno delo.

Svojevrstni paradoks pa je, da se ob poskusih vplivanja na disocialnost dejansko usmerimo na otroka oziroma na

introjekt, ki sedaj izgleda popolnoma znotraj otrokove psihe. Iskanje krivde v otroku, ki je temeljilo na napačnih izhodiščih, je proizvajalo tudi temu ustrezno terminologijo, kot sta pojma "motena osebnost" in "delinkventna osebnost", kar je za sabo potegnilo cel sklop stigmatizacij in napačnih pristopov pri reševanju te problematike. Konec koncev je obramba impulzivnosti pred zunanjim svetom kot tudi pred lastnim superegom naloga, s katero se srečuje vsak ego. Resnično pa pri teh otrocih nastopa zelo izrazito in predstavlja veliko oviro za vzgojo oziroma terapijo. In če hočemo mladostnika osvoboditi njegovih delinkventnih pritiskov, moramo upoštevati vse zapreke, ki jih postavlja ego, da zaščiti impulzivnost. Redel in Winemann pravita: "Izredno pomembno je, da dobro proučimo njegov obrambni sistem in da tako pri oblikovanju pristopa ne poznamo le slabosti ega, ampak tudi njegovo moč." (Redel, Winemann, 1980, str. 49, 50)

Ob otroku z disocialnim vedenjskim sindromom nima mo opraviti zgolj z družino, v kateri eden od članov ne funkcionira v skladu z normami, drugi pa so relativno urejeni, stabilni, ampak s skupnostjo, v kateri so patološki odnosi tisti, ki odločajo in utrjujejo disfunkcioniranje posameznikov. V družini pride do manifestiranja in do največje intenzitete motnje pri tistem členu, ki je v tej verigi pač najšibkejši.

Otroci zadovoljujejo svoje osnovne psihosocialne potrebe le z dovolj veliko konformnostjo z družinskim sistemom. To pomeni, da je minimalna zadovoljitev njihovih potreb možna le s sprejetjem družinskih pravil, se pravi norm, dogovorov, vrednot itd., tudi kadar so patološka. Proces konformiranja v družini poteka namreč skozi socializacijo. Celotno realnost predstavlja otroku v začetku zgolj družinsko okolje (predvsem mati) in njegove potrebe. Tako ima norma, eden najpomembnejših regulativov vedenja, vse značilnosti skupinskega in individualnega oblikovalca socialne realnosti, saj ima, ker temelji na konsenzu in ker validira s socialno interakcijo, pomen substituta za osebno vplivanje, stabilizatorja socialnega okolja (ga naredi predvidljivega) in ima zaradi tega tudi pomen objektivne realnosti. Ker je norma neposredna posledica interakcije, je zaradi tega vsesplošno prisotna v socialnem prostoru (Thibault in Kelly, 1959).

Če se zavedamo, da ima socialna realnost za posameznika pomen objektivne danosti - ne glede na dejansko ujemanje s fizično realnostjo - nam odvisnost psihodinamike posameznika od družinskega sistema postane lažje razumljiva in bolj sprejemljiva. Odsev tega se preko konstruktov veže skozi celotno zgodovino posameznika, Bečaj pravi: "Elementi socialne realnosti (npr. vrednote, stališča) so sprejeti že zgodaj v otroštvu. Zato bo človek v življenju trajno odvisen od socialno konstruirane opreme, ki ne more biti popolnoma nadomeščena s še tako objektivnimi znanstvenimi spoznanji." Dejavnost ega se namreč izraža skozi vedenjski repertoar, ki ga razumemo ... kot strukturo okolja v tem smislu, da okolje struktura, osmišlja in določa osnovne oblike vedenja, ki so s strukturo okolja skladne." (Bečaj, neobj.)

V družinski dinamiki ima otrok pogosto vlogo razbremenjevalca družinskih konfliktov. Ta vloga se pojavlja v vsaki družini in sama po sebi še ni patološka, tak pomen dobi, ko jo prevzame le en posameznik. Pri otrocih lahko govorimo o motnjah načina funkcioniranja otrokove osebnosti, ki so nastale kot posledica konfliktov (med osnovnimi potrebami in okoljem, med egom in superegom ali med idom in egom). Motnje pričnejo ovirati nadaljnji razvoj odnosa otroka do samega sebe in do

sveta ter tako vplivajo na celotni razvoj in organizacijo osebnosti.

Za otroka je bolj ogrožujoče stanje biti brez okvirov, strukture kot biti z normativno neustreznimi. Takšna nestrukturiranost oziroma bolj drugačna strukturiranost povzroča namreč tesnobo, anksioznost, napetost, ki je neznosna, saj zadeva posameznikove eksistenčne potrebe. Kot vidimo, se tudi znotraj psihodinamike pojavlja struktura kot tisti dinamični konstrukt, ki posamezniku omogoča funkcionirati kljub neustreznosti vsebinske komponente. Nastanek nevrotično-disocialnih simptomov pomeni torej optimalni način prilagoditve ega na konflikt. S tega aspekta lahko sedaj govorimo o disocialnosti kot o neki vrsti obrambnega mehanizma (seveda tu govorimo le o disocialnosti, ki jo Bregant vidi kot posledico motenega čustvenega razvoja in ki ima sekundarno peristatični pomen). Zgodnejše kot je obdobje, v katerem pride do nevrotičnih konfliktov, slabša je diferenciacija ega in razvoj ego - funkcij, bolj so zasidrani in težje so dostopni nevrotični mehanizmi. Osnova nevrotičnega funkcioniranja (in še posebej disocialnosti) je tako ne le v prikrajšanosti pri zadovoljevanju osnovnih potreb samih po sebi, ampak predvsem v tem, kakšen pomen imajo za posameznika. Pomen pa je zopet določen z okolico, ki ga skupaj s posameznikom oblikuje preko socialne realnosti.

Iz tesne prepletenosti in eksistenčne soodvisnosti posameznika in družinskega sistema izhaja, kot je razvidno tudi iz teorije objektivnih odnosov (Blanck in Blanck, 1988), da pomeni otroku izguba objekta ljubezni v zgodnjem življenjskem obdobju neposredno izgubo sebe. Otrok tako sprejme percipirane želje in pričakovanja staršev za svoje in se z njimi identificira. V terminih transakcijske analize (Berne, 1989) bi lahko govorili o prepovedih, sporočilih, ki jih otrok vgrajuje v svoj življenjski scenarij. Dobiva jih (v začetku predvsem od staršev) na verbalnem in na neverbalnem nivoju. Osnova tega skripta ali življenjskega scenarija disocialnega otroka je predvsem v prepovedih "ne obstajaj", "ne bodi blizu" ipd. Zaradi tega, ker je njegov ego še v fazi diferenciacije, mu tovrstna sporočila tvorijo konstrukt socialne realnosti, ki ima zanj pomen objektivne stvarnosti in ker nima v tem obdobju izkušenj z "drugimi realnostmi" pomeni to zanj edino obstoječo realnost (pač po prej prikazanih principih delovanja).

Najpogostejše ta sporočila seveda niso kongruentna z ostalimi, ki jih otrok tudi dobiva iz najožjega socialnega okolja, poleg tega pa so tudi v nasprotju z osnovnimi potrebami (biološkimi, čustvenimi, spoznavnimi itd.). Z neskladjem, nekongruentnostjo, konflikti, nestalnostjo... se otrok znajde v nekakšnem vakumu, prostoru brez strukture. Prikrajan je torej za temeljno orientacijo v socialnem prostoru, za realnost, kar dejansko ogroža njegovo preživetje, samoohranitev (spomnimo se raziskave

Spitza (Musek, 1982, str. 123)) o pojavu sindroma hospitalizma že po šestih mesecih socialne deprivacije, ki je kasneje vodil do večjih zdravstvenih komplikacij in celo do smrti!

S simptomom, v našem primeru z disocialnostjo, je ego vsaj omogočeno delovanje. Otrok pa sprejemljive vsebine strukture ne more ustvariti v interakciji s socialnim okoljem - z družino (zaradi pomanjkljive in neustrezne komunikacije, nezadovoljevanja osnovnih potreb ...), zato jo ustvari sam s seboj. Ta interakcija oziroma poskus najdevanja substituta v samem sebi, je torej neke vrste splitting, razcepitev "dobrega" in "slabega" identificiranega objekta. S splittingom lahko razložimo različnost v funkcioniranju disocialnega otroka, polarnost v vedenju. Na določenem nivoju to npr. pomeni izredno senzibilnost v socialnih stikih, tudi konformnost in socializirano vedenje, na drugi strani pa včasih izrazito agresivnost, celo okrutnost do sebe in do drugih; on in ves svet je lahko le popolnoma bel, čist ali pa popolnoma črn, umazan.

Manjša fleksibilnost, zmožnost prilagajanja, kaže na določeno rigidnost, slabšo sposobnost ega za upoštevanje vseh zahtev, norm širšega socialnega okolja, vendar tudi ustreznost funkcioniranja z aspekta preživetja otroka v družinskem sistemu - z aspekta realnosti, v kateri se nahaja. Z drugimi besedami povedano, prisotnost manjše fleksibilnosti gre na račun trdnosti, strukture, ki jo ustvarja sam disocialni otrok. Zaveda se, da bo z določenim vedenjem izževal take in take reakcije v socialnem okolju, kar pa je zanj veliko lažje sprejemljivo, kot če reakcij drugih ne more predvidevati, kljub temu, da ti predvideni odgovori pogosto pomenijo fizično kazni. Glede na to, da izgleda pri disocialnem otroku tovrstno strukturiranje (kot je bilo prikazano) nujno, se pojavi le še vprašanje, kaj strukturi določi vsebino (disocialnosti); odgovor se nam ponuja v Bečajevi teoriji (Bečaj, neobj.), to je socialna interakcija.

LITERATURA

1. ALLEN, M.D. *Unifying individual and family therapies*. London, Jossey - Bass Publisher (1988).
2. BEČAJ, J. *Dve funkciji socialne interakcije*. Neobjavljen rokopis.
3. BEČAJ, J. *Potrebe in možnosti posebne obravnave otrok v OŠ; v Drugačnost otrok v osnovni šoli. Zbornik posvetovanja v Cankarjevem domu* (1986), 1-2.
4. BERNE, E. *Šta kažeš posle zdravo*. Beograd, Nolit (1989).
5. BLANCK, G., BLANCK, R. *Ego psihologija*. Zagreb, Biblioteka psiha (1988).
6. BREGANT, L. *Disocialnost. Psihoterapija 15*. Ljubljana, Medicinska fakulteta (1987).
7. MUSEK J. *Osebnost*. Ljubljana, DDU Univerzum (1982).
8. REDEL, F., WINEMANN, D. *Agresivni otrok*. Ljubljana, Svetovalni center (1984).
9. THIBALT, J.W., KELLY, H. *The social psychology of groups*. New York (1959).

Sonja ŽORGA
Pedagoška fakulteta, Ljubljana

KAJ IMAJO PROSTOVOLJCI OD PROSTOVOLJNEGA DELA?

POVZETEK

Domače, pa tudi tuje izkušnje kažejo, da je pri mladih precejšna pripravljenost za vključevanje v akcije prostovoljnega dela. Kaj je pravzaprav tisto, kar jih motivira za prostovoljno delo? Zakaj želijo "delovati preventivno" ali pa "nuditi pomoč" raznim skupinam in posameznikom in kaj imajo od tega?

Domače, pa tudi tuje izkušnje kažejo, da je pri mladih precejšna pripravljenost za vključevanje v akcije prostovoljnega dela. Kaj je pravzaprav tisto, kar jih motivira za prostovoljno delo? Zakaj želijo "delovati preventivno" ali pa "nuditi pomoč" raznim skupinam in posameznikom in kaj imajo od tega? Kako to, da so pripravljeni ure in ure predsedati na mentorskih, supervizijskih, študijskih in kaj vem kakšnih še vse sestankih, se redno vsak teden sestajati s skupino ali posameznikom in z njim(i) nekaj početi, se za ta srečanja sproti pripravljati, imeti kilometerske razgovore s kolegi prostovoljci in s svojimi svetovalci, brskati po literaturi in iskati odgovore na vprašanja in dileme, ki se jim pri njihovem delu znova in znova odpirajo, ter porabiti množico čustvene, socialne, intelektualne energije in prostega časa? In to vse brez kakršnihkoli finančnih vzpodbud ali pa le ob minimalni nagradi!

Ali gre predvsem, kot pravi Kljanšek (1984), za neposredno izražanje potrebe človeka po človeku, doživljanje in potrjevanje samega sebe v skupnem, generičnem bistvu ali pa so motivi bolj strokovne narave, v smislu pridobivanja raznih strokovnih znanj in izkušenj? Morda pa dobijo ob vsem tem še nekaj povrh - nekaj v smislu osebnostne rasti, prijateljstva, novega energetskega potenciala ipd.

Če pomislim na lastno izkušnjo sodelovanja v akcijah prostovoljnega dela, sem v njih sama nedvomno dobila več, kot pa imam občutek, da sem vložila. Dobila sem nove prijatelje, somišljenike s katerimi smo skupaj iskali odgovore na vrsto vprašanj, ki so me v tistem obdobju okupirala in dobila sem mentorje, ki so dodajali mojemu strokovnemu znanju in praksi nove dimenzije. V tej družbi sem se dokopala do vrste novih spoznanj in doživljanja pomembnih strokovnih, pa tudi osebnostnih razvoj.

Sodelovanje v akcijah prostovoljnega dela torej nedvomno pomeni za prostovoljnega delavca pomembno izkušnjo v smislu osebnostne in strokovne rasti, ter pridobivanja znanja o samem sebi, o drugih ter o delovanju ustanov in strokovnjakov v njih, ob tem pa se splete še prenekatera prijateljska vez in osnova za kasnejše strokovno sodelovanje. In najbrž je vse to tisto, kar vzpodbuja prostovoljce, da vztrajajo v akciji kljub velikemu časovnemu, čustvenemu itd. angažmaju - pogosto bistveno večjem, kot so v začetku predvidevali.

V prispevku skušam osvetliti nekatere dejavnike, ki ženejo prostovoljnega delavca v sodelovanje s strokovnjaki raznih ustanov za delo s posamezniki - najpogostejše s "klienti" te ustanove. Navajam ugotovitve nekaterih študij, ki jih na koncu strnem v tri področja - motivatorje za prostovoljno delo: osebnostni razvoj, strokovni razvoj in vpogled v delovanje ustanov in strokovnjakov v njih.

Da nebi ostala zgolj na nivoju lastnih razmišljanj in spominov, bom v nadaljevanju povzela nekatere ugotovitve raziskav, ki so med drugim proučevale tudi učinke prostovoljnega dela na prostovoljce same, ter jih na koncu povzela v enoten pregled učinkov.

Že leta 1972 je Goodman v svoji raziskavi objavil, da so bili vsi učinki na študente-prostovoljce, ki so sodelovali v projektu Tovariške terapije, pozitivni: tako učinki tovariškega odnosa z otroki, kakor tudi skupinskega treninga, ki so ga bili v okviru projekta študentje deležni. V svoji raziskavi je primerjal spremembe pri skupini študentov, ki so nudili tovariško pomoč dečkom s psihosocialnimi težavami s spremembami, ki so nastopile v kontrolni skupini študentov. Obe skupini sta bili med seboj izenačeni glede na socialno-ekonomski status, starost, sociometrični položaj, zadržano oziroma navzven usmerjeno delovanje, motivacijo in izražene cilje študentov.

Rezultati študije so pokazali pri prostovoljnih sodelovcih v primerjavi s kontrolno skupino študentov naslednje spremembe:

- ❖ na področju interesov, so pokazali prostovoljni sodelovci močan porast zanimanja za vedenje otrok, za delo z motenimi osebami in za svoje lastno vedenje. Tisti, ki so delali s črnskimi dečki, so povečali tudi svoje zanimanje za medrasne odnose in za črnsko kulturo;
- ❖ skupinski trening je izboljšal pri prostovoljnih sodelovcih splošno poznavanje samega sebe in povečal njihovo nadaljnje zanimanje za lastno socialno vedenje, vendar pa je zmanjšal kvaliteto njihovega dela. Napredek se kaže tudi pri njihovi sposobnosti načrtovanja socialnih odnosov;
- ❖ opisi samih sebe so postali pri prostovoljnih sodelovcih bolj kritični in manj obrambni;
- ❖ prostovoljci so bili opaženi kot bolj napadalni, potrebovali so več avtonomije, več sprememb in manj nadzora;
- ❖ zadržani prostovoljci so postali bolj asertivni in odprti; tisti, ki so delali s težje motenimi dečki, so postali bolj asertivni v primerjavi z ostalimi prostovoljnimi sodelovci;

V programu Psihološka pomoč otrokom iz neugodnega okolja (Osterweil in Feingold, 1981) pa so študentje

preko vseh treh let, kolikor je program potekal, pripisovali svoji vključitvi v program pomembno izkušnjo osebnostne rasti in učenja o samem sebi in otrocih. Najpogostejše pozitivne spremembe so se nanašale na samopodobo (bolj samozavestni, ob neuspehu ne obupajo tako hitro ipd.) in medosebne odnose (boljše sodelovanje v timu in lažje interakcije z avtoriteto, zmožnost prejemanja in dajanja povratnih informacij, interakcije z avtoriteto ipd.) ter povečano razumevanje samega sebe in otrok (v smislu globljega razumevanja motivov, vzgibov, iracionalnega vedenja ipd.). Pomembna pa so se jim zdela tudi spoznanja kot so: "Delo z otroki je bolj zahtevno, kot sem pričakoval", "Moje reakcije ob otrokovi odklonitvi me presenečajo", itd.

V nekaterih projektih so bili ugotovljeni tudi pomembni terapevtski učinki na tiste, ki pomoč nudijo. Tako navedla Anica Kos Mikuš in Saša Kos v svojem prispevku Evropski seminar v nepoklicnem prostovoljnem delu (1979), da so vključevali v nekaterih projektih kot prostovoljne sodelavce "marginalne" mlade črnce (Fishman s sod.) ali pa mladostnike iz socialno in kulturno depriviranega okolja (Rogeness in Bednar). Pokazalo se je, da so mladostniki opravljali svoje delo stanovito in produktivno, nihče med njimi ni storil v času sodelovanja v projektu nobenega kaznivega dejanja, med delom pa je prišlo do sprememb glede njihovega učnega uspeha, odnosa do šole, odnosa do prihodnosti, stališč do izobrazbe, stališč do samega sebe in do drugih. Čeprav osebne psihološke preizkušnje niso pokazale pomembnejših sprememb, se je torej njihovo socialno delovanje bistveno izboljšalo.

Iz omenjenih razlogov vključujejo ponekod kot prostovoljce v akcije že dijake srednjih šol in celo učence višjih razredov osnovnih šol.

Tudi pri nas so bile izvedene številne akcijske raziskave, v katerih se je med drugim ugotavljalo učinke prostovoljnega dela na prostovoljce same. Ena novejših je projekt "Mladinska delavnica", v katerem se je raziskovalno spremljalo uvajanje programa primarne prevencije na področju duševnega zdravlja, namenjenega neposrednemu delu z mladostniki v smislu širjenja njihovih razvojnih možnosti.

Analiza vprašalnika o motivih in pričakovanjih, ki so ga študentje izpolnili ob vključitvi v projekt je pokazala, da je bil za večino študentov pomemben razlog za vključitev v akcijo mladinskih delavnic želja po pridobivanju določenih strokovnih znanj in izkušenj. Mnogi pa so navajali kot pomemben motiv za vključitev v akcijo tudi svoj pozitiven odnos do načina dela v mladinskih delavnicah in neke vrste spoznavni interes (zanimanje in veselje do dela z ljudmi in s skupinami, "radovednost" ipd.) in/ali pa so videli možnosti za lasten osebnostni razvoj (v smislu preizkušanja in spoznavanja samega sebe, izboljšanja lastne komunikacije ipd.). Izkazalo se je tudi, da so v projektu vztrajali do zaključka akcije v bistveno večji meri tisti študentje, ki so kot razlog za vključitev v projekt navajali med drugimi tudi željo po pridobivanju strokovnega znanja in izkušenj ter pozitivno stališče do takega načina dela kot so mladinske delavnice. Izgleda, da želja po lastnem osebnostnem razvoju ali pa "alturistični motivi" v smislu veselja do dela z ljudmi ne zadostujejo za to, da bi bil prostovoljni sodelavec pripravljen vztrajati v dlje trajajočem projektu do konca ter se soočiti z vsemi problemi, zahtevami in trenji, ki se v takem sodelovanju kljub mnogim prednostim postavljajo pred njega.

Ob zaključku projekta je bila večina študentov mnenja, da so se jim začetna pričakovanja v glavnem tudi uresničila. Navajajo, da so bolje spoznali, kaj čutijo in razmišljajo trinajstletniki, da so dobili vrsto novih in bogatih izkušenj ter znanja za delo z otroki in skupino, da jim je delo prineslo tudi samopotrđitev ("Zmorem več, kot sem si mislila") ter nekatera nova spoznanja o samem sebi, lastnih mejah, svojem vedenju in doživljanju ter delu z otroki, opažajo pa tudi spremembe samega sebe v smislu večje tolerantnosti do drugih, večje sposobnosti prilagajanja raznim situacijam in ljudem ter v smislu povečanega energetskega potenciala. Sodelovanje v programu mladinskih delavnic je za nekatere pomenilo tudi korak naprej v izboljšanje lastne komunikacije, realnejši vpogled v delovanje ustanov in strokovnjakov v njih ("Ideali so se razblinili - vsi smo ljudje") ter pomembno izkušnjo v usklajevanju različnih interesov. Povratne informacije, ki so jih sproti prejemali od svojega partnerja pri delu z otroki, pa so jim koristile tudi v smislu možnega spreminjanja lastnega vedenja.

Tudi rezultati, dobljeni z vprašalnikom stališč in lestvicama samovrednotenja so pokazali pozitivne spremembe pri študentih. Podoba o samem sebi se je v povprečju nekoliko zvišala, stališča o vzgoji ter odnosu do otrok in učiteljev pa so pokazala tendenco spreminjanja v smeri bolj permissivne oziroma manj avtoritarne naravnosti.

O učinkih prostovoljnega dela na prostovoljce same izčrpno govorita tudi prispevka Anice Kos in Saše Kos v zborniku Prostovoljno delo na področju socialnih dejavnosti (1984). Saša Kos opredeljuje učinke tovrstnega dela na prostovoljnega delavca z vrsto sprememb v osebnih stališčih, manifestnih odnosih do okolja (otroka, sodelavca in ustanove) ter z razumevanjem delovanja mehanizmov "socialne realitete" (uvid v način delovanja strokovnih in drugih ustanov, razumevanje vlog strokovnih in drugih delavcev v njih ipd.). Zaradi stalnega problematiziranja in preverjanja razmerja med teorijo in prakso, stalno prisotne strokovne in teoretske refleksije praktičnih izkušenj znotraj skupine prostovoljnih delavcev in strokovnjakov raznih študijskih smeri in strokovnih profilov pa vpliva vključenost v akcije prostovoljnega dela pomembno tudi na odnos prostovoljca do stroke.

Če ugotovitve raziskav strnemo in nekoliko sistematiziramo, lahko rečemo, da so ob sodelovanju v akcijah prostovoljnega dela pri prostovoljcih ugotovljene zlasti naslednje spremembe:

a) Področje osebnostnega razvoja:

- ❖ izboljšanje funkcioniranja v medosebnih odnosih, večja sposobnost sodelovanja v timu, dajanja povratnih informacij
- ❖ večja fleksibilnost mišljenja (povečana sposobnost upoštevanja različnih vidikov pri določenem problemu, videjanja večih možnih alternativ)
- ❖ boljše sprejemanje samega sebe, povečanje samozavesti, zmanjšanje strahu in blokad pred formalno avtoriteto
- ❖ spremembe v vedenju v smislu večje samostojnosti, ekspanzivnosti in strpnosti ter v zmanjšanju obrambnega vedenja
- ❖ povečana motiviranost za delo z mladimi, za delo z osebami, ki imajo kakršnekoli težave in za skupnostno delo nasploh.
- ❖ terapevtski učinki v smislu zmanjšanja kaznivih dejanj pri delikventnih mladostnikih, pozitivnih sprememb glede učnega uspeha, odnosa do šole, odnosa

do prihodnosti, stališča do izobrazbe, stališč do samega sebe in do drugih.

b) Področje strokovnega razvoja:

- ♦ povečanje strokovnega znanja s področja, na katerem je deloval prostovoljni delavec
- ♦ povečan posluš za socialna dogajanja
- ♦ spremembe v smeri realnejšega odnosa do posameznikov, ki imajo težave, pojma težavnosti same in tudi do dometa, ki ga imajo posamezne metode in tehnike dela z ljudmi
- ♦ prevrednotenje vsakdanje interakcije s tistimi, ki pomoč prejema in uvid v dinamiko medosebnih odnosov (kar omogoča kompleksnejši pristop k problemom, ki nastopajo v teh odnosih) ter spoznanje nujnosti obojestranskega sodelovanja za uspešno delo
- ♦ vplivanje na odnos do stroke, v kateri prostovoljni delavec dela oziroma bo delal in ozveščanje nujnosti interdisciplinarnih pristopov

c) Spoznavanje delovanja ustanove in strokovnjaka v njej:

- ♦ soočanje z lastnimi mejami, mejami sodelavcev in z mejami, ki jih vzpostavljajo ustanove ter posebej še z vprašanjem usklajevanja interesov
- ♦ pridobivanje pomembnih spoznanj v zvezi z delovanjem ustanov in spreminjanje odnosa do njih (npr. spoznavanje logike delovanja šole, uvid v razkorak med osebnimi stališči pedagoškega delavca in vloga, ki mu jo določa konkretno delovno mesto v določeni ustanovi; spoznanje o nujnosti sistemskih sprememb, če se želi ta razkorak zmanjšati; uvid v deformacije, ki jih povzročajo pri posamezniku delo v ustanovi; ugotavljanje pomena zaledja, ki ga nudi ustanova ob uvažanju inovacij ipd.)

V grobem bi lahko torej razdelili učinke, ki jih ima vključevanje študentov v prostovoljno delo na učinke v smislu osebnostnega razvoja in samorealizacije, na učinke v smislu strokovnega razvoja prostovoljnega sodelavca ter na učinke v smislu spoznavanja delovanja ustanove in strokovnjaka v njej. Seveda pa posameznih področij ni možno strogo ločevati, saj gre običajno za dialektično prepletanje raznih vrst učinkov in s tem za vpliv na razvoj posameznika kot celote. Skratka, kot pravi Saša Kos (1984, str. 176), je nepoklicno prostovoljno delo lahko "izjemna, renesančna situacija za razvoj celotne človekove osebnosti", kar nedvomno pomembno vpliva na oblikovanje bodočega vzgojitelja in strokovnjaka.

Zaradi mnogih ugotovljenih pozitivnih učinkov, ki jih ima vključevanje v prostovoljno delo na strokovni in osebnostni razvoj mladega človeka, so že pred leti priznavali tudi pri nas študentom na nekaterih višjih in visokih šolah vključevanje v akcijo prostovoljnega dela kot opravljeno strokovno prakso (npr. oddelka za Psihologijo in Pedagogiko na Filozofski fakulteti v Ljubljani ter nekatere smeri študija na Pedagoški akademiji). Višja

šola za socialne delavce pa celo sama organizira in vodi številne oblike prostovoljnega dela za svoje študente v okviru obvezne strokovne prakse. Udeleženci posveta Usposabljanje razrednih učiteljev pri nas (Pedagoška akademija v Ljubljani, 1988) pa so v svojih zaključkih razprave zapisali, da bi bilo vključevanje v prostovoljno delo na šoli izrednega pomena tudi za oblikovanje bodočega učitelja in bi bilo torej koristno kot del njegove obvezne strokovne prakse. Drži namreč, da je prostovoljno delo izredno poučna in smiselna praksa strokovnega in družbenega delovanja. Anica Kos in Dušica Pogačnik navajata v svojem prispevku Mladi pri preventivnem in socialno-terapevtskem delu z otroki (1979, str. 386), da "v tej praksi ne gre le za razvijanje in urjenje strokovnih veščin, temveč tudi za soočenje s stvarno problemsko situacijo, za konfrontacije s posamezniki, skupino, ustanovo, za preizkušanje lastnih sposobnosti obvladovanja problemskih situacij, za ugotavljanje sposobnosti aktivnega vplivanja na socialno okolje in na omejitve, ki jih to okolje postavlja, za učenje usklajevanja različnih individualnih, skupinskih in družbenih težej itd."

Poleg tega vpliva sodelovanje v prostovoljnem delu tudi na vzgojna stališča in na vedenje mladih prostovoljnih sodelavcev v bodočih starševskih, vzgojitelskih, učiteljskih ipd. vlogah (predvsem kadar gre za prostovoljno delo z otroki in mladino).

LITERATURA

- Klajnšček, C. (1984). INSTITUALIZACIJA ŽIVLJENJA IN DELO Z LJUDMI. V: *Prostovoljno delo na področju socialnih dejavnosti*. DDU Univerzum, Ljubljana, str. 40-50.
- Goodman, G. (1972). COMPANIONSHIP THERAPY. *Jorsey-Base inc., San Francisco etc.*
- Osterweil, Z. in Feingold, H. (1981). A STUDENT VOLUNTEER PROGRAM FOR SCHOOL CHILDREN. *School Psychology International*. Vol. 2 (2), str. 30-33.
- Kos-Mikuš, A. in Kos, S. (1979). EVROPSKI SEMINAR O NEPOKLICNEM PROSTOVOLJNEM DELU. V: *Nepoklicno prostovoljno preventivno in socialno-terapevtsko delo z otroki in mladino*. Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, Ljubljana, str. 72-80.
- Kos, A. (1984). UČINKI NEPOKLICNEGA PROSTOVOLJNEGA DELA NA PODROČJU SOCIALNIH DEJAVNOSTI. V: *Prostovoljno delo na področju socialnih dejavnosti*. DDU Univerzum, Ljubljana, str. 23-30.
- Kos, S. (1984). PROSTOVOLJNO DELO Z OTROKI, PROSTOVOLJNI DELAVEC. V: *Prostovoljno delo na področju socialne dejavnosti*. DDU Univerzum, Ljubljana, str. 176-178.
- Kos-Mikuš, A. in Pogačnik, D. (1979). MLADI PRI PREVENTIVNEM IN SOCIALNO TERAPEVTSKEM DELU Z OTROKI. V: *Nepoklicno prostovoljno preventivno delo z mladino v krajevni skupnosti in OZD*. Raziskava. Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, Ljubljana, str. 2-35.

Velko S. RUS

Filozofska fakulteta, Ljubljana

SOCIALNA KLIMA IN (INOVATIVNI) MANAGEMENT

(KRATKA INFORMACIJA O KOMPLEKSNEM PROJEKTU)

Id druge polovice l. 1988 z različnimi sodelavci izvajam obsežen projekt z naslovom Socialna klima, problemi vodenja in inovativni management v profitno (različna podjetja) in neprofitno (različne srednje šole) orientiranih organizacijah. Aktualno poročilo bom omejil predvsem na področje profitno orientiranih organizacij. Na tem področju potekata dva ločena projekta z naslovom: Socialna klima in problemi vodenja (na reprezentativnem vzorcu zaposlenih v firmi oz. firmah) in pa projekt Psihosocialne blokade podjetništva (na reprezentativnem vzorcu vodstvenih in strokovnih kadrov v podjetju oz. podjetjih).

Raziskovalni projekt Socialna klima in problemi vodenja smo do sedaj izpeljali v 6 podjetjih (Liko-Vrhnika, Kli-Logatec, PUM Litostroj, Železarna Jesenice, IPI-Jesenice in TKI-Hrastnik (kemični izdelki)). Vsega skupaj je bilo preizkušanih cca 700 zaposlenih, raziskave pa so bile izpeljane pretežno od pomladi 1989 do konca pomladi 1990. Zakaj ravno tedaj? To je bilo obdobje začetka novih, velikih sprememb, ki naj bi zajele vse segmente družbenega sistema v Sloveniji: pravno-normativni, politični, socialni, ekonomski. To naj bi bil hkrati odločnejši prehod v tržno gospodarstvo. Analize socialne klime, problemov vodenja in psihosocialnih blokad podjetništva pa so postali eni najpomembnejših faktorjev uspešne marketinške implementacije profitno orientiranih organizacij.

Večina spremenljivk, ki smo jih zajeli z vprašalniki, je bila enakih v vseh šestih firmah. To nam je omogočilo primerjavo med podjetji. Manjši del spremenljivk pa je bil prilagojen specifičnim problemom (interesom) podjetja.

Naši preizkusi so potekali po skupinah. Preizkušanci so bili motivirani in kooperativni. Pri preizkusih je vedno sodelovalo več posebno usposobljenih anketarjev, ki so pri navodilih in med celotnim preizkusom posebno pozornost posvečali segmentu NKV delavcev.

Vsi vprašalniki v zvezi s klimo in vodenjem so relativno obsežni, obsegajo od 100 do 170 spremenljivk. Spremenljivke zajemajo:

- ♦ različne splošne subjektivne aspekte socialne klime (percepcije motiviranosti za delo, pripravljenosti za doseganje delovnih nalog, splošnega vzdušja v organizaciji, zadovoljstva z delom skupine kot celote, z nadrajenimi, poistovetenje s firmo kot celoto, z delovno enoto itd.);
- ♦ vprašanja odnosa med posameznikom in organizacijo (posameznik kot osebnost, ne le kot nosilec organizacijskih vlog, zadovoljenost posameznikovih potreb v organizaciji, istovetenje z organizacijo oz. njenimi segmenti, prepričanje o tem, kako različne pozicije upoštevajo njihove predloge v zvezi z različnimi vprašanji v podjetju, itd.);

- ♦ splošni in specifični aspekti (problemi) vodenja in odločanja (zadovoljstvo z vodenjem na različnih nivojih, identifikacija z izvajalci različnih nivojev vodenja v podjetju, percepcija tega, v kolikšni meri lahko kdo odloča o pomembnih vprašanih kot posredni pokazatelj percepcije distribucije moči v podjetju, itd.);
- ♦ področje percepcije konfliktov (percepcije pogostnosti pojavljanja različnih vrst konfliktov, percepcije pogostnosti pojavljanja konfliktov med različnimi vlogami v podjetju, percepcija tega, v kolikšni meri je splošno vzdušje v firmi konfliktuozno, itd.).

Poleg teh štirih problemskih področij (klima nasploh, odnos posameznik:organizacija, splošni in specifični problemi vodenja in področje percepcije konfliktuoznih situacij) pa različni vprašalniki zajemajo tudi različna specifična vprašanja: nanašajo se npr. na razvoj osebne kariere, stališča do (uvajanja) delničarstva v firmi, pripravljenosti za različne vrste izobraževanj, zaželenost različnih sprememb, stališča do "fuša", spremembe delovnega časa, atribucijo vzrokov oz. odgovornosti za obstoječe stanje v podjetju, informiranost o različnih značilnostih podjetja, o njegovem ekonomskem stanju, kultura in športna dejavnost v prostem času, odnos do slabih delavcev, stališča do stavke itd..

Vsak vprašalnik zajema tudi različne demografske vidike: spol, starost, izobrazbo, nacionalno pripadnost, delovno enoto, dolžino celotnega delovnega staža oz. staža v firmi, članstvo v sindikatu oz. drugih organizacijah, ki so obstajale in nastajale v času preizkusa (od pomladi 1989 do pomladi 1990).

Vprašalnike sem konstruiral v sodelovanju z Majo dr. Rus-Makovec, psihiatrinjo specialistko. Pri konstrukciji vsa se opirala na lastno definicijo oz. teoretični konstrukt socialne klime in vodenja, ki smo ga razdelili na že omenjena štiri področja. Aplicirani vprašalniki so izvirno konstruirani, prilagojeni pa so tudi nekaterim specifičnim problemom našega okolja in njegove dinamike sprememb.

S projektom Socialna klima, problemi vodenja in psihosocialne blokade podjetništva bomo skušali nadaljevati (omenili smo že, da smo ga razširili tudi na srednješolsko področje). Želimo si, da bi ta projekt postal permanenten, podobne raziskave pripravljamo v novih podjetjih.

Poročilo o raziskavi znotraj vsake firme je poleg analize frekvenčnih distribucij vrednosti posameznih spremenljivk zajelo tudi interpretacije verifikacij različnih hipotez raziskovalnega načrta. Hipoteze smo verificirali z različnimi statističnimi parametri. Njihova uporaba je bila odvisna od tega, na kakšni skali se nahajajo obravnavane spremenljivke (nominalni, ordinalni, intervalni).

S kontingenčnimi, univariantnimi in bivariantnimi preizkusi smo verificirali relacije med vsemi možnimi spremenljivkami, ki se nahajajo na ustrezni skali. Tako smo s

kontigenčnimi analizami verificirali relacije med vsemi spremenljivkami, ki se nahajajo na nominalni skali: zanimalo nas je, ali se distribucije ene spremenljivke (statistično) pomembno razlikujejo glede na različne kategorije neke druge spremenljivke. Z bivariantnimi analizami smo preizkušali hipoteze o povezanosti med dvema spremenljivkama: tako smo npr. s Spearmanovim koeficientom preizkušali povezanosti med vsemi možnimi pari spremenljivk, ki se ne nahajajo na nominalnem nivoju. Vse omenjene spremenljivke pa smo obravnavali kot odvisne spremenljivke v univariantnih preizkusih (t-testi in enosmerne analize variance), pri čemer smo kot neodvisne spremenljivke obravnavali predvsem različne demografske in statusne značilnosti.

Kjer je bilo to statistično in vsebinsko upravičeno, smo v raziskavi socialne klime in problemov vodenja znotraj določenega podjetja pri obdelavi podatkov aplicirali tudi multivariatno (faktorsko) analizo oz. $n \times n$ eksperimentalni design, pri tem smo hipoteze o vplivu glavnih faktorjev in njune interakcije statistično verificirali z dvo-smerno analizo variance.

Korespondentne parametre, s katerimi smo verificirali določene hipoteze (tako direktivne kot nedirektivne), smo nato primerjali med podjetji. Težili smo oz. težimo k čim krajšim in hkrati kar se da izčrpnim interpretacijam. Z novimi podjetji, ki jih bomo vključevali v raziskavo, pa bomo hkrati širili naš krog primerjav.

Zelo podoben model formuliranja in statističnega verificiranja hipotez kot v raziskavah SOCIALNE KLIME IN PROBLEMOV VODENJA smo aplicirali tudi v raziskavah PSIHO SOCIALNIH BLOKAD PODJETNIŠTVA (dejali smo že, da oba projekta tvorita širši projekt z naslovom SOCIALNA KLIMA, PROBLEMI VODENJA IN INOVATIVNA NARAVNANOST V PROFITNO IN NE-PROFITNO ORIENTIRANIH ORGANIZACIJAH).

Raziskavo PSIHO SOCIALNE BLOKADE PODJETNIŠTVA smo do sedaj izpeljali v 8 firmah (Železarna Ravne, IMP-Blisk iz Murske Sobote, Mitol-Sežana, Lek-Ravne, Elektro-strojna oprema iz Velenja, Gorenje-Velenje, Krka-Novo mesto, Livarna-Maribor, Radenska-Raden-
ci).

Pri nekaterih raziskavah so sodelovali tudi študentje 4.letnika psihologije v šolskem letu 1989/1990 in firma DAVEAN, d.o.o. (direktor D. Števančec).

V omenjenih raziskavah smo do sedaj preizkusili cca 400 vodilnih in strokovnih delavcev iz omenjenih podjetij,

pripravljamo pa tudi podobne raziskave v novih podjetjih.

V dosedanjih raziskavah je bil v vseh firmah apliciran isti vprašalnik z 68 spremenljivkami. Prvih devet spremenljivk zajema demografske značilnosti (spol, starost, dejanska izobrazba, zahtevana izobrazba na delovnem mestu, poklic, delovna doba in področje dela: vodstveno-strokovno), druge pa se nanašajo na percepcijo odpora pri vodstvenih in strokovnih delavcih v zvezi z 8 podjetniškimi funkcijami (vlaganjem v razvoj, prekvalifikacijo viškov, uvajanjem marketinškega pristopa itd.), na percepcijo tega, kako različne značilnosti klime v podjetju ovirajo oz. spodbujajo podjetniško orientacijo, stališča do 8 vidikov organizacijske kulture v podjetju. V vprašalniku sta tudi dva enaka semantična diferenciala s 16 lestvicami: na enem respondenti ocenjujejo kategorijo "podjetništvo", na drugem pa kategorijo "majhna podjetja" oz. "majhne-samostojne delovne skupine, enote". Vsak vprašalnik zajema še 6 vprašanj odprtega tipa.

Tako pri raziskavi Socialna klima in problemi vodenja kot v raziskavi Psihosocialne blokade podjetništva smo bili seznanjeni z likvidnostnim stanjem podjetja oz. z različnimi indikatorji njegove ekonomske (ne)uspešnosti. Na osnovi teh kazalcev smo oblikovali ordinalno skalo neuspešen (nelikviden), komajda uspešen, relativno uspešen (relativno uspešna tržna realizacija na domačem trgu) in zelo uspešen (uspešna tržna realizacija na domačem in tujem trgu, visok investicijski količnik nadpovprečne plače glede na slovensko povprečje itd.). Podjetja smo nato uvrščali v eno od omenjenih 4 kategorij, ki so izrazito povezane z različnimi objektivnimi kazalci ekonomske učinkovitosti. Omeniti pa velja, da slovenski ekonomski sistem ni sistem, ki so ga oz. ki ga v tem trenutku določajo relativno konstantni zunanji parametri poslovanja. Relativna entropičnost teh parametrov lahko v zelo kratkem času povzroči prehod v nižjo kategorijo uspešnosti ali celo v stečaj. Zato imajo omenjene kategorije uspešnosti pri vseh firmah samo trenutno vrednost. Tega so se (se) zavedajo tudi zaposleni; trenutna uspešnost zato marsikomu ne reducira strahu pred bodočnostjo.

Kdor je zainteresiran, se lahko seznani s kratkimi poročili o naših posameznih raziskavah kot tudi s primerjalnimi podatki o firmah, ki smo jih zajeli v dosedanjih raziskavah. Poročilo zajema tudi aplicirane vprašalnike. Ker hranimo tudi datoteke podatkov, lahko naknadno obdelamo problem, ki vas v zvezi z raziskavo (raziskavami) posebej zanima.

REVIIJA "PSIHOLOŠKA OBZORJA"

NAVODILO ZA OBJAVLJANJE PRISPEVKOV

KAJ SE OBJAVLJA?

Psihološka obzorja objavljajo izvirne znanstveno raziskovalne in teoretične prispevke (empirične raziskave, teoretične razprave, teoretske preglede), strokovne prispevke, prevode pomembnih člankov in tekstov, ocene in prikaze domačih in tujih del, strokovne novice in aktualnosti. Vsebina prispevkov mora biti s področja psihologije in njenih mejnih interdisciplinarnih področij. Znanstveni in strokovni prispevki morajo biti pisani v jedrnatem, razumljivem, logično jasnem in jezikovno ustreznem slogu. Empirične raziskave naj bodo razčlenjene na običajni način (teoretični uvod, opis metode, prikaz rezultatov in diskusija z zaključki). Prispevki po pravilu ne smejo biti daljši kot 16 strani (ena avtorska pola). Prispevki so lahko napisani v slovenskem ali angleškem jeziku (izjemoma še v kakem drugem svetovnih jezikov).

KAKŠEN NAJ BO ROKOPIS?

Rokopis mora biti oddan v **dvojniku**. Natipkan ali natiskan mora biti s tiskalnikom z različnimi naslovi, robovi in označenimi (numeriranimi) stranmi. Članek naj ne vsebuje opomb (fusnot). Besedilo mora biti napisano z dvojnimi razmakom. Ime in priimek avtorja z naslovom in navedbo ustanove je treba poslati na posebnem listu (priporočljivo je dodati tudi ključne besede, ki opredeljujejo raziskovalno vsebino). Prva stran prispevka naj vsebuje naslov (brez imena in naslova avtorjev!), po naslovu pa povzetek v obsegu 100 do 150 besed. Povzetek mora biti napisan v angleškem jeziku (izjemoma v kakem drugem svetovnih jezikov). Tabele morajo biti vključene v rokopis, za slike pa je treba v rokopisu označiti približno mesto, kjer naj bodo vstavljene (npr. z oznako Slika 1, ali Vstavi sliko 1). Slike same je treba oddati vsako na ločenem listu kvalitetnega belega papirja. Slike morajo biti izdelane brezhibno (s tušem), v poštev prihajajo tudi slike, izdelane z risalnimi računalniškimi programi, vendar morajo biti natiskane z laserskim tiskalnikom. Enako kvalitetno mora biti napisan tudi tekst k sliki. Na zadnji strani lista s sliko je treba napisati zaporedno številko slike in priimek avtorja. Istih podatkov (rezultatov) se ne sme navajati dvakrat, npr. hkrati v tabeli in na sliki. Vse tabele in slike morajo imeti zaporedne številke (arabske), naslov, po potrebi tudi legendo. Literaturo je treba citirati po harvardskem sistemu: npr. Pečjak (1988) ali (Pečjak, 1988). Kadar se citira več avtorjev, jih je treba navajati po časovnem zaporedju od starejših do novejših, znotraj iste letnice pa po abecednem redu. Kadar se citira več del istega avtorja v istem letu, je treba letnicam dodati malo črko po abecednem redu, npr. (Eysenck, 1968a, 1968b). V seznamu literature je treba nevesti po abecednem redu vse citirane avtorje (in samo nje), celotna oznaka literature pa mora biti v skladu s sistemom APA:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (za članek v reviji)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (za knjigo)

MURPHY, G., SANTOS, J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J.

"HORIZONS OF PSYCHOLOGY"

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Horizons of Psychology (Psihološka obzorja) publishes original scientific empirical papers, theoretical contributions or reviews, professional contributions, news and actualities, translations of prominent articles or other texts, and reviews of books. Other relevant contributions could be also added.

The content of contributions should concentrate on topics from psychology and related interdisciplinary fields. The style of contributions must be scientifically articulated, parsimonious, clear, intelligible and logical. Empirical reports should be formally divided into logical units including theoretical introduction, method, results and discussion with concluding statements and implications. As a rule, the extent of the paper must be limited to the maximum of 16 typewritten pages.

Manuscript should be submitted in **duplicate**, one-sided, double spaced with wide margins (about 60 signs in line). Pages must be numbered, and footnotes should be avoided. **Titles of the paper, the author's name, the professional affiliation, the address for correspondence and key words which best define the field of research, should be sent on a separate sheet.** The first page of the paper should contain only the title (without the names and addresses of authors), followed by the abstract of 100 to 150 words. The abstract should be written in English (only exceptionally in some other world language). The tables should be included normally into the text of manuscript, and the approximate positions of the figures should be clearly marked in the text (for example with indication: Insert Figure 1 about here). The figures must be laser printed or drawn faultlessly with Indian ink on separate sheets of stiff white paper. Any text on the figure must be also written in Indian ink or laser printed. At the back of each figure, the number of the figure and the author's name should be written in pencil. The same set of data (results) must not be simultaneously presented by a table and a figure. All figures and tables should be numbered. They must also include the title explaining the content and the legend if needed.

Literature in the text is quoted by giving the name of the author, the year of publication (according to the Harvard system) e.g. Pečjak (1988) or (Pečjak, 1988). When more authors are quoted in the text they should be listed chronologically from earlier to later years and within the same year alphabetically. List of references should quote the names of all authors mentioned in the text alphabetically, following the APA-style:

BOYLE, G.A. (1987). The role of intrapersonal psychological variables in academic school learning. *Journal of School Psychology*, 25 (4), 389-392. (for the paper in the journal)

THOMPSON, R.F. (1975). *Introduction to physiological psychology*. New York, Harper & Row Publishers. (for the book)

MURPHY, G., SANTOS, J.F. & SOLLEY, C.M. (1975). Development and transfer of attentional habits. In H.J. VETTER & B.D. SMITH (Eds.) *Personality theory*. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (for the contribution in the readings)

VETTER & B.D. SMITH (Eds.) *Personality theory*. New York, Appleton-Century-Crofts, 576-585. (za prispevek v knjigi)

RAČUNALNIŠKO BESEDILO

Tisk revije se pripravlja s pomočjo računalnika, zato je potrebno oddati tudi verzijo besedila prispevka na disketi. Besedilo je lahko napisano v enem naslednjih standardnih besedilnih procesorjev: WordStar, WordPerfect, Word, Multimate, Displaywrite ali podobnim. Tekstovno datoteko je treba primerno označiti (npr. s priimkom avtorja - eventualno skrajšanim). Na disketi je treba posebej označiti uporabljeni besedilni procesor in njegovo verzijo (npr. WordStar 6.0). Poleg osnovne verzije besedila je treba **OBVEZNO** oddati na disketi tudi verzijo, ki je konvertirana v ASCII-DOS format. Diskete bodo vrnjene avtorjem.

Računalniško prirejene slike naj bodo dodane v posebnih datotekah, morajo pa biti v obliki vektorskih formatov LOTUS-.PIC, HPGL, PostScript ali pa v obliki HG-.CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush. Najprimerneje je, da se vsaka slikovna datoteka označi z zaporedno številko in ustrezno ekstenzijo.

POŠILJANJE ROKOPISOV

Rokopise je treba poslati na naslov uredništva revije. Avtor se s pošiljanjem rokopisa obvezuje, da rokopis ni bil objavljen na drugem mestu. Rokopisi se ne vračajo. Vsi prispevki so recenzirani s strani dveh recenzentov (slepa recenzija), o objavi pa odloča uredniški odbor po sprejetju ocen.

Avtorji dobijo 10 separatov svojega prispevka. Prispevki niso honorirani.

The text of the journal is computer processed. The authors are recommended to submit also two versions of the text saved on flexible disc. The first version should be written by one of the standard text-processors: WordStar, WordPerfect, Word, Multimate, Displaywrite or similar. The second version must be a ASCII-DOS converted copy of the first. The disc must contain the information concerning the text-processor and the version number which has been used (e.g. WordStar 6.0). Discs will be returned to the authors.

The figures in software form should be prepared in separate files (acceptable formats are LOTUS-.PIC, HPGL, PostScript, HG-.CHT, INSET-.PIX, PC-Paintbrush) and should be named by serial number (e.g. Fig01.pic).

Manuscripts and discs should be sent to the address of the Editorial Board of the journal. With submission of the manuscript, the authors accept the obligation that the paper will not be published anywhere else. Manuscripts will not be returned. All contributions will be anonymously reviewed by two reviewers (double blind review). The Editorial Board decides on the publication after receiving the reviewer's opinions. The authors obtain 10 reprints.

